

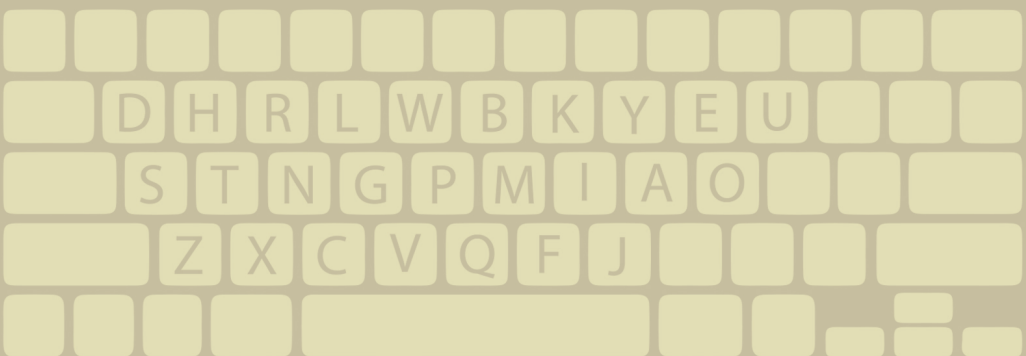
“ SA MADALING SALITA

Kasaysayan at Pag-unlad
ng Wikang Pambansa

”

ROMMEL B. RODRIGUEZ AT CHOY S. PANGILINAN
MGA EDITOR

Sa Madaling Salita

Kasaysayan at Pag-unlad
ng Wikang Pambansa

"Ang kasaysayan ng pag-unlad ng pambansang wika sa Pilipinas ay kasaysayan ng mahabang pakikibaka ng sambayanang Pilipino tungo sa kanilang kasarinlan."

Monico M. Atienza

*Hinggil sa Wika
Kilusang Pambansa-Demokratiko sa Wika, 1992*

Sa Madaling Salita: Kasaysayan at Pag-unlad ng Wikang Pambansa

©2019 Sentro ng Wikang Filipino-UP Diliman

Hindi maaaring kopyahin ang anumang bahagi ng aklat na ito sa alinmang paraan – grapiko, elektroniko, o mekanikal – nang walang nakasulat na pahintulot mula sa may hawak ng karapatang-sipi.

The National Library of the Philippines CIP Data

Recommended entry:

Sa madaling salita : kasaysayan at pagunlad ng wikang pambansa /
Rommel B. Rodriguez, Choy S. Pangilinan, tagapamuno ng proyekto
at editor. – Quezon City : Sentro ng Wikang Filipino-UP Diliman, [2019], c2019.
pages ; cm

ISBN 978-621-8196-30-8

1. Filipino language – History I. Rodriguez, Rommel B. II. Pangilinan, Choy S. III. Title.
499.21109 PL6051 P820180202

Rommel B. Rodriguez
Choy S. Pangilinan
Tagapamuno ng Proyekto at Editor

Maria Olivia O. Nueva España
Tagapag-ugnay ng Proyekto

Jennifer T. Padilla
Disenyo ng Aklat at Pabalat

Kinikilala ng Tagapamuno ng Proyekto at ng Sentro ng Wikang Filipino-UP Diliman ang Opisina ng Tsanselor ng Unibersidad ng Pilipinas sa pamamagitan ng Opisina ng Bise-Tsanselor para sa Saliksik at Pagpapaunlad para sa pagpopondo ng proyektong ito sa ilalim ng Source of Solution Grants.

Ang larawan ng Filipino keyboard sa disenyo ng pabalat ay proyekto ng mga mag-aaral ng Inhenyeriyang Industriyal, Kolehiyo ng Inhenyeriya-UP Diliman na sina Medina, Maria Tatjana Claudeene M., Salvo, Jose Miguel R., et al.

Inilathala ng:
Sentro ng Wikang Filipino-UP Diliman
3/Palapag Gusaling SURP, E. Jacinto St.
UP Campus, Diliman, Lungsod Quezon
Telefax: 924-4747
Telepono: 981-8500 lok. 4583

Nilalaman

1	Introduksiyon
	Rommel B. Rodriguez Choy S. Pangilinan
15	Saysay at Kasaysayan
17	Pamela C. Constantino
24	Bienvenido L. Lumbera
39	Teresita G. Maceda
41	Consuelo J. Paz
63	Nicanor G. Tiongson
73	Konteksto at Diskurso
75	Chito N. Angeles
78	Jose Wendell P. Capili
89	Rowena Cristina L. Guevara
95	Eulalio R. Guieb III
102	Ramon G. Guillermo
114	Victor J. Paz
121	Teorya at Praktika
123	Agustin L. Arcenas
130	Percival F. Almoró
135	Angelito G. Manalili
144	Armand Salvador B. Mijares
148	Portia P. Padilla
150	Neil Martial R. Santillan
156	Maria Tatjana Claudeene M. Medina at Jose Miguel R. Salvo (Mag-aaral ng Inhenyeriyang Industriyal)
164	Mga Editor

Politika ng Wikang Pambansa sa Panahon ng Neoliberalismo

Hanggang sa kasalukuyan, nananatili pa ring masalimuot na usapin ang tungkulin na dapat sana'y ginagampanan ng Filipino bilang wikang pambansa partikular sa larangan ng pagkatuto, pagbuo ng kaalaman, paghubog ng ating kolektibong kamalayan, pag-iral bilang lipunan, at patuloy na pag-akda sa identidad ng ating bansa. Kaakibat din nito, ang marapat sanang tungkulin ng wikang Filipino bilang behikulo't lunsaran, upang higit na maging makamamamayan ang mga adyenda at polisiyang tumutukoy sa larangang pangkultura, ekonomiya, at politika, na sa kasamaang palad ay hindi nagagamit (De Dios, 113-121; Paz, 67-78). Katunayan, imbes na pag-ibayuhin ang paggamit sa wikang Filipino sa lahat ng sangay ng produksiyon ng kaisipan at mga institusyong panlipunan, patuloy pa nga itong sinusupil, binabansot at binabaog batay na rin sa mga reglamentong mapanupil at kontra-mamamayan ng pambansa-estado.

Bagaman itinatakda sa Konstitusyong 1987 na Filipino ang Wikang Pambansa, hindi natin masasabing naging tagapagbandila ng ganitong ideolohikal at institusyonal na tindig ang mga nagdaang administrasyon sa ating bansa at maging ang mga namamahala sa kasalukuyan. Kongkretong halimbawa na lamang nito ay ang pagkaltas ng Komisyon sa Mas Mataas na Edukasyon (CHED) sa mga asignaturang Filipino at Panitikan ng Filipinas bilang mga kahingiang kurso sa kolehiyo sa bisa ng CHED Memo no. 20 sa ilalim ng nagdaang administrasyon noong 2013, na sinelyuhan naman ng kasalukuyang pamunuan sa ilalim ng rehimen ni Duterte, (Aning at Tupas, 1-4). Kung gayon, bagaman nakasaad at nakasulat sa konstitusyon, malinaw na hindi lubusang naisasakatuparan ang marapat sana'y tasitong papel ng wikang pambansa bilang behikulo't kasangkapan sa pagbubuo at pagpapatining ng kalinangan at layuning makabansa. Dahil na nga din sa katotohanang ang tuwirang pagsagka at kontra-Filipinong asta ay ginagampanan at minamanipula mismo ng mga propeta ng pambansa-estado ng nagdaan at kasalukuyan. Sa ganitong konteksto, nakatitiyak tayo

2 na mahaba-haba pang panahon ang kailangang igugol sa pakikipagtalaban kaugnay ng wikang pambansa.

Kaugnay ng puntong ito, mahalagang dumulog mula sa iskolar ng wika na si Pamela Constantino, aniya “[b]ehikulo ang wika dahil mahalaga ito sa komunikasyon. Instrumento ito dahil maliban sa komunikasyon, nagagamit at namamanipula ito para sa iba’t ibang gawain at para sa iba’t ibang motibo, interes, at layunin, maging positibo man ito o negatibo, maging mapagbuo man ito o mapangwasak, at maging makabuluhan man ito o hindi...” (Constantino, VIII). Sa kaso ng ating bansa, sintomatiko ang mabuway, malabnaw, at iniisantabing papel ng wikang Filipino upang mabilad at mabuyangyang ang ikinukubling interes at makinisasyon ng mga nasa poder ng kapangyarihan. Hinggil ito sa minamapang tunguhin kaugnay ng wika, na sa isang banda ay siya namang sumasaklaw at kakawing ng mas malawak na usapin ng pagkamamamayan at pambansa sa pangkalahatan.

Kung pagbabatayan ang punto ni P. Constantino, maaaring gamitin ang wika upang manipulahin ang isang lipunan batay na rin sa interes na tangan ng mga gumagamit sa naturang wika o mga wika—Filipino man o Ingles. Tingnan muna nating halimbawa ang papel ng wikang Ingles sa ating lipunan. Hindi natin maikakailang wikang Ingles pa rin ang preperensiya ng estado bilang susing wika sa larangan ng edukasyon at opisyal na wika sa lahat ng antas ng pangangasiwa at gobermentalidad. Sa patuloy na pagsandig sa Ingles bilang pinapaborang wika at instrumento sa komunikasyon, hindi natin maitatangging ang wikang ito ay nagagamit at patuloy na ginagamit ng estado at ng mga may makauring interes (mga oligarko, negosyante, politiko, at burukrata). Isinasakatuparan ito upang higit na ietsa-puwera ang kalakhan ng mamamayang Filipino upang sana’y lubos na magagap at masisteng masiyasat na may kritikal na bista ang mga kaganapan sa kaniyang kasaysayan, pagkanilalang, kaligiran, lipunan at bayan. Ganito din ang obserbasyon ni Renato Constantino ukol sa wikang Ingles, aniya “[a]ng laging binibigyang halaga ay ang wikang dayuhan, tradisyon at kapangyarihan sa kasalukuyan. Hindi nakapagtataka na ang ating pag-iisip ay hinuhubog ng itinuturong maka-dayuhan at ng mismong reyalidad. Ang ating mga pasya ay laging nakabatay sa ating pakikitungo sa ibang mga bansa at sa mga dayuhang institusyong namamayani sa pambansang kabuhayan natin. Sa ganitong konteksto, Ingles ang binibigyang prayoridad sa edukasyon at negosyo” (R. Constantino, 10).

Ngunit bakit nga ba problematiko ang pagkalulong at pagkakakulong sa opyo ng Ingles bilang susing wika? May apat na problematique ang ganitong

diskursibong areglo; una, hindi Ingles ang wikang sinasalita at higit na nauunawaan ng nakararami; ikalawa, hindi din mahusay na naituturo ang Ingles sa mga paaralan dahil na din sa dahop na kalagayang pang-edukasyon sa bansa na natamasa ng mga guro at matatamasa ng mag-aaral; ikatlo, mas mauunawaan lamang nang may husay ang Ingles kung sasanayin muna sa wikang nauunawaan ng nakararami, ang Filipino, ang mga mag-aaral at mamamayan nito (R. Constantino, 11); at panghuli, ang paggamit sa Ingles ay hindi pa nga upang matuto ang mamamayan ngunit upang magsilbi lamang pagtugon sa tinatalima at kinikilalang global na wika na nagbibigay tuon at pagpapahalaga sa pangangailangan ng larangan ng lakas-paggawa at lokal at global na moda ng produksiyon. Kung kaya't, imbes na maging mapangbuklod, ang patuloy na pagyapos sa Ingles bilang dinadambanang wika ay nagsisilbi pa ngang ayuda upang higit na mahati ang lipunan—sa pagitan ng maykaya at dahop, ng may pinag-aralan at hindi nakapag-aral, sa mga binubusabos at nambubusabos, sa mga naghahari at pinaghaharian, at sa pagitan ng mga kapitalista at manggagawa.

May matalas na puna rito ang linguist na si Conzuelo Paz, aniya “[s]a palagay ko, ang pagdomina sa paraan ng wika ang pangunahing paraan sa pagsupil at pagkontrol sa kaisipan at pamumuhay natin. Ang wikang Ingles ay parang mabigat at makapal na lambong o piring na humahadlang sa makasariling pananaw at sinisiguro ang pagsang-ayon at pagpapasailalim sa pagdodomina ng Estados Unidos sa atin. Ang bisa ng imperyalismong ito'y nasa paggamit ng Ingles bilang wikang panturo at wikang opisyal, sa madaling salita, wika ng kapangyarihan” (Paz, 77). Hindi ibig sabihin nito na hindi tayo dapat matuto ng Ingles o pikit matang sumandig naman tayo sa mga apostoles ng natibismo. Ang tinutumbok lamang nito'y mas maigi at nararapat lamang na malinang tayo—bilang mamamayan at bansa—gamit ang sariling wika. Isang wikang mas may kakanyahang ilapit sa nakararami ang danas ng kaniyang bayan, isang wikang binubuo ng iba't ibang wika ng kaniyang bansa, isang wikang maaaring maging kalasag sa pagkalag sa mga diwang mapanlinlang, isang wikang ginagamit ng nakararami, at isang wikang maaaring maging daluyan sa pagkatuto pa ng ibang mga wika't kultura. Higit sa lahat, isang wikang maaaring maging susi sa pagpapalaya ng sarili't kolektibong kamalayan at maging tagapagbigkis ng sambayanan. Sa salita nga ni R. Constantino, “[a]ng wika ay instrumento ng pag-iisip. Sa pamamagitan ng wika ay umuunlad ang kaisipan. Sa pag-unlad naman ng kaisipan ay umuunlad ang bayan. Ngunit kapag ang wika ay naging sagabal sa pag-iisip, ang pag-iisip ay nababansot o nababaog at magbubunga naman ng kulturang bansot. Ang malikhain, mapanuri at mapagbuod na kaisipan ay hindi uunlad sapagkat ang mga mag-aaral ay nahirati sa pagsasaulo sa dayuhang wika” (R. Constantino, 11).

- 4 Hindi kung gayon maikakaila na ang kawalang pagpapahalaga sa Filipino bilang wikang pambansa at pambansang lingua franca (Paz, 26-32), at ang patuloy na pagsandal sa wikang Ingles bilang pangunahing wika, ay mga kongkretong indikasyon kung sa paanong paraan ginagamit ang wika upang salamangkahin at bansutin ang mamamayan pabor sa interes ng namamayaning kaayusan at nakikinabang na uri. Dagdag nga ng historyador na si Vivencio Jose, “[p]agkat sistemang banyaga, di naalis ang karakter na artipisyal ng Ingles sa lipunan natin at limitado lamang sa intelegentsia at elite. Ang katutubong elite, na ginagamit ng mga dayuhan, ang nagsasakatuparan ng kanilang pagkontrol sa mga institusyong kultural sa lipunang Pilipino. Tumutulong sila upang manipulahin ng Amerika ang buong saklaw ng mga material na ideolohiko—lalo na ang edukasyon, mass media at pamahalaan, kung saan itinakda at ipinalalaganap ng mga tagapaghari ang sistema ng makauring pananakop” (Jose, 55-56). Kung susumahin ang mga puna nina Paz, Jose, at R. Constantino, matatantong ang hindi pagbibigay-halaga sa Filipino at matamlay na suporta dito, at gayon din naman ang pagbibigay prioridad sa Ingles, ay mga usaping hindi maaaring maihiwalay sa salimbayang diskurso ng kapangyarihan, talabang pang-uri at sa ating kolonyal na karanasan at kasaysayan bilang bansang sinakop ng Estados Unidos at bilang neokolonya pa rin naman ng imperyo.

Diskursibo, politikal at ideolohikal na usapin ang pagsisiyasat sa wika na hindi lamang marapat ikulong ang pag-aaral at pagtuturo sa mga “estruktural na lapit sa pagsusuri ng wika” (Campoamor, 1) gaya na nga lamang ng lubos na pagkahumaling ng ilan sa usapin ng leksikograpiya, semantika at ortograpiya. Gamit ang lenteng ideolohikal, maaaring mahinuha na ang paggamit sa Ingles bilang pinapaborang wika ay estratehiya rin ng pag-iisantabi sa mga nasa laylayan ng lipunan at sa pagpapalabnaw sa kakanyahang mapanuri upang maarok ang mga batayang problema ng lipunan (kawalan ng trabaho, repormang panglupa, kultura ng kawalang pananagutan, lisyang palising pang-ekonomiya, militarisasyon at iba pa). Ang mga batayang problemang ito ang ikinukubling katotohanan sa panahon ng neoliberalismo. hindi maikakailang Ingles ang siyang sinasalita ng mga nasa poder ng estado, negosyo at naghaharing-uri dahil ito nga ang dinadambanang opisyal na wika. Malinaw na makikitang ito ang wikang ginagamit hindi upang ipaunawa sa mamamayan ang mga nagaganap sa lipunan ngunit upang ipaabot sa global na komunidad at sa mga arkitekto ng kapital ang tunguhing pang-ekonomiya, kultural at politikal ng bansa na siya namang kapit tukong nabubuhay sa yungyong ng neoliberal na globalismo. Ang paggamit sa Ingles, at panunuot nito sa mga aparatong ideolohikal ng estado (sistema ng edukasyon, midya, at

hudikatura) ay sabwatang taktika ng estado at negosyo upang selyohan ang kani-kanilang mga makauring panlipunang interes.

Maiuugat ang ganitong diskursibong pormasyon sa ipinunlang “misedukasyon” sa atin ng mananakop na Amerikano. Muli, sasandig tayo sa puna ni Renato Constantino:

Lumilitaw sa ating pagsusuri ng posisyon at katangian ng mga *mental technicians* sa ating bansa na sila ay biktima at daluyan ng kolonyal na kamalayan; sila ay tagatanggap ng *miseducation* at sa gayon ay nagiging *miseducators* ng lipunan.

Sapagkat ang edukasyon sa bansang ito kadalasan ay negosyong pinatutubuan, mahal ang pagtatamo ng mataas na kaalaman. Kaya’t marami sa nakatatanggap ng tinatawag na edukasyon ay galing sa mga grupong katamtaman o malaki ang kita. Ang ganitong mga grupo ay may tendensiyang paboran ang kasalukuyang sistemang panlipunan kasama na ang namamayaning kamalayan sapagkat sila ang nakikinabang dito. Bukod pa rito, ang pagtanaw ng maraming pamilya sa edukasyon ay isang instrumento lamang ng pagtamo ng personal na ambisyon sa buhay. (Constantino, 10)

Malinaw na makikita sa argumento ni R. Constantino na ang ugat ng lisyang gamit sa wika at dispalinghadong lohika ng sistema ng edukasyon sa ating bansa ay ang pagkakabihag natin sa ibinaong ethos at rehimen ng mananakop— isa na nga rito ang pagmumuhon sa wikang Ingles bilang batayang wika sa pagtuturo, pagkatuto at pamamahala. At ang bangungot na ito na dulot ng ating misedukasyon at kolonyal na danas ang siya pa ring pinagbabatayang balangkas at disenyong pedagogikal ng pangkalahatang sistema ng edukasyon sa kalakhan ng mga paaralan at unibersidad hanggang sa ngayon. Isang edukasyong malabnaw ang diin sa mapanuring pag-iisip, isang edukasyong gagad sa lohika ng indibidwalismo, isang uri ng edukasyong sukob pa din sa tanikalang una nang kinandado ng imperyo, at isang edukasyong ang nais likhain ay mga subhetong maaaring isabak sa mapansamantalang daigdig ng global na lakas paggawa. Samakatwid, hindi kalabisang sabihin na ang kalidad ng edukasyon sa ating bansa ay sinasadyang maging dahop sa makabayang oryentasyon. Nang sa gayon ay magsilbi na lamang ito bilang isang malaking pabrika at pagawaan ng mga indibidwal na handang magpatianod sa retorika ng nangyayaring kaayusan at upang busugin ang masidhing pangangailangan ng merkado at kalakalang global.

6 Sa kabilang banda naman, hindi rin pinaligtas ng mga dibuhista ng kapangyarihan ang paggamit sa wikang Filipino upang patuloy na lansihin at bihagin ang mamamayan. Halimbawa na nga lamang nito ang reaksiyonaryong gamit sa Filipino sa mga paaralan tuwing buwan lamang ng wika. Isang nakasusulasok na “ritwal ng selebrasyon” sa bansa na nagpapahiwatig ng mababaw at temporal na pagtingin at pagpapahalaga sa wikang pambansa. O dili kaya’y ang pagsasaFilipino sa State of the Nation Address (SONA), partikular noong panunungkulan ni dating pangulong Benigno Aquino, upang ihele ang sambayanan sa matitimyas ngunit hungkag na mga pangako ng naturang reaksiyonaryong administrasyon. Dagdag mo pa ang malinaw na panlilinlang ng pasista at reaksiyonaryong rehimen ni Marcos hinggil sa kunwaring suporta at tindig niya upang itaguyod ang papel ng wikang pambansa sa tema ng Bagong Lipunan (Campoamor, 359-361). Nariyan din ang paggamit sa Filipino ng mga teknokratiko at trapo tuwing dumadatal ang panahon ng eleksiyon at pangangampanya. Halimbawa nito’y ang mga patalastas na naglipana sa radyo at telebisyon tuwing panahon ng halalan. Idagdag mo pa ang de kahong mga kurikulum ng mga moog ng institusyon ng edukasyon na lubhang nagpapakitid sa paraan at moda ng pag-unawa sa kung papaano marapat ituro ang halaga ng ugnayan ng wika, kultura, kasaysayan, at lipunan.

Hindi rin naman maikakaila na ang pangunahing daluyan ng wikang Filipino, labas sa moog ng akademya, ay ang mundo ng midya (Flores, 221-223) o ang espera ng mga industriyang kultural. Saklaw nito ang telebisyon, pelikula, bagong midya, pahayagan, at radyo halimbawa. Para sa mga apologist ng wika, nakikita na kaagad nila itong tagumpay sapagkat malinaw na nagiging lagusan at lunsaran ng diseminasyon ng wikang Filipino ang naturang mga sangay ng kulturang popular. Para nga din sa ilang akademiko, nagpapatotoo ito na ang wikang Filipino ang lingua franca (Paz, 74). Ngunit marapat ding pakasuriin kung sa paanong paraan ginagamit ng mga haligi ng industriyang kultural ang wikang pambansa. Higit pa sa larangan ng komunikasyon, ginagamit ang wikang Filipino sa midya—gaya na lamang sa mundo ng komersiyal na pelikula o sa mga programang pantelebisyon—upang lubos pa ngang bihagin at siluin ang kamalayan ng mga manonood at mamamayan nang sa gayon ay patuloy silang mabalahura sa lohika ng namamayaning siste ng pag-unawa at ideolohiya ng naghaharing-uri at kapitalismo. Kung gayon, bagaman ginagamit na midyum ngayon ang Filipino sa parang ng mga industriyang kultural at dominanteng midya, hindi natin masasabing ang intensiyon ng paggamit dito ay may layuning sulong at makabansa. Ginagamit ang Filipino sa pagselyo sa lohika ng kapital at nangyayaring kaayusan partikular sa daluyan ng midya. Ito’y sapagkat, batay na nga din sa naunang obserbasyon nina Adorno at Horkheimer, ang

mundo ng industriyang kultural ay palagiang nakasandig sa imperatibo ng negosyo at naghaharing-uri.

7

Ganoon pa man, kailangan din namang sipatin ang espero ng kulturang popular bilang lunan at sityo ng tunggalian at pakikipagtunggali. Bagaman sandamakmak ang mga palabas na bumabaog sa kamalayan ng manonood, may ilan din namang mga tekstong kultural na gumagamit sa wikang Filipino upang idarang ang mga manonood sa tunay na salimuot ng mga kaganapang panlipunan na gumugupo sa ating sambayanan. Nariyan halimbawa ang paggamit sa wikang Filipino sa produksiyong pampanitikan, paglikha ng mga awit at iba pang anyo ng sining at produksiyong kultural. Gayundin, hindi matatawaran ang pagsusumikap ng mga iskolar at mananaliksik na gumagamit sa wikang katutubo at wikang pambansa sa pagbuo ng mga kaalamang bayan. At marahil sa ganoong paraan nagkakabisa ang Filipino bilang wikang mapagpalaya. Kung gayon nasa gumagamit ng wika—Ingles man ito o Filipino o anumang katutubong wika—kung sa paanong paraan nga ba ito gagamitin ng may lalim, kabuluhan at makabayang oryentasyon. Muli sasangguni tayo sa puna ni Jose, aniya “[a]ng wikang pambansa ay hindi nagiging automatik per se na instrumento ng pambansang pagpapalaya. Ang totoo, kahit na anong wika ay maaaring gawing kasangkapan alinman sa pambansang pagpapalaya o sa pambansang pananakop, o magkasabay nito” (Jose, 55).

Sa madaling salita, kailangang angkinin natin ang gamit sa wika, lalo na sa wikang Filipino, bilang wikang maaaring maghatid at maglinang ng kamalayang makabayan at sistema ng pag-unawang may pagsandig sa pagpapalaya sa mamamayan at sa ating sambayananang tila ayaw lubayan ng mga panlipunang ligalig. Sapagkat, “[k]rusyal ang papel ng wika rito, dahil wika ang sisidlan ng ating pambansang kaluluwa. Kapag ito’y nabihag sa pamamagitan ng walang tigil na pambubusabos, na para na din nating isinuko ang lahat ng aspekto ng ating buong katauhan. Wika din kasi ang gabay ng ating pagkatao, ang kompas ng ating pagka-Pilipino” (David, 99). At heto ang tasito nating tungkulin bilang mga guro, iskolar, akademiko, kultural na mandirigma, at higit sa lahat ay bilang bahagi ng hanay ng sambayanan at kilusang masa—at ito’y ang patuloy na paggigiit sa wikang Filipino bilang wika ng masa at sambayanan.

Liban sa patuloy na pamamayagpag ng Ingles sa larangan ng mga akademikong institusyon at pamahalaan, ang papel ng ating kolonyal na karanasan sa mababang tingin at pambubusabos sa wikang pambansa at iba pang mga wika, at ang hegemonikong gamit sa Filipino sa daigdig ng dominanteng midya—marapat nating matanto ang papel na ginagampanan ng lohika ng neoliberalismo sa buong usapin na ito partikular sa patuloy

8 na pagsupil sa pag-unlad ng wikang pambansa sa isang banda at sa pagbibigay giya sa tunguhin ng bansa at maliliit na daigdig sa isang panig. Ang ideolohiya ng neoliberalismo ang nagmumuhon at nagtitiyak sa paglansag sa mga katauhan at identidad ng mga bansa—ibig sabihin sa pagdestrunga sa idea natin ng bansa at nasyonalismo kabilang na nga dito ang usapin ng wika at mga wika ng isang bansa. Neoliberalismo ang pandaigdigang wikang walang humpay na nagtatangkang magtakda ng tunguhing kultural, ekonomikal, at politikal (tingnan si Bourdieu, 94-105) ng mga bansang nasa ilalim ng lilim nito gaya ng Pilipinas.

Kung kaya't ang programang K-12 ng Kagawaran ng Edukasyon (DepEd), ang Revitalized General Education Program (RGEF) sa UP, at ang pagkaltas ng CHed sa asignatura ng Filipino at Panitikan halimbawa ay mga sistemikong pagbabagong binibigyang suhay batay na rin sa panunuot ng adyendang neoliberal sa ating kaluluwa bilang bansa. Imbes na magsilbi ang larangan ng pagkatuto at sistema ng edukasyon upang luminang at humubog ng mga indibidwal at mamamayang may malalim na gagap sa kalagayan at pangangailangan ng kanilang bansa, ang mga pagbabagong ito sa larangan ng edukasyon ay kongkretong halimbawa kung sa paanong paraan nagiging sityo ng merkado ang moog mismo ng pagkatuto. Hindi mga kritikal na mamamayan ang nais iluwal ng ganitong sistema at iskema, kung hindi mga magkakaparehong nilalang na handa sa agarang pagsabak sa lokal at global na mundo ng lakas-paggawa. At heto ang dagok ng adyendang neoliberal—ang wasakin ang hanay ng mga nakikipagtunggali, ang buwagin ang identidad ng mga bansa, ang gapiin ang mga wikang maaaring pagmulan ng pagkamulat, at ang paglalagay ng bikig sa mamamayang nangangarap, naghahangad, nananaginip at kumikilos upang makalikha ng mas makatwiran at may kapantayang daigdig.

Hindi kalabisang sabihin na ang patuloy na pakikipagtunggali ng mga tagapagtanggol at tagapagsulong ng wikang pambansa upang maigiit ang halaga ng Filipino sa lahat ng espera ng produksiyong panlipunan ay maaaring mahinuha bilang patuloy na pakikipagtalaban at pakikipagsalpuhan sa mga arkitekto't salamangkero ng ordeng panlipunan ng ating kontemporaneong panahon. Sa madaling salita, ang laban hinggil sa wika ay marapat lamang mabatid bilang isang uri din ng pakikidigma upang makalikha ng isang lipunang tunay na makamasa, makabayan, siyentipiko, at mapagpalaya. Ang patuloy na paggigiit sa wikang Filipino sa lahat ng lunan ng digmaan—sa loob at labas ng moog ng akademya—ay isang uri ng pagtaya at paninindigan hinggil sa wikang maaaring makapagsilbi upang isulong ang interes ng nakararami at hindi lamang para susugan ang mapang-aping adyenda ng iilan.

Bilang tugon sa tuloy-tuloy na panawagang isulong ang Filipino bilang wikang pambansa at patuloy na lumikha ng mga batayang kaalaman hinggil sa kasaysayan at pag-unlad ng Filipino, isinagawa ng Sentro ng Wikang Filipino–UP Diliman ang pakikipanayam sa mga indibidwal na akademiko, guro, manunulat at mananaliksik na may ambag sa pagbuo ng Filipino bilang wikang pambansa alinsunod sa probisyong inaprobahan sa 1987 na konstitusyon. Sa pamamagitan ng isinagawang mga panayam, natipon ang kanilang mga personal na salaysay, kolektibong alaala, pananaw at praktika sa kanilang mga propesyon at disiplina at ang kaugnayan ng mga ito sa wikang Filipino, partikular sa larang ng pagkatuto at pagbuo ng kaalaman. Ang proyektong ito’y una nang nailunsad sa anyo ng maikling dokumentaryo na ngayo’y napapanood at nagagamit na ng mga guro at mag-aaral sa higit na pag-unawa sa kasaysayan at pag-unlad ng Filipino bilang wikang pambansa. Nakaayos ang mga panayam sa tatlong bahagi kung saan higit na nakatuon ang nilalaman ng mga panayam. Gayunman sa huli, makikitang magkakaugnay ang bawat panayam sapagkat magkakakawing ang mga usaping may kinalaman sa kasaysayan, diskurso at praktika ng Filipino bilang wikang pambansa.

Ang unang bahagi ay nakaangkla sa usapin ng saysay at kasaysayan ng wikang Filipino. Sa bahaging ito, nagkaroon ng higit na tuon sa mga personal na alaala hinggil sa mga kolektibong pagkilos upang mabuo ang wikang pambansa. Mula sa pagbuo ng mga kultural at akademikong institusyon, pagkikipag-ugnayan sa mga mambabatas, pakikipagtunggali ng mga nagsulong sa Filipino upang maging wikang pambansa, hanggang sa salaysay ng mga tagumpay. Dito naibahagi ng mga kinapanayam kung sa paanong paraan nabuo ang wikang Filipino, sa pamamagitan ng sama-samang pagkilos at pagbuo ng mga kilusan at samahang malay sa halaga sa pagbuo ng wikang pambansa partikular matapos ang madilim at malagim na yugto ng batas militar.

Samantala ang ikalawang bahagi naman ay nakatuon sa konteksto at diskurso ng wikang Filipino. Dito higit na napag-usapan ang politika at katuturan ng pagkakaroon ng wikang pambansa. Sa bahaging ito nailunsad ang usapin sa halaga ng Filipino para sa pagbuo ng pambansang kaakuhan, ang epekto ng neoliberalismo at globalisadong kultura sa sistema ng edukasyon, maging ang kultural at panlipunang salik hinggil sa pagbuo ng wikang pambansa. Sa pamamagitan ng mga kritikal at masusing naratibo ng mga kinapanayam na mga guro at iskolar ng wika, kultura at lipunan, nabuo ang higit na pag-unawa kung bakit marapat umalpas na sa usapin

10 ng “halaga” at “ambag” ang diskurso sa Filipino at sa halip ay pagtuunan ng pansin ang ugnayan ng wika bilang daluyan sa pagbuo ng ating pambansang kamalayan at identidad.

Sa huli at ikatlong bahagi naman nakapaloob ang talakayan hinggil sa teorya at praktika ng wikang Filipino sa mga kinabibilangang disiplina ng mga kinapanayam na mga guro at iskolar sa agham, inhenyeriya, ekonomiks, agham panlipunan, edukasyon, arkeoloji, pagpaplanong komunidad, at komunikasyong pangmadla. Ang mga panayam sa bahaging ito’y mga buhay na testimonya kung sa paanong paraan laging nagagawan ng paraan na maiugnay ang mga akademikong disiplina sa wikang Filipino, hindi lamang bilang wika ng pagkatuto, kundi higit pa, wika ng katuturan sapagkat epektibong daluyan ang Filipino tungo sa pagbuo ng mga bagong kaalaman.

Mula sa tinipong mga panayam umusad ang diskurso ng wikang Filipino sa samot-saring usapin, partikular ang usapin sa paggamit dito sa larangan ng pagtuturo at pagbuo at paghango ng kaalaman na nasa konteksto ng ating kasaysayan bilang bansa at lahi. Naging tampok din sa paksa ang pag-ugnay sa pagbuo ng wikang Filipino sa maigting na damdamin at praktika ng nasyonalismo, partikular sa panahon pagkatapos ng batas militar. Sa panahong ito higit na sumulong ang mga mananaliksik, akademiko, at mga pangkulturang manggagawa sa pagpunta sa mga pamayanan at komunidad upang saliksikin ang kanilang mga kultura at tradisyon. Naging daluyan ang wikang Filipino upang maitala at mapag-aralan ang iba’t ibang mayamang kaalamang nagmumula sa mga komunidad sa iba’t ibang sulok ng bansa.

Mahalaga ang natipon na mga panayam na ito sapagkat karamihan sa mga salaysay ay nagsilbing paghango at paglatag ng mga institusyonal na alaala, partikular ng Unibersidad ng Pilipinas at ang ambag nito sa kasaysayan at pag-unlad ng Filipino bilang wikang pambansa. Nagkaroon ng pagbabalik-tanaw sa pagbuo ng mga institusyon tulad ng pagtatatag ng Departamento ng Filipino at Panitikan ng Pilipinas, ng Patakarang Pangwika ng UP, at ng Sentro ng Wikang Filipino. Sa pamamagitan ng pag-lobby ng mga samahan ng mga guro, manunulat, intelektuwal, at mga kilusang pangwika, naisama ang probisyon hinggil sa Filipino sa ating kasalukuyang konstitusyon. Kung kaya ang lakas at tatag ngayon ng Filipino bilang wikang pambansa ay resulta ng kolektibong pagkilos na may sapat na politikal at ideolohikal na pamantayan kung saan tinitingnan ang ambag ng wika sa muling pagbuo ng bansa matapos ang madilim nitong kasaysayan.

Lalong umusbong at lumawak ang mga pananaliksik, pag-aaral at paglikha ng samot-saring mga akda na nakasulat sa Filipino. Resulta ito ng pagkakaroon ng mataas na kamalayan ng mga manunulat, mananaliksik at akademiko na magkaroon ng panibagong oryentasyon hinggil sa wikang Filipino at ang kasaysayan nito sa pagbuo ng kaalaman at pagsulong ng panitikan at kulturang Pilipino. Bukod dito, ginamit din ang Filipino sa mga produksiyong artistiko tulad ng mga pagtatanghal na naging armas at paraan ng pagtuligsa sa pasistang sistema ng pamahalaan. Dito matutukoy na may kaugnayan ang usapin ng wika sa mga politikal na usapin at diskurso. Dahil ang wika ay ideolohiya, isinisiwalat ng wikang ginagamit ang saloobin ng henerasyong namulat sa panahong umusbong ang wikang Filipino bilang bahagi sa pagbuo ng pambansang kamalayan at identidad. Sa bahaging ito nakapaloob ang historikal at politikal na konteksto ng naging ebolusyon ng Filipino. Nagkaroon ng mga desentralisasyon ng mga institusyon partikular sa aspektong kultural tungo sa pagbuo ng pambansang kultura na kumikilala sa ambag ng mga produksiyong kultural sa iba't ibang rehiyon ng bansa at mga grupong etniko. Ginamit ang wikang Filipino sa pagbibigay ng mga gawad at parangal na dati rati'y sa Ingles isinasagawa. Hindi lamang nagkaroon ng makabagong oryentasyon ng mga indibidwal at institusyong pangkultura, sa halip mas naisulong ang makabayang perspektiba at pananaw sa kultura at tradisyon ng ating bayan. At sa tagumpay na ito, wikang Filipino ang naging daluyan.

Naging bahagi din ng usaping natipon sa mga panayam ang ugnayan ng Filipino sa aspekto ng pagbuo ng kurikulum sa mga paaralan at pamantasan. Dito tinalakay ang pagtatantya sa bilingguwal na aspekto ng pagtuturo ng mga asignatura at ang halaga sa paggamit ng sariling wika sa paglinang ng kaalaman. Ibinahagi ng mga gurong kasama sa panayam ang kanilang karanasan at pedagohiya kung bakit sila nagtuturo sa Filipino kahit tungkol sa ekonomiya at agham ang kanilang disiplina. Dito lumalabas ang halaga ng Filipino bilang epektibong paraan ng komunikasyon sa pagtuturo, at ang pagtuklas sa mga konseptong Pilipino na may kaugnayan sa pagbuo ng kaalaman batay sa sarili nating danas at kalinangan. Pinasok din sa usapin sa ilang panayam ang epekto ng teknolohiya at kulturang popular, at kung sa paanong paraan ito napalalawak at umuunlad sa konteksto ng mabilis na pagbabago ng teknolohiya at paglaganap ng iba't ibang uri ng kulturang popular.

Hindi nawawala ang internal at eksternal na mga tunggalian sa mga akademikong institusyon katulad ng nangyayari sa UP. Hindi maikakaila na nananatili pa rin ang pagtingin na ang wikang Ingles ang pangunahing

12 wika ng saliksik at pagtuturo. Subalit hindi rin naman nawawala ang mga kongkretoong patunay na noon pa man, ginagamit na ang Filipino sa paglikha ng mga kaalaman sa loob ng Unibersidad. Ito ang ambag ng proyektong Anotasyon ng mga Tesis at Disertasyon sa Filipino na inilathala ng SWF-UP Diliman sa tulong at suporta ng Opisina ng Bise-Tsanselor para sa Saliksik at Pagpapaunlad sa ilalim ng Source of Solution Grant. Dito pumapasok ang ambag at halaga ng mga institusyonal na suporta para sa patuloy na pagsulong at pag-unlad ng Filipino sa akademya. Matingkad ang pangangailangan na magkaroon ng adbokasi at politikal na aspirasyon ang mga administrador upang tuluyang lumago ang mga gawain at proyektong may kinalaman sa pagsulong ng Filipino sa iba't ibang larangan at disiplina.

Matutunghayan sa mga panayam ang personal na anekdota kung sa paanong paraan naapektuhan ng Filipino ang kanilang sariling pag-unlad bilang mga guro, mananaliksik, at iskolar. Dito isiniwalat kung sa paanong paraan nagagamit ang wikang Filipino upang higit na masuri ang pangkalahatang kondisyon ng edukasyon sa konteksto ng global at lokal na mga usapin. Kung kaya, ang paggamit sa Filipino bilang pangunahing wika sa pagsulat, pananaliksik, at pagbuo ng kaalaman ay hindi na lamang nakatuon ang usapin sa Filipino bilang wika ng pagtuturo, kundi maging sa usapin na rin ng Filipino bilang wika ng pagkatuto at pagbuo ng kaalaman. Dito pumapasok ang halaga ng re-oryentasyon sa mga guro, mag-aaral, mananaliksik at mga administrador sa kanilang antas ng kaalaman hinggil sa usaping pangwika. Kailangan din ng re-oryentasyon sa mga pinuno ng bansa sapagkat may kakayanan sila na magpanukala ng mga batas kung sa paanong paraan pa mapatatatag at isusulong ang Filipino bilang wikang pambansa.

Ang proyektong ito'y hindi lamang nakatuon sa pagtipon ng panayam. Higit pa layunin nitong magsagawa ng dokumentasyon sa alaala, pananaw, karanasan, idea't saloobin ng mga guro't mag-aaral na naging saksi sa pagsisimula, pagbuo, praktika, pagsulong, at patuloy na pag-unlad ng wikang Filipino sa loob at labas ng Unibersidad. Sa mga panayam natukoy ang kritikal na ambag ng wikang Filipino sa pagpapataas ng kalidad ng ating sistema ng edukasyon, antas ng kamalayan ng guro, mag-aaral at mamamayan sa pangkalahatan. Hindi maitatanggi na nananatiling hamon ang paggamit sa sariling wika sa pag-aaral, pagtuturo, at pananaliksik sa loob at labas ng Unibersidad. Nananatili ang pangangailangan sa pagbuo at pagsulong ng mga kilusang masa, tulad ng nangyari sa mga naunang dekada upang patatagin ang wikang Filipino bilang wikang pambansa na may layuning pag-isahin ang bansa. Gayumpaman, bagaman may kani-kaniyang posisyon ang mga akademiko hinggil sa usaping pangwika,

sa pamamagitan ng pagtipon ng mga panayam na ito, naging tulay ang diskusyon hinggil sa wikang Filipino upang tumungo at magtuon sa usapin sa ambag nito sa ating pambansang pagkakaisa at pagkakakilanlan. Sa mga panayam nabuo ang mga patunay na daluyan ang wikang Filipino upang maimapa ang tunguhin ng bansa.

Nagpapasalamat kami sa Opisina ng Presidente ng Unibersidad ng Pilipinas, Opisina ng Tsanselor UP Diliman, at Opisina ng Bise-Tsanselor para sa Saliksik at Pagpapaunlad para sa pagpopondo ng proyektong ito sa ilalim ng Source of Solutions Grant. Lubos din kaming nagpapasalamat sa mga propesor, mananaliksik, dalubhasa, at mag-aaral na nakasama sa panayam sa pagbabahagi ng kanilang kaalaman, alaala, pananaw, karanasan, saloobin at pedagohiya sa paggamit at pagtuturo ng wikang Filipino. Pasasalamat din sa mga bumubuo ng produksiyon ng maikling dokumentaryo na *Sa Madaling Salita*; kay Roehl Jamon (direktor), Abet Umil (manunulat), Joris Fernandez (editor), Renante Saliva (cameraman), Rizaldo Saliva (musika at photographer), Randy Sobrepena (tulong teknikal), at sa buong kawani ng Sentro ng Wikang Filipino-UP Diliman.

Aning, J. at T. Torres-Tupas. (2018). SC: Filipino, 'Panitikan' no longer core courses. Nasa <https://newsinfo.inquirer.net>. Dinownload 10 Disyembre 2018.

Atienza, Monico M. (1992). Kilusang Pambansa-Demokratiko sa Wika. UP Sentro ng Wikang Filipino-Diliman, Lungsod Quezon.

Bourdieu, P. (1998). Neo-liberalism, the Utopia (Becoming a Reality) of Endless Exploitation. Nasa *Acts of Resistance: Against the Tyranny of the Market*. New York: The New Press, 94-105.

Campoamor, G. (2018). *Wika at Pasismo: Politika ng Wika at Araling Wika sa Panahon ng Diktadura*. Lungsod Quezon: UP Sentro ng Wikang Filipino.

Constantino, R. (2015). Intelektuwalismo at Wika. nasa *Daluyan: Journal ng Wikang Filipino* (Torres-Yu, ed.). espesyal na Isyu BLG 1, UP Sentro ng Wikang Filipino-Diliman, Lungsod Quezon, pp. 8-12.

Constantino, P. (1996). Wika, Nasyonalismo at Ideolohiya. Nasa *Wika at Lipunan* (Atienza at Constantino, eds.). UP Press, Lungsod Quezon, pp.11-18.

_____. (1996). Introduksyon. Nasa *Wika at Lipunan* (Atienza at Constantino, eds.). UP Press, Lungsod Quezon, pp.11-18.

De Dios, E. (2015). Pambansang Wika Tungo sa Pambansang Ekonomiya. Nasa *Daluyan: Journal ng Wikang Filipino* (Torres-Yu, ed.). espesyal na Isyu BLG 1, UP Sentro ng Wikang Filipino-Diliman, Lungsod Quezon, pp. 113-119.

David, R. (2015). Ang Wika Bilang Instrumento ng Pagpapalaya. Nasa *Daluyan: Journal ng Wikang Filipino* (Torres-Yu, ed.). espesyal na Isyu BLG 1, UP Sentro ng Wikang Filipino-Diliman, Lungsod Quezon, pp. 98-101.

Flores, P. (1996). Pamamangka sa Maraming Ilog: Ang Diseminasyon sa Filipino at ang mga Daluyan ng Kulturang Popular. Nasa *Wika at Lipunan* (Atienza at Constantino, eds.). UP Press, Lungsod Quezon, pp.219-230.

Jose, V. (1996). Ang Wika ng Pagpapalaya at ang Papel ng Akademya. Nasa *Wika at Lipunan* (Atienza at Constantino, eds.). UP Press, Lungsod Quezon, pp. 53-60.

Paz, C. (1996). Wika ng Naghaharing Uri. Nasa *Wika at Lipunan* (Atienza at Constantino, eds.). UP Press, Lungsod Quezon, pp. 69-78.

Saysay at Kasaysayan

Pamela C. Constantino
Bienvenido L. Lumbera
Teresita G. Maceda
Consuelo J. Paz
Nicanor G. Tiongson

Pamela C. Constantino

Departamento ng Filipino at
Panitikan ng Pilipinas
Kolehiyo ng Arte at Literatura
Unibersidad ng Pilipinas Diliman

Si **Pamela C. Cruz Constantino** ay Propesor sa Departamento ng Filipino at Panitikan ng Pilipinas sa Kolehiyo ng Arte at Literatura, Unibersidad ng Pilipinas Diliman, kung saan siya ay naglingkod bilang Tagapangulo ng Departamento ng Filipino at Panitikan ng Pilipinas (1991–1994 at 1998–2000). Naging Rehistrador ng Unibersidad noong Oktubre 2006–2012 at nagsilbing Pangalawang Tagapangulo ng National Committee on Language and Translation, National Commission for Culture and the Arts noong 2010–2011.

Kabilang sa mga aklat ukol sa wika na kaniyang nailathala ang *Katutubo vs. Banyaga: Pagtalunton sa Usaping Pangwika sa Pilipinas, 1898–1946* (2014), *Pagpaplanong Pangwika Tungo sa Modernisasyon: Kaso ng Malaysia, Indonesia at Pilipinas* (1991), at *Wika, Linggwistika at Billinggwalismo sa Pilipinas* (1985). Siya ang editor ng *Filipino at Pagpaplanong Pangwika Ikalawang Sourcebook ng SANGFIL* (2005) at isa sa kasamang editor ng *Salindaw* (2011), *Minanga: Mga Babasahin sa Varayti at Varyasyon ng Filipino* (2002), at *Mga Piling Diskurso sa Wika at Lipunan* (1996).

Bilang guro, iskolar at mananaliksik sa wika, ano ang kinamulatan ninyong wika sa pagtuturo at pagsusulat na nagbigay ng daan sa inyo?

Nagsimula ako bilang English major. Noong nasa hayksul ako paborito ko ang subjek na English at ang hindi ko gustong subjek ay Filipino dahil hindi ko gusto ang titser. Pagdating ko sa college, panahon iyon na sobrang daming terror teacher sa English department. Talagang iyan ang tawag namin, terror department. Pagkatapos ng isang taon sa AB English, naiwan ako ng buong block ko. Nag-alisan sila, ang iba nagshift at lumipat ng eskuwelahan at ako na lang ang naiwan sa aming block. Talagang lumipat sa ibang eskuwelahan ang karamihan dahil natakot sila sa mga terror na titser sa English department. Ako na lang ang naiwan. Naghanap tuloy ako ng malilipatan, napunta ako sa 3rd floor. Na-curious ako, pupunta sana ako sa CR, tapos nakita ko nakalagay Filipino department sa CR ng 3rd floor.

18 Pumasok ako, bakit may mga tao? Nandoon pala ang Filipino department. Nagtaka ako, tapos kinumbinse na ako doon. Sige na nga, gusto ko lang maka-graduate noong panahon na iyon at doon ako nagshift. Hindi ko nagustuhan na nasa CR ng mga babae ang Filipino department. Pagkaraan nalaman ko, may problema pala. Hindi nagkasundo si Prop. Leopoldo Yabes at Prop. Tomas N. Aguirre. Isyu ng turfing, ika nga.

Kaya ang nangyari naghanap si Prop. Tomas Aguirre ng kuwarto para sa Filipino department, nakita niya ang Comfort Room (CR) kaya doon na siya nagklase at nag-opisina. Ang una niyang kasama doon ay si Prop. Lydia Garcia na assistant lecturer pa lang noon. Naging kaklase ko noon si Ricky Lee, Leri Nofuente at Nemesio Caravana, Jr. Doon ako nagsimula, hanggang sa maka-graduate. Nag-apply ako sa department dahil kulang talaga ang mga titser. Noong 1970's madaming kailangang titser dahil sa General Education (GE). Sa pagkakaroon ng panibagong GE program na may Filipino subjek, doon kami nakapasok. Marami kami, sina Ofelia Silapan at iba pa.

lilan lang kami noon, nagsimula na iyong 1971 Constitutional Commission (ConCom), pagkatapos ay 1986 ConCom. Pumupunta talaga kami sa mga hearing sa ConCom at naglology kami para sa Filipino. Ang nangyari noon, ang ibang miyembro ng ConCom ay humingi ng tulong sa amin. Sabi nila gusto nilang ipasok ang pambansang wika kaya lang wala silang masyadong alam. Si Senator Ople ang humingi sa amin ng tulong, sa Sulu Hotel kami madalas nagpupulong at magdamagan pa iyon. Tumulong pa kami sa pagsasalin. Ngunit, nabanggit na ang Filipino pero wala pang linaw kung ano ito. Sa tagal ng panahon, nalinaw lang ito sa 1986 ConCom. Naglobby din kami kasama sina Patricia Melendez Cruz, Rose Torres-Yu at Jess Ramos, nagpupunta kami doon at tumulong naman si Chito Gascon. Siya ang miyembro ng ConCom noon. Lumapit sa amin si Wilfrido Villacorta na naging vice president ng La Salle pero UP graduate sa Political Science. Siya rin ang humingi ng tulong sa amin, gusto niya talaga maipasok ang Filipino, kaya nakapasok nga ang Filipino sa Konstitusyon.

Ano ang mga highlight na hinihingi ng kongreso?

Iyong konsepto kung ano ba ang Filipino at ano ba ang national language. Tumulong din si Dr. Cecilio Lopez, nanggaling sa kaniya ang universal approach, konsepto na dinevelop ni Dr. Constantino. Siya iyong isa sa mga talagang kinonsulta ng ConCom para sa universal approach na tinatawag, kaya naging Filipino. Ibang konsepto iyon, hindi Ingles. Akala kasi ng iba galing sa Ingles ang letrang F. Napakaraming mga tunog na F sa ibang mga wika sa Pilipinas na hindi makikita sa Tagalog. Ang lakas ng anti-Tagalog

movement noong panahon na iyon. Kaya hindi nila puwedeng gamitin ang Tagalog-based Filipino. Ang F ay nagrerepresenta hindi lamang sa Tagalog, kundi pati rin sa maraming wika sa Pilipinas. Gumagamit ng F sa Ifugao, Ivatan, at sa iba pang mga wika sa Pilipinas. Sa katunayan, simboliko ang letrang iyon, na di Tagalog ang batayan ng wikang pambansa.

Balikan natin ang Departamento ng Filipino, may mga naging hadlang ba dito?

Wala naman masyadong hadlang. Maraming sumuporta, mga presidente noong mga panahong iyon gaya nina Presidente Salvador Lopez, Jose Abueva, at Emil Javier. Ang hadlang kung mayroon man ay Tagalog vs. Filipino sa mismong departamento. Sa ConCom, ang daming naglobby para sa English. Ang kuwento pa ni Wilfrido Villacorta, kinakatok siya ng mga madre ng mga pribadong eskuwelahang katoliko kahit madaling araw para masiguro ang papel ng Ingles sa konstitusyon.

Paano kayo nakasama sa mga proyektong may kaugnayan sa wika?

Nasangkot kami sa proyekto dahil mga bago kaming faculty, sinama kami sa proyekto na sinuportahan ng National Science and Development Board (NSDB) noon o Department of Science and Technology (DOST) ngayon. May funding tungkol sa lingua franca, ano ang konsepto ng lingua franca? Ang ginawa namin, nagpunta kami sa iba-ibang probinsiya at mga siyudad. Nakarating ako sa Cebu at Iloilo na wala akong kakilala, ang mga kontak namin ay alumni ng UP at sa kanila kami nakitira. Hanggang sa Jolo, Bicol, at kung saan-saan. Ang ginagawa namin, ininterview namin ang mga ordinaryong tao sa paligid, halimbawa, mga pulis, tindero at tindera na talagang doon nakatira. Kinakausap namin sila at nirekord namin ang pakikipag-usap sa kanila sa Filipino. Hindi kami gumagamit ng Ingles at wala rin kaming alam sa lengguwahe nila. Napatunayan namin na talagang ginagamit ang Filipino, naiintindihan at alam nila ang Filipino. Kaya nainterview pa ako sa mga programa sa radyo sa mga lugar na iyon, isang pagpapatunay na malawak ang Filipino.

Sa kabilang banda, ano ang masasabi ninyo sa klasipikasyon sa Tagalog at Filipino?

Masasabi natin na ang Tagalog ay isang natural na wika na ginagamit ng mga Tagalog ispiker mula sa Quezon, Laguna, Batangas, Cavite, hanggang Palawan. Maraming gumagamit niyan. Ang Filipino ay isang konsepto. Ang Filipino ay one language-based national language na nakabase sa Tagalog. Kaya iba iyong national language natin ngayon, ang Filipino konseptuwal ito. Nadedevelop ito dahil natanggap na national language at natanggap kung papaano ito palalawakin. Iyong konsepto ay maliwanag na sa paggamit.

Ang Filipino ay ibinatay sa lingua franca—kung papaano mag-usap ang mga Filipinong iba-iba ang wika. Hindi iyan ang natural language na may grupong gumagamit. Ang Filipino ay multi-language based. Kaya konseptuwal ang tingin ko sa Filipino. Kaya iyong sasabihin nila, ang Filipino ay Tagalog lang din. Kung ginagamit ng mga di-Tagalog, makapagbibigay sila ng kanilang kontribusyon dito, madedevelop at masasama sa Filipino. Iyong common lang, hindi naman buong lengguwahe nila. Iyan ang tinatawag nilang lingua franca, kung papaano mag-usap ang dalawang taong magkaiba ang wika. May mga common denominator naman, lalo na sa mga wika natin. Marami tayong mga common term sa lahat ng wika sa Pilipinas kasi iisa ang tatay o nanay, iyon ang Austronesian o tawag nilang Malayo-Polynesian. Ang Malayo-Polynesian ay nasa ilalim ng Austronesian. Sa Austronesian, kapitbahay o kadugo din natin ang Taiwan languages. Marami ding wika sa Taiwan.

Ano ang basis ng lingua franca?

Kadalasan malalaman ang batayan ng lingua franca ay sa mga lungsod. Ano ba ang batayan ng lingua franca? Kapag sinabi mong lingua franca, kadalasan sa mga lugar iyan na nagmemerge ang mga tao, kaya kadalasan sa mga lungsod. Hindi mo maririnig iyan sa baryo, bakit? Ang basis ng lingua franca ay midya, eskuwelahan— ginagamit ang Filipino sa mga subjek. Lalo na ngayon sa social media at sa trabaho. Mass media, halimbawa sa mga sine, programa sa tv at radyo. Iyan ang nagkakalat ng wika kaya nagkakaroon ng tinatawag na lingua franca. Itinuturing itong pangalawang wika kung saan ang unang wika nila ay may interference dito, kaya nakabubuo ng iba't ibang varayti ng wikang ito.

Puntahan naman natin ang ugnayan ng wika at lipunan. Ano ang naging role ng wika para mapagkaisa ang mamamayan?

Maraming role ang wika, kaya nga sabi nila ang language sa Marxist na perspective, saan ba makikita ang wika, sa itaas ba o sa ibaba? Pareho, ginagamit kasi ng lahat. Ang problema sa wika, nagiging instrumento din ng politika. Hindi naman linguistic ang concern ng language. Ang concern ng language ay politikal. Nandiyan na kasi iyong choice, sa oras na magkaroon ng choice ang tao, sasabihin lang niya bakit niya pipiliin mag-Ingles at hindi mag-Filipino o kaya ang sarili niyang wika, choice niya iyon. Kaya politikal iyon dahil may choice na at may agenda. Halimbawa, sa sarili mo at sa community, maraming dahilan kung bakit pinili mo ang isang wika at ang isa ay hindi. Communication din ang isang gamit ng wika sa lipunan, para magkaintindihan. Dahil instrumento ang wika, puwede mo i-manipulate. Maaari mo rin namang gamitin ang wika para hindi ka

makapag-communicate. Kahit saan puwede mong gamitin ang wika, halimbawa, mag-iingles ka sa mga taong hindi marunong mag-ingles. Ang layunin mo ay hindi para mag-communicate. Marahil ang gusto mong ipakita na mas mataas ka sa kaniya, mas prestihyoso ang wika mo at mas nakapag-aral ka. May dala kasing prestige o ano mang dating ang isang wika, may sariling katangian ito. Gayunman, isang komon na wika, isang lingua franca ang maaaring makapag-isa sa mamamayan para tanggapin nila ang wikang ito. Sa ngayon, hindi pa natin ito nararating.

Sa inyong tingin, ano ang pinanggagalingan nito?

Ang iba, attitude, ang iba naman ignorance at kulang sa impormasyon. Dapat nagbibigay ng impormasyon ang Sentro ng Wikang Filipino (SWF) at Komisyon sa Wikang Filipino (KWF). Maraming gamit ang wika, hindi lang sa komunikasyon, halimbawa, sa politika at sa edukasyon. Ngayon ang cognitive aspect ng language ang iginigiit ng K-12. Ang Mother Tongue Based Multilingual Education (MTB-MLE) sa K-3, kailangan matatag sa sarili mong wika. Napatunayan na kapag ikaw ay magaling sa sarili mong wika, kahit anong wika ang ipasok mo magiging magaling ka. Ang nangyari sa mga Pilipino, sa simula pa lang nag-Ingles na pero hindi naman sila magaling sa Ingles, ang naiintindihan lang nila ay ordinaryong Ingles. Sa akademya, hindi rin siya mahusay dahil iba ang wikang ordinaryo sa wikang akademiko, magkaiba iyon at iba rin ang pag-iisip na ginagamit mo. Kaya mayroon silang tinatawag na Cognitive Academic Language Proficiency, iba iyon sa Basic Interpersonal Communication Skills. Nakita ko naman ang ginawang pag-aaral nina Dina Ocampo na kailangan ay patatagin muna ang first language at anumang wikang ipasok at ituro mo sa bata ay magiging magaling siya. Transference lang iyan. Inililipat mo lang ang skill na iyon. Ang wika ay lohika. Ang kaigihan dito, nakita mo na ang lalim ng wika mo kaya malalim din ang pasok ng ibang wika sa iyo. Ang dami ng karanasan ng iba na pagdating sa klasrum kahit na English speaking sila, hindi sila ang nangunguna sa klase.

Sa sistema ng edukasyon, ano ang posibleng maging solusyon?

Hindi ko alam kung gaano kaepektibo o magiging succesful ba itong MTB-MLE. Ang problema, ang ikinukuwento at nirereklamo ng mga nasa probinsya na Tagalog din ang itinuturo, isinalin lang nila kaya may problema sa mga teksbuk na ginagamit. Ang mga teksbuk ay isinalin lang nila sa iba-ibang wika. Mahalaga rin ang kultura. Mahalaga na nakaangkla sa kultura ang wika. Wala rin ang lapit ng wika na iyon sa kanila dahil hindi nila kultura ang panitikan na binabasa nila. Kulturang Tagalog iyon, kaya hindi nila makita at maunawaan.

Sa mother tongue-based, ang implementasyon lang ang problema pero ang konsepto at ang prinsipyo ay mainam. Makatutulong ito pero dapat nga marahil ay mas pag-aralan ng husto. Sa ibang bansa, halimbawa sa Norway, haikul na pinapasok ang Ingles sa kanila pero magagaling sila mag-Ingles.

Kahit sa pribadong sektor, kailangan ba may political will para sa wika?

Dapat talaga, kung gusto magkaroon ng political will magsisimula dapat sa gobyerno. Huwag ka umasa sa ibaba, gobyerno ang dapat nangunguna, tapos susunod na ang iba. Nakita ko iyan sa UP noong panahon ni President Javier at President Abueva. Ang mga taga-Los Baños halimbawa, mayroong isang tsanselor na alam kong hindi pro-Filipino, mas maka-Ingles pero ang sinasabi niya kailangan namin sumunod dahil iyon ang patakaran ng unibersidad. Kaya talagang sumunod siya dahil iyon ang patakaran. Ang importante talaga ay ang authority. Ang mahalaga sa pagpapalano ay authority. Hindi ka magpapalano para sa wala, dapat manggagaling sa itaas para maprograma at sumunod ang iba.

Ano ang magiging hitsura ng paglahok dito ng pribadong sektor, halimbawa, ng midya?

Ang partisipasyon ng midya ay kung ano ang laganap na wika iyon ang ginagamit nila. Kaya siguro, ang ibang mga nag-aadvocate tumulong sila para mapanatili iyon.

Sa palagay ninyo, bakit nagiging problema sa pagsulong ng wika ang internasyonalisasyon?

Ang internasyonalisasyon, mas Ingles iyan. English-ization iyan lalo na sa Asya. Ang internasyonalisasyon, economics iyan. Hindi naman talaga kultural ang internasyonalisasyon, nagagamit lang ang edukasyon pero economic talaga iyan. Ang mga tenet ng globalisasyon, tulad ng privatization, lahat economics iyan, walang kultural. Kaya wala tayong aasahan diyan. Ngayon pag-economic, sino ba ang malakas pagdating sa ganito? Ang Amerika, kahit na bumabagsak malakas pa rin. Sila ang malalakas diyan; Amerika, United Kingdom, Australia, New Zealand. Ang Japan na nga lang ang hindi kasama. Pinadala ako sa Japan ng UP nang registrar pa ako, para sa cultural exchange dahil sa mga Group of 7 (G7) country, ito iyong economic exchange. Ang Japan, ayaw pa rin nila sumama pero nagpipilit ang mga G7 country. Nagkaroon sila ng kumperensiya tungkol diyan, paano ang cultural at educational exchanges, marami silang mga international school at university doon pero hindi lahat sumasali. Ayaw pa rin nila dahil

masisira ang kultura nila. Halimbawa, may isang university kaming pinuntahan, international university wala kang makitang marunong mag-Ingles doon dahil ayaw nilang mag-Ingles. Ngunit, karamihan ng nasa G7 at sa internasyonalisasyon at globalisasyon ay US, UK, Australia, New Zealand, Canada ay Ingles lahat. Kaya aasahan mong malakas talaga ang Ingles. Japan, France at Germany na nga lang yata ang hindi kasama, kaya aasahan mo talaga na ang lakas pa din ng Ingles dito sa internasyonalisasyon na ito lalo na sa Asya. Ang lakas ng Ingles ngayon sa South East Asia. Ang Singapore, Ingles ang gamit nila dahil naisantabi sila ng Malaysia kaya nag-Ingles sila, kahit ang opisyal na pambansang wika nila ay Malay.

Bienvenido L. Lumbera

Departamento ng Filipino
at Panitikan ng Pilipinas
Kolehiyo ng Arte at Literatura
Unibersidad ng Pilipinas Diliman

Si Bienvenido L. Lumbera ay nagtapos ng kaniyang kursong journalism sa Unibersidad ng Santo Tomas. Nagtapos ng kaniyang masterado at doktorado ng Komparatibong Literatura sa Indiana University noong 1967. Kilala bilang manunulat sa Ingles at Filipino, at nakapaglathala ng kaniyang mga akda sa parehong wika. Mayroon siyang koleksiyon ng mga tula, Likhang Dila, Likhang Diwa (1993), at Balaybay: Mga Tulang Lunot at Manibalang. May ilan din siyang akdang pampagsusuri, Abot-Tanaw: Sulyap at Suri sa Nagbabagong Kultura at Lipunan (1987) at Writing the Nation/Pag-akda ng Bansa (2000). Sumulat din siya ng ilang libreto, Tales of the Manuvu (1977) at Rama Hari (1980).

Ginawaran at kinilala si dr. Lumbera bilang Pambansang Alagad ng Sining sa Panitikan. Tumanggap siya ng iba pang parangal kabilang na ang Ramon Magsaysay Award for Journalism, Literature and Creative Communication Arts (1993), Gawad CCP, Gawad Pambansang Alagad ni Balagtas, Manila Critic's Circle, Palanca, at Professor Emeritus. Si Dr. Lumbera ay ginawaran at kinilala rin bilang .

Paano nagsimula ang inyong adbokasi sa pagsulong ng wikang Filipino?

Galing ako sa isang panahon na Ingles ang pangunahing wika sa pagsusulat. Noon pa man, ramdam ko na dapat nagsusulat din ako sa wikang Tagalog pero wala namang lunsaran na posibleng maglabas o magbigay ng pangganyak na magsulat ako sa wikang Filipino. Natatandaan ko nang ako ay nasa UST isang tula ang naisulat ko sa wikang Tagalog. Ipinasa ko ito sa Varsitarian pero hindi ko nakita ang tula na nalathala sa student paper na iyon. Kumbinsido ako mula pa ng mga taon bago ang unang sigwa, 1970 Filipino ang dapat na maging wika ng mga Pilipino. Ang sistema ng edukasyon natin ay gumagamit ng wikang Ingles bilang wikang panturo kaya ang anumang nararamdaman ko tungkol sa wika ay balewala sa panig ng nagtatakda ng edukasyon ng mga Pilipino.

Nang magmasteral ako sa Indiana University doon higit kong nakita ang aktuwal na katayuan ng isang manunulat na Pilipino na ang wika sa pagtula ay wikang Ingles. Nangangahulugan na kung sa Ingles ako magsusulat ay nakikipagkompetensiya ako sa napakaraming katutubong Amerikano na gumagamit ng wikang Ingles. Sa palagay ko, hindi ako makahihigit sa kanila dahil kanila ang wika at ang kapaligiran ay kultura sa kanluran. Isang proyekto na iminungkahi sa akin bilang isang graduate student ay ang pagbibigay ng isang panayam tungkol sa panitikan ng mga Pilipino. Mayroong isang organisasyon na magtatayo ng isang bantayog. Naimbitahan akong gumawa ng isang panayam, isang program mismo para sa organisasyong ito. Ang kailangan nila ay isang pagpapakilala sa panitikan ng Pilipinas. Naghahanda ako para sa programang ito, humanap ako ng mga halimbawa ng tulang Pilipino na magbibigay sa mga makikinig ng idea kung ano ba ang panitikan na sinusulat ng mga Pilipino. Tagalog ang aking panitikang ipinakilala sa kanila. Naghanap ako ng mga tula na magagamit na halimbawa. Habang ako ay nananaliksik unti-unti kong namalayan na wala akong halimbawang maihaharap sa kanila na magiging katanggap-tanggap sa isang audience ng panitikan sa kanluran. Tinanggihan ko ang programa, sabi ko hindi ko magagawa. Pero na-guilty ako na bakit nandito na ang pagkakataon na ako ay makapagsalita tungkol sa panitikan sa Pilipinas tinanggihan ko pa. Ang dahilan noon ay hindi ko itinuring na ang mga tulang nakita ko sa paghahanap ay angkop sa audience na bibigyan ko ng halimbawa.

Ang mga tulang nakita ko ay makaluma, walang elemento na makaaakit sa modern western audience. Sabi ko, hindi nakaangkop itong mga makata na ito sa pagpapalit ng panahon. Ang luma ay dapat iwanan na at tumula ng naaangkop sa panahon. Pero iyon nga, nadama ko ang sense of guilt dapat sana napakilala ko ang panitikan ng mga Pilipino pagkatapos tumanggi ako dahil ang aking mga halimbawang napili ay hindi ko inaakalang karapat-dapat para sa audience ko. Doon ako nagsimulang mag-isip na bakit ganito ang kalagayan ng panulaang Tagalog. Bakit parang hindi sila nagkaroon ng kamalayan na mayroon ang bagong panahon, at itong bagong panahon na ito ay dapat maiangkop ng isang manunulat. Para mawala ang aking sense of guilt nagsimula ako mag-isip ng mga tulang Tagalog na may appeal sa mga modernong mambabasa. Ang mga naisip kong halimbawa ay batay sa mga tula ni T.S. Eliot, Dylan Thomas, at Wilfred Owen. Ang mga ito ay makata ng bagong panahon at gusto kong ipakilala ang mga ito sa pamamagitan ng mga tula kong isinusulat.

Isang bahagi pa ng kuwento, kailangan kong gumawa ng doctoral dissertation at dapat iyon ay repleksiyon ng aking napag-aralan sa loob ng panahong ako ay nasa unibersidad ng Indiana. Ang doctoral proposal ko

26 ay tungkol sa mga nobelang Ingles na sinusulat ng mga Indian sa wikang Ingles. Sa palagay ko, ang ganoong paksa na Indian fiction in English ay angkop sa mga estudyanteng nag-aaral sa Indian University at angkop sa interes ng mga kritiko sa kanluran, dahil ang mga Indian noon ay nagkaroon ng mga nobelistang aktibong sumusulat sa Ingles at inilalathala naman ng kanluran. Habang ako ay nasa pagpapalano nitong aking disertasyon, mayroong mga estudyanteng Pilipino na kagagaling lamang sa Pilipinas, mga taga-UP ang nagtanong sa akin, “ano bang sinusulat mong doctoral dissertation” sabi ko “Indian fiction in English.” Napatanga siya, sabi niya “Bakit hindi iyong paksang Pilipino ang isulat mo?” Doon ko napag-isip na, oo nga, bakit hindi paksang Pilipino. Sa paniniwala ko, ang dahilan kung bakit ginagawa ko ang disertasyon na iyon ay upang lubos kong maintindihan ang kanluran at maintindihan ng kanluran ang aking sinusulat at interes. Bakit hindi paksang Pilipino?

Nagsisimula na ang nationalist movement noong mga huling bahagi ng dekada 60. Hindi pa ako noon nakasasakay sa nationalist movement na iyon. Pero, noon ko napag-isipan, bakit hindi paksang Pilipino ang aking pananaliksik? Naunawan ko na ang dahilan ay mababa ang pagtingin ko sa panitikan ng mga Pilipino. Tingin ko ay hindi nakasasabay sa mga manunulat sa kanluran ang mga manunulat na Pilipino. Pero namulat ako sa tanong na iyon sa akin, kailangan pala ang aking pag-aaral, ang aking pagsusulat ay dapat nakaugnay sa nangyayari sa aking bayan. Sumisibol noon ang nasyonalismo sa hanay ng kabataan at iyon ang dapat kong maging gabay sa paglikha ng aking disertasyon. Hindi naman ang wika ang itinuturing kong mababa kundi ang mga nililikha ng mga manunulat, dahil ang kalidad na aking iniisip ay iyong pagsusulat sa kanluran. Hindi nakasasabay ang mga makatang aking napili.

Nagsimula akong magsulat ng mga tulang Tagalog na sa palagay ko noon ay sumasabay sa paraan ng pagsusulat ng mga kanluranin. Pero sa tingin ko ang wikang Tagalog ang siyang nagbibigay ng identidad sa isang manunulat na Pilipino. Ang panitikan na nakasulat sa Tagalog ay ang panitikang Pilipino. Hindi ito imitasyon ng panitikan sa kanluran na nakasulat sa wikang Ingles. Nagsimula na akong mag-isip tungkol sa panulaan ng mga Tagalog at kung bakit ganito ang kalagayan ng panulaan na napansin na noon pa ni Alejandro Abadilla. Pinalitan ko ang pamagat ng aking doctoral dissertation. Sa halip na “Indian fiction in English”, naging “Tagalog Poetry” o ang panulaang Tagalog.

Ang naging disertasyon ko ay kasaysayan ng panulaang Tagalog, “Tagalog Poetry until the end of the 19th century.” Nagsimula ako sa aking pananaliksik

sa kauna-unahang mga tula na mayroon tayo, iyon ang mga folk poetry na kinabibilangan ng mga bugtong, salawikain, at awit sa wikang Tagalog. Nakita ko sa aking pananaliksik na kaya pala ganito ang tula ng mga makatang Tagalog ang kanilang pinanggagalingang tradisyon ay sinaunang panahon na nahaluan ng impluwensiya ng mga Kastila, dahil sa pananakop ng mga Kastila. Hanggang sa kasalukuyan ay patuloy na ang impluwensiya dahil sa pananakop ng mga Kastila at Amerikano. Iyon ang kasaysayan ng aking disertasyon, sa aking paghahanap ng dahilan kung bakit ganito ang pagtula ng mga Tagalog. Dito ko naunawaan na napakalakas ng tradisyon sa panulaang Tagalog, ang tradisyon ng tugma at sukat, romantikong pananaw, at makalumang pananaw tungkol sa kapaligiran.

Noong dekada 60, naging bahagi kayo ng isang grupo ng mga makata sa Ateneo, ano ang isinulong ninyo nang nakita ninyong parang makaluma ang mga mainstream na panulaan?

Kasama ko si Rolando Tinio sa Ateneo, nagtuturo kami sa Department of English. Sa Ingles siya nagsusulat, at ako naman ay nagsasaliksik sa wikang Tagalog at panitikang Tagalog. Ngayon, sa pag-uusap namin tungkol sa kaniyang tula na mga Tagalog, isang bagay ang napansin namin na ang wikang ginagamit ay wikang hindi napapanahon. Sa Tagalog, parang ang mga makata ay gumagamit ng wika ng ibang panahon at dahil iyon sa pagbalik nila sa tradisyon. Nasa wikang Ingles ang mga tula na ginagawa ni Rolando Tinio at ang impluwensiya niya ay galing sa panitikang Ingles. Naghahanap naman ako ng dahilan kung bakit ganito ang panulaang Tagalog. Nasa pag-uusap namin at napagkaisahan namin na mayroong mga katangian ang tulang Tagalog na dapat maiba. Halimbawa, ang sukat at tugma ay hindi kailangang patuloy gamitin. Ang importante ay napapanahon ang paksa ng tula—doon kami nagkaroon ng pagkakaisa na iyon ang gusto naming tula. Tulang naglalarawan sa pang-araw-araw na mga karanasan ng mga Pilipino at wikang kontemporaneo ang ginagamit. Wikang umaangkop sa panahon ng pagsusulat.

Habang nananaliksik at nagsusulat ng tula, ano ang nakita ninyong kahalagahan sa larangan ng pananaliksik? Ang kahalagahan ng paggamit ng ating wika, gayundin sa ibang larangan?

Noong una, ang wikang Tagalog bilang batayan ng wikang Pambansa ay wikang sumasalamin sa mahabang kasaysayan ng mga Pilipino. Ito ay isang wikang nagpapakilala kung ano ang mga Pilipino. Kung ikaw ay isang manunulat at gusto mong ibahagi at ilarawan ang iyong bayan dito ka, ang wikang ito ang iyong gagamitin. Kaya nga ang aming pagtula ay itinuon namin sa aming panahon, sa dekada 60.

Sa panahon na lumalakas ang nasyonalismo, ano ang naging papel ng identidad at nasyonalismo? Ano ang ugnayan ninyo ng grupo nila Almario sa University Belt at ng grupo ninyo sa Ateneo. Paano ito nakatulong sa sabay na pangyayari ng kilusang nasyonalismo?

Wala naman kaming tuwirang koneksiyon sa grupo ni Almario na nasa University of the East, pero nagkaroon kami ng pagkakataong magkasama. Doon nagsimulang maging mahalaga para sa akin ang paggamit ng Tagalog at paggamit ng wika ng nakararaming Pilipino sa pagpapahayag ng mga isyung napapanahon.

Sa katunayan, itinuring ng matatanda na pambabastos ito sa wika dahil gumawa noon si Rolando ng tula na pinaghalo ang Tagalog at Ingles, naging Taglish. Ang dahilan kung bakit siya gumamit ng ganoong lengguwahe ay gusto niyang ipakita kung paano ginagamit ng mga intelektuwal at edukado ang wikang Tagalog na pinaghahalo ang wikang Ingles at wikang Tagalog, depende sa okasyon at sa audience. Nandoon ang pagtingin ng matatanda na ang wikang ginagamit namin sa pagtula ay wikang hindi umaayon sa tradisyon. Noong panahon na iyon sa tingin namin ay hindi na angkop sa mambabasa at sa makata mismo ang gamit nilang wika kaya gusto naming baguhin ang wika ng pagtula.

Teresita G. Maceda

Departamento ng Filipino
at Panitikan ng Pilipinas
Kolehiyo ng Arte at Literatura
Unibersidad ng Pilipinas Diliman

Si Teresita G. Maceda ay naglilingkod bilang Professor Emeritus sa Unibersidad ng Pilipinas, Diliman. Nagtuturo sa Departamento ng Filipino at Panitikan ng Pilipinas, Kolehiyo ng Arte at Literatura at ng PhD Philippine Studies Tri-College Program sa UP Diliman.

29

Ang kaniyang disertasyon na *Mga Tinig mula sa Ibaba*, Kasaysayan ng Partido Komunista ng Pilipinas at Partido Sosyalista ng Pilipinas sa Awit, 1930-1955 na inilathala noong 1996 ng UP Press at ng UP Center for Integrative and Development Studies (CIDS) ay ginawaran bilang Pinakamahusay na Aklat ng Taon (1997) ng UP Diliman Gawad Chancellor. Tumanggap din siya ng iba pang UP Diliman Gawad Chancellor: Pinakamahusay na Mananaliksik (1995), Ikalawang Gantimpala para sa Pinakamahusay na Publikasyon (1996), at ng Centennial Professorial Chair (2008).

Si Dr. Maceda ang unang direktor ng UP Sentro ng Wikang Filipino–System, 1989-1994. Isa rin siya sa mga unang komisyoner ng Komisyon sa Wikang Filipino, 1992-1994. Bilang iskolar, nanguna si Dr. Maceda sa pagsusulat ng mga artikulo tungkol sa awiting pinoy (pop/rock) at mga awiting popular sa protesta. Nagsulat din siya ng mga artikulo at papel hinggil sa isyu ng wikang pambansa, panitikan ng Sebwano, kulturang popular, at mga akdang pampagsusuri.

Nagretiro ako bilang professor sa Departamento ng Filipino at Panitikan ng Pilipinas noong 2013. Nahirang akong Professor Emeritus kaya patuloy akong nakikisangkot sa mga isyu dito sa UP.

Inilaan ko sa pagturo ang kabuuan ng aking buhay, una ng Ingles sa Ateneo de Manila University at, nang lumipat ako dito sa UP noong 1983, sa Filipino, panitikan ng Pilipinas at Philippine Studies.

Nagsimula ako sa Ingles dahil Ingles naman talaga ang kinabihasan ko. Sa aming henerasyon, Pilipino na alam kong Tagalog naman talaga, hindi Filipino, ang tinuro sa amin. Isang sabjek lang iyon sa haiskul. Hindi sapat

30 iyon para matuto ang sinumang hindi Tagalog na magbasa at magsulat sa Pilipino. Sa bahay naman, naging patakaran ng aking ama na tanging Cebuano lamang ang maaari naming gamitin para lumaki kaming magkakapatid na may pagmamalaki sa wikang aming kinagisnan. Sa kolehiyo, pinasok ako ng aking mga magulang sa Maryknoll College sa takot na kung sa UP, baka ako maging komunista. Ito ang karaniwang takot ng mga magulang. A.B. English ang naging major ko. Tanging Philippine Literature in English ang tinuro sa amin. Kami ang henerasyong sumuso sa wikang Ingles.

Samantala, pinamemorya sa amin ang lahat ng drama ni Shakespeare, tinuruan pa kami ng old middle English para maunawaan namin ang *Canterbury Tales* at *Piers Plowman*. Pati mga epiko na pinabasa sa amin katulad ng Beowulf, Siegfried, Gilgamesh ay nasa Ingles. Naisip ko, wala ba tayong katumbas nito sa Pilipinas? Hamon iyon. Tapos, sa pag-aaral naman namin ng Philippine Literature in English, naging papel ko ang "A Season of Grace" ni N.V.M. Gonzalez. Maganda talagang magsulat si N.V.M. Gonzalez. Pero naisip ko na parang hindi yata akma ang Ingles para sa mga karakter na magsasaka. Nakakaasiwa. Gayundin sa mga Nagrebcan *short stories* ni Manuel Arguilla. Ang mga pagtanong na ito ay bunsod din ng makasaysayang sanaysay ni Renato Constantino, "The Miseducation of the Filipino", na nagsasabing sa totoo lang, ang alam natin ay "a smothering of English" at limitado ang akses ng mahihirap sa kayamanan ng ating bansa dahil ang kaalaman ay nasa Ingles lahat.

Sa mga huling taon ng 1960s na kasukdulan ng kilusang nasyunalismo, pati Maryknoll College ay nagkaroon ng Nationalism Committee na ako ang unang naging chair. Alam naming kulang na kulang ang aming kaalaman sa kalagayan ng Pilipinas. Pero unti-unti nang nabubuksan ang aming mga isip.

Malaki ang impluwensya ng nasyunalismo sa aking pasya na kunin ko ang aking masters sa Philippine Studies. Ateneo lang noon ang meron nito. Pinamunuan noon ni Dr. Bienvenido Lumera ang Kagawaran ng Araling Pilipino (Department of Philippine Studies). Kasama niyang nagtuturo dito sina Nicanor Tiongson at Rolando Tinio. Sila ang hinanap ko. Sa Ingles pa din ang pagturo at pagsulat ng mga papel, pero mga textong Tagalog na ang aming pinag-aaralan. Sa mga klase, halos wala sa amin ang makapagsalita ng Tagalog. Pero hinasa kami nina Bien Lumera at Nicanor Tiongson sa pagbasa at pagbigkas ng Tagalog.

Pero tinanong ko na din sa sarili ko kung bakit wala akong alam sa panitikan sa Cebuano. Hinamon ako ni Bien na gawin kong thesis ang panitikang Cebuano. Naging *adviser* ko siya sa aking *thesis* hanggang napilitan siyang iwanan ang Ateneo sa pagbagsak ng Martial Law. Bilang umpisa, pinapunta niya ako sa Soler St. kung saan nandoon ang *Liwayway* at ang kapatid nitong publikasyon na *Bisaya*. Sa panahong iyon, parang 2nd class citizen din ang mga babasahin sa *Bisaya* dahil kailangan sang-ayunan pa ng editor ng *Liwayway* ang mga nobela at maikling kwento bago ito mailabas sa *Bisaya* batay sa mga buod nito na isinusumite sa kanya. Natagpuan ko sa mga edisyong *pre-war* na napakaganda pala ng mga sugilanon o maikling kwentong Cebuano. Sa totoo lang, hanggang ngayon, ang aking paniniwala ay mas nauna sa paggamit ng realismo ang kwentistang Cebuano. Nabanggit din ito sa akin ng yumaong Rogelio Sicut. "May nauna na pala sa amin" ang sabi niya nang mabasa ang mga sinalin kong sugilanon ni Marcel Navarra. Makikita sa koleksyon ng mga maikling kwento ni Navarra na 1937 pa lang, gumagamit na siya ng *stream of consciousness*, *flashback* at realismo. Di nagtapos ng haiskul, pero napakalalim ng kanyang mga sugilanon. Marami siyang naimpluwensyang manunulat na Cebuano. Binasa ko din ang mga liham ng mga mambabasa noon na humahanga sa kanyang mga kwento. Hindi daw mahirap basahin pagkat ang mga nilalarawang tauhan ay tiyak na makikilala mo sa sarili mong baryo at probinsya. Sasabihin ko sa inyo na kahit *Bisaya* ako, mahirap magbasa ng Cebuano. Maaaring sinasalita mo, pero iba kung basahin mo na. Sa panahong iyon, wala ding diksyunaryong Cebuano. Nilabas ni John Wolff ang kanyang diksyunaryo noong 1972, pero sa San Carlos University sa Cebu lang ito mabibili noon. Mahirap din pagkat kailangan alam mo ang salitang ugat bago mo magamit. Wala pang diksyunaryong English to Cebuano noon. Ang daming kulang na materyales.

Samantala, nasasaktan ako bilang Cebuano na hindi alam ng bansa ang aming panitikan. Marahil ganoon din ang nararamdaman ng mga kapwa ko Cebuano. Minamaliit kasi ang panitikang Cebuano. Pero kung manatili naman itong sa Cebuano lamang at di maisalin, makukulong din ang panitikang ito sa mga nagsasalita lamang ng Cebuano. Kung isasalin ang mga ito sa Ingles lamang, tulad ng ginawa ko sa aking *thesis* dahil ang digri ko ay MA English, Major in Philippine Literature, napakalaki ng lalaktawin ng salin. Dito ko nakita ang kahalagahan ng Filipino. Nang ilimbag ko ang koleksyon ng mga sugilanon ni Marcel Navarra, sinalin ko ang mga ito sa Ingles at Pilipino (wala pang Filipino noon). Kung babalikan ko ngayon ang koleksyon at kung sa Filipino ko sinalin ang mga sugilanon, sa halip na Pilipino, maaari na sanang magpasok ng mga terminong *Bisaya* sa salin. Sa pagsulat ng aking *thesis* nabuksan ang aking mga mata sa yaman ng ating panitikan.

Maaari ninyo bang ikuwento ang inyong karanasan sa Cultural Research Association of the Philippines (CRP)?

Bunga ang CRP ng kilusang nasyonalismo. Kung natatandaan ninyo ang PAKSA Workshop, nagbigay diin ito sa iba't ibang sining sa Pilipinas, kasama na ang panitikan. Pero noong sinulat iyon, wala pa ngang masyadong saliksik sa ating kultura/sining. Nakaimpluwensya ang kilusan sa amin, sa mga estudyanteng may paninindigang makabayan. Nakita ko ang halaga ng pag-aaral ng Philippine Studies. Ang malaking impluwensya sa akin ay sina Bien Lumbera at Nic Tiongson, at kasama ko din noon ang mga kaklase kong sina Shayne Nograles (di pa siya asawa noon ni Bien Lumbera) at Doreen Fernandez. *Food columnist* si Doreen, pero nagsusulat din siya sa Ingles at wala din siyang gaanong alam sa panitikang Hiligaynon, kanyang sariling pinanggalingang wika. Nag-isip kami noon na magtayo ng Cultural Research Association of the Philippines. Ginawa naming CRP ang akronim nito, sa halip na CRAP, dahil ang layunin namin at ang nais naming gawin ay hindi naman "crap".

Ang maganda noon sa CRP ay network ito ng mga fakulti sa UP, La Salle, FEU, UE, Philippine Normal College at ng National Library. Hindi lang iyong mga nag-aaral ng panitikan ang kasama doon, may mga anthropologist tulad ni Eric Casiño, may mga sociologist tulad ni Laura Samson. Nandoon din ang mga nagtuturo ng Ingles pero may interes sa panitikang bernakular sa Pilipinas.

Tinatag namin ang CRP noong 1975 at ang mga unang *chair* nito ay sina Nic Tiongson at Doreen Fernandez. Ang maganda doon, bawat buwan nagtatagpo kami. Lumilipat ang miting namin sa iba't ibang bahay at kasama namin ang aming mga anak. May nagbabasa ng papel bawat miting. Iniimbata din namin ang mga graduate student para magbigay ng presentasyon tungkol sa thesis o disertasyong kanilang sinusulat. Napakasigla ng open forum pagkatapos. *Constructive* ang mga puna at positibo ang mga suhestiyon. Ang CRP ay naging paraan ng pagtipon ng mga skolar para makabuo ng pamantayang mas akma sa pagsuri ng kultura ng Pilipinas at hindi na lamang bulag na paggamit ng pamantayang kanluranin. Mula doon, babanggitin ko ang malaking papel ni Valerio o Lerry Nofuente na sa kasawiang palad ay pinatay. Siya ang nagsulat ng mga sanaysay sa kulturang popular tulad ng Denim at Jeepney. Hindi na lamang kami nakapiit sa panitikan at pati ako, halimbawa, ay nagsimulang magsaliksik ng mga awiting Pinoy rock/pop. Nang magturo ako ng isang experimental subjek sa Ateneo—*song as poetry*—tinanong ko ang aking

sarili kung may katumbas ba ito sa Pilipinas.” Tamang tama, naging popular ang Pinoy rock/pop. *Concert-goer* kasi ako noon, kilala ko lahat—Hotdog, Juan dela Cruz band, Sampaguita—at sineryoso ko ang pag-aaral sa kulturang popular.

Pagkatapos nito, nagsanga-sanga na ang mga pag-aaral, meron ding nagsasaliksik ng mga epiko at kwentong bayan na naging batayan naman ng malikhaing panulat. Halimbawa, binatang ni Bien Lumbera ang kanyang libretto ng *Tales of the Manuvu* sa pag-aaral ni E. Arsenio Manuel. Meron kaming nilimbag na *Cultural Research Bulletin*. Kada dalawang buwan ang labas nito. Si Lerry Nofuente ang editor-in-chief. Makasaysayan sana iyon dahil doon nilabas ang mga panimulang saliksik at pagbuo ng kritikal na pamantayan sa pag-aaral ng kulturang Pilipino. Sayang, nasunog ang mga kopya ko sa FC. Nakatulong iyon ng malaki.

Ang maganda sa CRP, naging malakas ang ugnayan ng mga guro at mga graduate student, di tulad ngayon.

Saka meron siyang karakter na parang nabasag nito ang exclusivity ng UP at Ateneo.

Oo, sa katunayan nabasag nito ang exclusivity ng UP at Ateneo, meron kaming *trip to China*. CRP ang unang grupong pumunta sa China, labinlima kami.

Buo ang network namin noon. Ang problema lang dahil sa politikal na kalagayan pagkatapos ng asasinasyon kay Ninoy Aquino, huminto ang aming mga pulong kasi lumalahok na ang karamihan sa amin sa mga rali.

Sa aking palagay ang CRP ang nagpatatag ng pag-aaral sa panitikan ng Pilipinas sapagkat maraming nahikayat na mananaliksik sa panitikan ng iba’t ibang wika. Sapagkat hindi naman talaga masusuri ang panitikan ng Pilipinas kung hindi ito iuugat sa lipunan na pinanggalingan niya kaya sa pamagitan ng interdisiplinaryong lapit ay nahasa kami. Ganito iyon, hindi hiwalay ang pag-aaral ng panitikan ng Pilipinas sa sosyo-pulitikal na pagkilos. Naka-angkla ang CRP sa makabayang kilusan. Sa palagay ko iyon ang napakalaking kontribusyon ng CRP. Nagtataka nga ako na hindi ito naisama sa unang edisyon ng CCP Encyclopedia of Philippine Art. Maraming mananaliksik at manunulat sa kulturang Pilipino ang nahasa sa CRP. At naenganyo din kaming magsulat sa Pilipino. Hamon ito para sa akin dahil mas madali naman talagang magsulat sa Ingles at hindi naman talaga ako marunong magsulat sa Tagalog.

Nabanggit ninyo ang iba't ibang disiplinang nahikayat ng CRP. May kaugnay ba dito ang naging inisyatiba nina Dr. Constantino at Dr. Paz? Kasama ninyo ba sila sa CRP?

Sa aking pagkaalaala, hindi sila kasama sapagkat nasa kalagitnaan din sila ng pananaliksik nila. Sina Dr. Constantino at Dr. Paz ay sa linggwistiks, doon sila sa *constitutional convention* ng 1970. Binuo nila ang teorya na may Filipinong sinasalita sa buong bansa at hindi iyon Tagalog. Sa 1973 Konstitusyon, bubuuin pa lamang ang wikang pambansa na tatawaging Filipino. Iba iyon kaysa giniit nila, at kasama na nila kami, sa 1986 Constitutional Commission.

Wala man silang kaugnayan sa amin, hindi naman ibig sabihin na hindi kami nakikinig sa mga papel na binabasa nila at hindi namin alam ang ginagawa nila.

Nababanggit ninyo kanina ang kondisyon ng Metro Manila at ng bansa noong panahon ninyo sa CRP na lumalago ang interes ninyo sa wikang Filipino. Ano ang kahalagahan ng kilusang masa habang lumalakas ang panayam sa pagsusulong ng wika?

Noong 1983, dumalas ang mga rali. Hindi naman iyon ang simula ng mga rali. Sa buong yugto ng diktadura may mga *lightning rallies*. Pero pagkatapos ng pagpaslang kay Ninoy Aquino noong Agosto 21, 1983, wala nang takot ang mga taong lumabas at lumahok sa mga rali. Membro ako noon ng KAAKBAY na pinamunuan ni Jose W. Diokno. Ang sabi sa akin ni Jose W. Diokno, sayang hindi siya masyado marunong magsalita ng Tagalog kahit Batangueño siya. Sa panahong iyon, pinapunta kaming mga nasa akademya ni Jose W. Diokno sa mahihirap na komunidad at sa bayan, sa mga tinatawag noong “pulong bahay” o “pulong bayan”, para ipaliwanag ang mga isyu tulad ng *foreign debt* o ang lumulobong utang ng Pilipinas sa IMF-World Bank. Paano ako gagamit ng Ingles doon? Nakatutuwa nang isang beses pinapunta niya ako at si Don Pagusara na isa ding Cebuano tulad ko na nagsusulat sa Tagalog sa Bulacan. Nagreserts kami kung paano namin ipapaliwanag itong napakakumplikadong ekonomikong isyu sa Tagalog. Ang akala naman namin kasing Tagalog ang iyong minememorya namin sa Tesauro ni Panganiban. Puno ang aming mga pangungusap ng “datapwa’t” at “samakatuwid.” Nang matapos na ang pulong, saka kami sinabihan ng mga tao na “naiintindihan naman namin kayo, pero hindi na namin ginagamit ang datapwa’t at samakatuwid.” Doon namin naunawaan na kapag kausap mo ang mga taong bayan, kahit mga Tagalog, di naman kailangan ng malalalim na salita o maghanap ng katumbas na mga salitang Pilipino o Tagalog sa mga dayuhang termino. Mas epektibo ang

pagpaliwanag ng isyu gamit ang isang uri ng wikang naiintindihan ng karamihan. Ito na siguro ang tatawaging Filipino sa di kalaunan. Pero hindi talaga pwedeng sa Ingles mo kausapin sila.

Kahit sa mga demonstrasyon dito sa loob ng UP, hindi puwedeng Ingles ang gamitin mo, sapagkat kasama dito ang ibang mga sektor. Halimbawa, may mga *teach-in* kami sa steps ng Palma Hall. May mga pagkakataon na maraming mga klase ang pumupunta doon. Minsan nag-*emcee* ako sa *teach-in*. Kinukumbinsi ko sana ang isang may PhD na siya ang magpaliwanag ng isang isyu. Nag-atubili siya at sinabing hindi siya makapagpaliwanag sa Filipino at sa ibang bagay na lang daw siya asahan. Sabi ng isang taga-UP Press, si Mr. Kimmuel, “Ako na lang ma’am.” Alam mo naman sa masa, napakaekstemporaneo nilang magsalita, matulain at nilalagyan ng mga katawa-tawang insidente. Manghang-mangha ang mga estudyante noon. Sa mga rali, hindi mahalagang may PhD ka, basta magaling at nakakawili kang magpaliwanag. Napakaganda nung panahon na iyon.

Pagkatapos matalsik ng mga taong bayan ang diktadura sa mapayapang paraan noong Pebrero 25, 1986, nagdeklara si Cory Aquino ng rebolusyonaryong gobyerno. Isa sa mga una niyang ginawa ay ang pagtayo ng Constitutional Commission para magbuo ng bagong konstitusyon. Sa pangunguna nina Dr. Ernesto Constantino at Dr. Consuelo (Connie) Paz, aktibo kaming lumahok sa public hearing para sa usapin ng pambansang wika. Dala-dala namin nina Rose Torres Yu, Pamela Constantino, Jess Ramos at iba pa, ang aming mga klase para mamulat din sila sa wikang Filipino na aming tinaguyod. Nakatulong na madalas kaming magkita nina Connie Paz sa Faculty Center. Talagang maganda ang samahan ng FC, hindi kami nahihiya na mag-*join* sa isang *table* kung maganda ang usapan. Magkakaibigan kami, iyon ang kahalagahan ng FC kasi nagkikita ang mga fakulti ng iba’t ibang disiplina sa iisang lugar.

Naging malapit ako kay Connie Paz noong lumipat ako sa UP mula sa Ateneo. Malaki ang agwat namin sa edad, pero sa panahong iyon, hindi kami nag ma-*ma’am* o nagse-*sir* o nagpo-po. Si Dodong Nemenzo ang dean noon ng College of Arts and Sciences, at ang tawag ko sa kanya ay Dodong. Hindi katulad ngayon na puno ng “po”, bunga siguro iyon ng intelektwal na klima noon at paniwala namin sa politikang walang hirarkiya. Magkakasama kami ni Connie Paz sa mga demonstrasyon para sa social welfare needs dito sa UP at sa mga rali sa loob at labas ng UP. Nagbubuo kami ng mga *statement*, *manifesto*, atbp. at mini-*mimeograph* namin ito. Doon din ako nahasa sa Filipino. Kapag pangmaramihan na ang pahayag kailangang sa Filipino isulat. Kung sakaling Ingles ang ginamit, kailangan pa ding isalin ito

36 sa Filipino. Iyan din ang ginamit kong pagsanay sa aking mga klase—paano magbuo ng maikling manifesto, ang isyung dapat ipaliwanag, negosasyon sa mga puntos na dapat pagkasunduan, ang uri ng wikang dapat gamitin.

Kay Connie Paz ko mas naintindihan ang konsepto ng Filipino na kaiba sa Pilipino/Tagalog, isang pambansang lingua franca na sinasalita ng magkakaibang etnolinggwistikong grupo kapag nag-uusap.

Napakahirap gawin ang kampanya para sa Filipino. Halos araw-araw kami pumupunta sa mga *public hearing* at pagkatapos, sa mga plenary session para sa mga probisyon sa pambansang wika. Kinakausap din namin ang mga komisyoner para hikayatin silang itaguyod ang Filipino. Mainit na usapin ang Filipino. Kinailangang kausapin ang mga kapwa ko Cebuano, halimbawa si Justice Hilario Davide na komisyoner noon, para kilalanin ang Filipino bilang pambansang wika, at maipasa ang mga probisyon sa wika. Importante na marunong kang mag-*negotiate*. Nandoon kami mismo sa galeriya, sa likod ni Komisyoner Wilfrido Villacorta na siyang chair ng komite sa wika. Sina Dr. Ernesto Constantino at Dr. Connie Paz ang *main consultants* niya para sa pagbuo, pagpino o pag-amenda ng mga mungkahing probisyon. Kami naman, nakahandang tumulong sa pag-*reword* ng mga probisyon kung may kaunting tutol o may hiling na pagbabago para matanggap ng ibang komisyoner. Sa Ingles sinulat ang Konstitusyon kaya ang mga mungkahing *amendment* ay sa Ingles din namin sinusulat.

Pagkatapos noon, naiwagi ang mga probisyon sa wika sa Artikulo 14 ng 1987 Konstitusyon na ang pinal na bersyon ay bunga ng negosasyon sa ibang komisyoner. Ang talagang layunin nito ay kilalanin ang Filipino bilang wikang Pambansa at gamitin ito sa mga pambansang usapin. Hindi nito nais patayin ang ibang mga wika. Pero kapag may pambansang usapin, magsalita tayo sa Filipino na wika nating lahat, na binubuo ng mga salitang magkakapareho sa iba't ibang wika—halos 40–60%. Siyentipiko ang pag-aaral na iyon at resulta iyon ng saliksik nina Ernesto Constantino at Connie Paz.

Wala ako sa UP nang aprubahan ng UP Diliman University Council ang Filipino bilang wikang panturo at pangsaliksik at ang multi-linggwal na patakarang pangwika ng Board of Regents noong 1989. Kasama sa palisi ang pagtayo ng UP Sentro ng Wikang Filipino (UP SWF). Naka *Special Detail* ako noon sa Peace Commission na nasa ilalim ng pamumuno ni Health Secretary Alfredo Bengzon. Nasa kalagitnaan kami ng kampanya para sa awtonomiya nang tawagin ako ni President Jose V. Abueva para maging unang direktor ng Sentro ng Wikang Filipino. Akala ng marami na kilala ko siya, pero hindi. Sinabihan niya akong marami daw ang nagmungkahi sa

pangalan ko. Sa panahong iyon, assistant professor pa lang ako. Nagtataka ako kung bakit ako. Ayaw ko sanang mapunta sa usapin ng wika kasi alam kong makikipagtalo na naman ako sa kapwa ko Bisaya. Ayaw ko sana dahil napakahalaga din ng kampanya ng awtonomiya sa Mindanao. Pero sinabihan niya akong mag-*resign* na lang sa UP kapag di ko tanggapin ang pagiging direktor. Bigyan mo ako ng panahong mag-isip, sabi ko. Kinunsulta ko si Secretary/Peace Commissioner Alfredo R. A. Bengzon. Sabi niya hindi mo puwedeng tanggihan ang inaalok ni President Abueva at kinausap na daw siya ni President Abueva. Humiling ako kay Abueva na tapusin ko ang 1989 sa Peace Commission bago ako bumalik sa UP. Pero noong Oktobre 1989, sa *budget hearing* sa kongreso, nagpangkat-pangkat ang mga kongresista mula sa Visayas at Mindanao at nagbanta silang babawasan ang badyet ng UP dahil sa patakarang pangwika natin. Isang araw tinawagan ako ni Pres. Abueva, "Ano pang ginagawa mo sa Peace Commission? Napakainit na ng isyu ng wika sa kongreso. Pumunta ka sa kongreso, dahil namimiligro ang badyet ng UP." Pinasundo niya ako. Hanggang alas tres ako ng umaga sa kongreso. Naging maganda din na napunta muna ko sa Peace Commission kasi nakilala ko ang mga kongresista ng Mindanao. Dalawang taktika ang ginamit ko, kinausap ko ang mga kongresistang Bisaya at sinabi ko sa kanila isang Bisaya ang mamumuno ng Sentro ng Wikang Filipino. Kung babawasan ninyo ang badyet ng UP, kawawa naman ako. Tapos sabi ko sa kanila na kung Bisaya ang mamumuno ng Sentro, makatitiyak sila na makapapasok na ang mga salitang *bana*, *mingaw*, at iba pang Cebuanong salita. Iyon ang taktika ko. Sa mga Tagalog naman, kinausap ko sina Florencio Abad at Nikki Coseteng na mga kasama ko sa *Parliament of the Streets*. Sinabi ko sa kanila, bakit hindi ninyo depensahan ang badyet ng UP? Hindi ba bahagi ang isyu ng pambansang wika sa ating pagrarali? Sa kabutihang palad, hindi nabawasan ang badyet ng UP. Pero matindi ang mga atake sa ating patakarang pangwika mula kina Teddy Boy Locsin at mga Bisaya. Sa katunayan, pinagbawal ang pagkanta ng pambansang awit sa Filipino sa Cebu.

Bumalik ako sa UP at tinatag ang Sentro. Bago tinatag ang UP SWF, nagpresent muna ako ng *concept paper* sa isang *expanded board of regents meeting* para ipaabruha ito. Pinailalim ang UP SWF sa opisina ng presidente at nagtayo ng mga komite sa wika sa ilalim ng Chancellor sa bawat *constituent university* sa UP System. Sa umpisa, ang pondo ng UP SWF ay mula sa Office of the UP President. Ako naman kasi, kapag sinabi ni President Abueva na "sige popondohan natin" gagawa agad ako ng memo at binibigay ko sa kanya. Malakas ang partisipasyon noon ng iba't ibang kolehiyo, dahil malakas din ang pagtaguyod sa Filipino ni President Abueva.

Mandato din sa akin noon ang pagmonitor ng implementasyon ng wika. Nagdaos kami ng mga worksyap sa mga UP constituent university at kinukuha ko ang mga pinakamahusay na speaker. Kasama ko palagi si Connie Paz. Kung minsan kasama ko ang mga dekano tulad nina Roger Posadas, Danny Yanga, Engr. Pacheco, at mga fakulti ng Ekonomiks, Matematiks at Kemistri. Isinama ko silang lahat kasi ang UP SWF din ang tanging magpopondo ng mga saliksik. Pinondohan ng UP SWF ang proyekto ng unang monolinggwal na diksyunaryo sa Filipino ni Dr. Paz. *Unfortunately*, natigil iyon nang hindi na ako ang direktor.

Nasimulan ninyo ang mga proyekto sa SWF, ang glosari pati ang pagbuo ng palisi. Meron ng mga initiative ang iba't ibang larangan, ang Engineering at Institute of Physics ay may nasimulan ng saliksik. Parang hindi magkakasabay ang level ng naaachieve, ano ba ang problemang nakikita natin at ano ang remedyo sa mga iyon?

Mahalaga na ang UP SWF ay nasa ilalim ng Office of the President at sa ilalim niya ang mga Sentro ng Wikang Filipino sa bawat *constituent university*. Ang problema, kung noon masigasig ang presidente sa pagbigay ng mga *incentive* para sa mga nagtuturo at nagsusulat ng Filipino ngayon medyo nawala na iyon. Kailangan kasi tingnan mo *in all fronts* iyan at may mga nagpoprotesta naman talaga sa paggamit ng Filipino. Kinasasakit ng loob ko ito pero ang SWF noon ay UP System, hindi para sa Diliman lamang, tulad ngayon. Syempre kung hindi siya system, mamamatay ang mga komite sa wikang Filipino kung walang interes ang mga chancellor sa wika at kung hindi na ito pahalagahan. Noong panahon ni Presidente Abueva, dumadalo siya mismo sa mga worksyap. Syempre alam mo naman sa probinsiya, natutuwa sila kapag nandoon ang president. Dalawa kaming inaatake sa UP Cebu sa pagtulak sa Filipino. Tinatawag akong traydor sa Cebuano, pero naayos naman namin iyon nang sabihin namin na hindi naman namin papatayin ang wikang Cebuano. Sa katunayan, kung gusto talaga nilang kantahin ang pambansang awit sa Cebuano, pwede naman, huwag lang bawalan ang pagkanta nito sa Filipino. Ang naging kakatwang problema, di sila magkasundo-sundo kung aling salin ang kakantahin kaya sa Ingles nalang kinanta. Di naman nagtagal iyon. Dapat tuloy-tuloy ang pagmonitor ng gamit ng wikang Filipino at kailangan ng pondo ang UP SWF. Kailangan taga-suporta ang UP SWF ng mga saliksik sa Filipino, hindi gumagawa ng sarili nitong saliksik dahil iyon ang inaprubahan ng Board of Regents. Bawat taon, nananawagan dapat ang UP SWF ng mga mungkahing saliksik. Katulad nang ginawa namin sa unang monolinggwal na diksyunaryong Filipino sana ni Dr. Consuelo Paz na natigil dahil napalitan na ako at sa legal na diksyunaryo na sinimulan kasama ang isang membro ng Korte Suprema, Judge Cezar Peralejo, UP College of Law Dean Agabin,

ilang fakulti ng law, linguists tulad nina Dr. Paz at Viveca Hernandez. Ang UP SWF ang sekretaryat ng diksyunaryo at isa lamang akong kalahok sa worksyap. Natapos ang diksyunaryo sa ilalim na ni Prof. Virgilio Almarino. Ang hindi namin natapos ay ang diksyunaryo ng mga termino sa sining na kolaboratibong gawain ng Cultural Center of the Philippines (CCP), fakulti ng Departamento ng Filipino at Panitikan ng Pilipinas, Departamento ng Linggwistiks, at UP SWF. Sayang, nasunog ang draft nito sa FC. Kasama sa nasunog ang diksyunaryo ng mga pangalan para sa mga bata mula sa iba't ibang wika ng Pilipinas na ginagawa sana ni Felipe de Leon Jr. Noon kasi sa panahon namin, natutuwa ako na nakaka-akses kami sa data bank ng linggwistiks nina Connie Paz at Dr. Constantino. Pagkatapos noon hindi ko na alam kung ano ang nangyari. May mga nakasalang na proyekto na hindi na naituloy.

Parang isa iyan sa problemang nakikita, hamon din sa pagpapatuloy nang inisyatiba. Ano pa ang ibang hamon na nakikita ninyo at ano ang remedyo na marerekomenda ninyo sa pagsusulong pa ng wika?

Sa palagay ko, malaki na ang naisulong sa wika. Natatakot lang ako kung may mangyayari muling *constitutional convention* sa ilalim ni Duterte para palitan ng federalismo ang anyo ng ating gobyerno. Nakita ko na marami sa mga pinili niya para sa kanyang kabinet ay pulos mga Bisaya, kaibigan, dating kasama niya sa kolehyo at fraternity. Baka mawala ang probisyon sa wika o baka mapalitan, hindi ko alam. Kaya kailangang malakas na makibaka ang UP SWF at si Rommel Rodriguez para sa Filipino. Para sa Cebuanong katulad ko, hindi problema sa akin kung anong wikang pambansa ang pinili. Basta malakas na manindigan ang gobyerno sa implementasyon nito.

Sa akin, ang wikang pambansang Filipino na tinataguyod ko ay tungo sa simplipikasyon. Napakalapit ng Cebuano at Tagalog, dapat pasimplehin ang modernong wika at hindi masyado maging estrikto para mahikayat ang ibang gamitin ito. Natatakot ako na mawala iyon sa kasalakuyang panahon. Parang reactive ang nangyayari. Sa tingin ko kulang ang koordinasyon sa Departamento ng Filipino na siyang dapat nangunguna. Hindi ko alam kung ano na ang magagawa ko, ngunit kung ano ang kaya ko ay gagawin ko. Syempre hindi katulad noon na puwede ako sa kalye araw-araw, hindi ko naman iyan magagawa ngayon. Kulang sa tindi ng damdamin. Hindi lang ito konsepto. Kailangan manggaling sa puso mo na kailangan mo maigpawan ang pagiging regionalistic at unahin ang pangangailangan ng bansa. Kaya dapat sabihin na ang wikang pambansa ay pambansang gamit. Maaari nating tanggapin ang uri ng Filipino na ginagamit sa Mindanao. Sobrang krusyal sa akin kung paano nila ginagamit ang Filipino sa Mindanao, katulad ng paggamit nila ng Cebuano doon na may halong Ilonggo at iba pang

wika kung kausap ang iba. Nairekord na din nina Constantino ang wikang Filipinong ginagamit bilang *lingua franca* sa Mindanao at maraming bahagi ng ating bayan. At iyon ang malaking kontribusyon nila sa ating wika. Dapat maging malakas ang paninindigan at maipakita ang paninindigang iyon. Huwag maging malambot at huwag urong-sulong.

Emosyonal ang isyu sa wika. Para sa akin, ayaw kong makipag-away tungkol sa silabol at reduplikasyon na siyang pinag-aawayan. Ang gusto kong tutukan ay ginagamit ba ito? Kailangan ding tingnan ang mga epiko ng mga katutubong komunidad dahil nakasalin ang mga ito sa Ingles at napaka-*awkward* basahin. Nang sinalin ng ilan kong estudyante ang *fragments* ng mga epiko sa Filipino, naging mas madulas silang basahin.

Kailangang makapasok ang mga textong Filipino sa ating mga textbuk. Kumpara sa mga nagsasaliksik, mababa ang tingin natin dito sa UP sa mga manunulat ng textbuk. Kailangang mas seryosohin natin ito, pahalagahan para mapalaganap ang kulturang Pilipino sa Filipino, sa ating wikang pambansa.

May gusto pa ba kayong bigyang diin o mensahe sa mga estudyante at kasamang fakulti.

Una, ibalik ang GE program at pahalagahan/palakasin ang wikang Filipino at kultura ng Pilipinas. Gusto kong alisin na ang linyang naghihiwalay sa pagtawag ng rehyonal at pambansa. Gusto ko ang pambansang kultura na sasakop sa yaman ng mga panitikan ng iba't ibang etnolinggwistikong grupo, kilalanin at palaganapin ang mga ito. Marami nang mga materyales bunga ng mga saliksik. Ang problema, hindi nakakapasok ang mga ito sa karaniwang mga textbuk. Malaki na ang naisulong ng ating wikang pambansa. Nakikita ko iyan kapag nagbabasa ako ng mga papel kahit ng mga estudyante mula sa mga international school. Maganda na ang pagsulat nila sa Filipino at kilalang-kilala nila ang panitikan.

Napakalaki na ng naihakbang natin, kaya dapat ipagpatuloy iyon at ipagpatuloy ang pagkilos at paglahok lalo na kung mangyari ang ayaw nating *national constitutional convention* dahil doon masusubok tayong lahat. Sana maging bahagi tayong lahat sa pakikibaka para sa ating wikang pambansa at sa mahahalagang usapin ng mga demokratikong karapatan ng sambayanan.

Consuelo J. Paz

Departamento ng Linggwistiks
Kolehiyo ng Agham
Panlipunan at Pilosopiya
Unibersidad ng Pilipinas Diliman

Si **Consuelo J. Paz** ay isang linguist na nagturo sa Unibersidad ng Pilipinas Diliman. Siya ang sumulat ng deskripsiyon at ebalwasyon ng mga naunang pag-aaral sa humigit-kumulang 50 na menor na wika sa Pilipinas, kabilang dito ang Agta, Aklanon, Binukid, Dibabaon, Itbayat, Kankanay, Kalinga, Kinaray-a, Mansaka, Mamanwa, Manobo, Tagakaolo, Tagabili, Tausug, Yogad, Bagobo, Bontoc, Bilaan, Chavacano, Kuyunin, Dumagat, Gaddang, Ibanag, Ifugao, Ilongot, Isinay, Itawis, Ivatan, Magindanao, Maranao, Mangyan, Nabaloi, Sambal, Sangir, Subanon, Tiruray, Tagbanwa, at Yakan.

Isa sa malaking ambag niya sa lingguwistika ng Pilipinas ay ang kaniyang historikal na pag-aaral na *A Reconstruction of Proto-Philippine Phonemes and Morphemes* (1981). Ilang mga akda rin niya ukol sa wika ay ang *Gabay sa Fildwurk* (2005), *Ang Pag-aaral ng Wika* (2003), at *Ang Wikang Filipino: Atin Ito* (1995).

Ano ang kalagayan ngayon ng ating bayan sa pagsusulong ng wikang Filipino?

Ang mahalaga ay nagkakaintindihan ang karamihan. Ang tinutukoy ko dito ang lingua franca. Iba't ibang grupo tayo, magkakaiba. Halimbawa, ang mga Tausug sa Sulu area iyon. Kapag nakipag-usap ang Tausug sa taga-Norte anong ginagamit nila? Hindi Tausug, hindi rin Ilokano, ang gagamitin nila ay lingua franca dahil iyon ang naiintindihan ng kapuwa mo. Akala ng iba ang Filipino ay Tagalog, pero hindi iyon Tagalog.

Ano ang kaibahan ng Tagalog sa lingua franca o sa Filipino?

Sa bokabularyo pa lang ay magkaiba na ang Tagalog at ang Filipino (lingua franca). Sa Tagalog, hindi sila tumatanggap ng mga hiram na salita—mayroon silang mga katumbas na salita. Halimbawa ang titser, mali iyon sa Tagalog. Ang titser sa Tagalog—guro. Samantalang pumunta ka sa ibang lugar sa Pilipinas, hindi guro ang ginagamit nila, titser ang ginagamit nila. Pasok na iyan sa Filipino, ang eskuwelahan, eskuwela, at iskul. Ang iskul ay Filipino pero pumunta ka sa Tagalog hindi nila tinatanggap iyan sa Tagalog. Pero kapag pumunta ka sa Tagalog area, sanay ang mga bata na iskul ang gamit nila.

Sa pamamagitan ng pagpasok ng mga salitang iskul, titser, at iba pa ay nagkaroon ng buhay ang wika. Sa ganitong wika, ano ang naging kahalagahan nito sa akademya?

Sa akademya, noong dean ako ang gamit sa pagsusulat ng mga memo at pakikipag-ugnayan sa mga nakatataas sa akin ay Filipino. Pumunta pa kami sa Batasan at pinagtanggol namin ang Filipino. Si Prop. Teresita Maceda ang kasama ko sa pag-lobby namin sa national language.

Ano ang naghikayat sa inyo para dalhin ang laban sa kongreso?

Dahil gusto naming malaman ang tunay sa wika. Ang mga tinuturo sa eskuwelahan na national language ay Tagalog, pero sa tingin nila ay Filipino.

Ano ang reaksiyon ninyo doon?

Nilapitan at pinaliwanagan ko si Enrile, kilala ko siya dahil contemporary ako. Gusto niya ang idea kaya pinapasok niya kami.

May natatandaan ba kayong reaksiyon sa paggamit ninyo ng Filipino sa mga komunikasyon?

Wala, dahil natatakot sila sa akin. Alam nila na lalabanan ko sila.

Sabi ninyo kanina laganap ang paggamit ng Filipino. Ano ang naging reaksiyon ninyo?

Noon ko lang nadiskubre na laganap pala ang Filipino, kahit saang lugar sa Pilipinas. May lingua franca, kaya nabuo ang konseptong ito.

Ano ang inyong maipapayo ngayon sa mga bago at batang guro na nagsusumikap na isulong ang Filipino.

Ang mapapayo ko sa kanila mag-observerba kung ano ang mga wikang ginagamit. Pagkatapos ay magpasiya sila kung tama ba ang sinasabi ko na may lingua franca sa Pilipinas at ito ay Filipino. Ang sabi ng iba walang F sa wika natin. Maraming wika na may F, P, V, at B.

Ang Filipino Bilang Linggwa Frangka¹

Ang isang isyu na matinding pinagtatalunan ngayon tungkol sa wikang pambansa ay ang pinagbasehan ng Filipino, o kung ano ang bumubuo nito. Kadalasan, pulitikal ang tono ng diskusyon. Pinipilit ng ilan, na ito'y Tagalog o pinalawak na Tagalog. Dahil dito, nagkakaroon ng pangamba na

1 Nakalathala sa Ang Wikang Filipino: Atin Ito Tsapter 3 p.17-26 ng UP Sentro ng Wikang Filipino–Diliman, 2005.

lalamang at magiging mas makapangyarihan ang mga Tagalog keysa sa ibang Pilipino dahil sa matatas sila sa wika ng gobyerno't edukasyon—ang wikang pambansa.

Ang iba pang pananaw sa wikang Filipino'y isa itong linggwa frangkang laganap na sa buong kapuluan at patuloy na inaambagan ng mga gumagamit kaya di na matatanggihan na wika ng bansa.

Sisikapin kong pagtibayin ngayon at ipakita na ang Filipino ang linggwa frangkang nasyonal at dapat lamang ituring na wikang pambansa.

Ang Linggwa Frangka

Bilang introduksiyon sa didiskasin ko sa papel na ito, lilinawin ko muna kung ano ang ibig sabihin ng linggwa frangka. Ang unang tinukoy ng terminong linggwa frangka'y ang wikang galing sa hinalong Pranses at Italyano na ginamit ng mga mangangalakal at mga Kruseyder noong ikalabing isa at ikalabindalawang siglo. Hindi sila magkaintindihan sa kani-kanilang wika at dahil sa kinailangan nilang makipagkomunikeyt sa isa't isa nagbunga ang kanilang pagsisikap ng isang wikang komon na naiintindihan ng lahat. Samakatwid, kadalasang wikang pantulong sa komunikasyon ng taong mey sari-sariling mga wikang katutubo ang linggwa frangka. Nangyayari din, sa katagalan ng paggamit, na nagiging wikang katutubo ng mga ipinanganak sa sitwasyong mas gamit o ginagamit ang linggwa frangka sa lahat ng larangan ng wika.

Kung titignan ang sitwasyong pangwika ng Pilipinas, malalaman kaagad na tamang-tama ito para magbunga ng isang linggwa frangka. Naryan ang higit sa sandaang wika sa mey mga pagkakaibang naghahadlang sa pagkakaintindihan ng mga nagsasalita ng mga ito—Ibanag, Ilokano, Kapampangan, Sugbuhanon (Sebuwano), Tagalog, Maranaw, at marami pang iba. Naryan din ang boluntaryong inter-aksiyon ng mga Pilipinong galing sa iba't ibang grupong etnolinggwistik na nagsasalita ng mga wikang ito. Dala ng mahigpit na pangangailangang makapagkomunikeyt, nagkaroon ng linggwa frangkang sinasalita ngayon sa buong bansa, lalong-lalo na sa mga sentro ng populasyon.

Mas matindi ang pangangailangang ito sa kasalukuyan keysa sa noong nakaraang panahon dahil mas madaling makapaglakbay, sa ganon mas maraming naglalakbay o lumilipat ng bayan, dahil sa pagdami ng mga modernong transportasyon.

Nagiging dibdibang usapin ang nasyonal na linggwa frangka—Meron nga ba nito? Idedebelop pa lang ba? Kung wala pa, papano ba bubuin ito?

Pinalawak na Tagalog ba lamang o ibang pangalan lamang ng Pilipino ito? Sa palagay ko'y dapat suriin ang mga isyung ito sa dalawang pananaw. Kelangan tignan muna ang wika mismo para malaman kung ano-ano ba ang ebidensiyang istruktural na nagpapatibay sa konsepto ng linggwa frangka bilang wikang pambansa sa Pilipinas. Kapag napatunayan ito, dahil maraming hindi nasisiyahan sa ebidensiyang linggwistik, kelangan tignan ang ebidensiyang sosyolohikal at sikolohikal.

Veripikasyon ng linggwa frangka

Matibay ang katayuan namin sa paglalahad ng konsepto ng linggwa frangka at ang papel nito bilang wikang pambansa, dahil batay ito sa matagalang reserts na ginawa at ginagawa namin simula pa noong mga unang taon ng dekada sesenta. Pinamunuan ni Ernesto Constantino ang dalawa nito—"A Structural and Comparative Analysis of Philippine Languages" at "The Codification of the National Linggwa Franca." Sa pamamagitan ng una'y nakapagkolekta ng datang galing sa higit sa sandaang katutubong wika sa Pilipinas at pagkokompara't pag-aanalays ng mga ito lumabas ang tinatawag naming unibersal na nukleyus (UN)—ang mga elementong parepareho sa lahat ng mga katutubong wika natin. Sa pangalawang reserts na nabanggit, napatunayan na may limang wikang ginagamit sa limang rihyon ng bansang na kanya-kanyang linggwa frangka—Ilokano, Sugbuhanon, Hiligaynon, Tagalog at Tausug. Bukod dito, may wikang ginagamit sa buong kapuluan, lalo na sa mga sentro ng populasyon, para sa komunikasyon sa lebel ng bansa o di kaya kung hindi magkaintindihan sa katutubong wika at sa linggwa frangka ng rihyon—ang nasyunal na linggwa frangka o Filipino. Kaya maraming Pilipinong bukod sa katutubong wika, halimbawa Kalingga o Maranaw, marunong ng linggwa frangka ng rihyon, alin man sa limang nabanggit, at marunong din magfilipino. Hindi na siguro kelangang ipagdiin na ang mga linggwa frangka ng mga rihyon ay katutubong wika rin ng mga espesipikong grupong nagsasalita ng mga ito.

Nalaman ang mga katotohanang nabanggit sa paglilibot sa buong Pilipinas para mapatunayan ang linggwa frangka. Inobserbahan at itineyp ang mga kombersasyon sa mga kinausap namin sa iba't ibang lugar na pinuntahan. Sa pag-aanalays ng data nalamang may wikang komon na ginagamit kahit saan sa Pilipinas. Nalaman din ang mga karakteristik nito at mga elementong nagbibigay at nakakapag-aydentifay na ito'y tunay na buhay na wika.

Dahil sa malaking pagkakapareho ng mga wika sa Pilipinas madaling lumaganap ang wikang komon. Ito'y isang wikang kaagad na merong naiintindihan—ang UN—ng sinumang Pilipinong makakaranig nito. Ang nasabing UN ay masasabing ambag ng lahat ng mga nagsasalita ng Filipino,

Kasabay ng pag-ambag ng UN, ang pag-aambag din ng mga elementong di komon o espesipiko sa katutubong wika ng mga gumagamit ng Filipino. Dahil dito, may mga salita sa Filipino na galing sa espesipikong wika na naambag ng mga gumagamit nito. Halimbawa ang mga salitang nakilalang Tagalog na inambag ng mga galing sa Katagalugan, o ng mga nakikilalang salitang Subuhanon na inambag ng mga nagsasalita nito. Halimbawa, mga pangalan ng mga pagkain: pinakbet, laing, kuratsa; mga damit: malong, tubaw; mga ibang bagay: kulintang, kawatan, buang, inday, yawa, at iba pa.

Ebidensiyang Istruktural

Kapag ineksamin ang wikang ginagamit na pangkomunikasyon sa iba't ibang lugar sa Pilipinas, mapapansin na may mga ilang sariling katangian ang bawat isa o may mga varayti ang Filipino. Matatawag na rin ang mga ito na mga dayalek ng Tagalog: Tagalog Bulacan, Tagalog Batangas, Tagalog Rizal at iba pa, o mga dayalek ng Iloko: Iloko ng Ilokos Norte, ng Ilokos Sur, ng Tarlac, at iba pa. Dahil magiging komplikado't lubhang mahaba ang pagpapaliwanag ng lahat ng mga varayti ng Filipino, didiskasin ko lamang ang mga maliwanag na karakteristik na nagbibigay ng anyo sa nasabing wika sa iba't ibang lebel.

Kung titingnan ang UN ng mga tunog ng mga katutubong wika, lahat ng mga ito'y may **i, a, u, p, t, h, ?, l, b, d, g, s, m, n, ng, w, y**. Hindi parehong pareho ang pagbigkas ng **p** sa lahat ng mga wika. Mga tunog din ang mga ito ng Filipino. Bukod dito meron din itong **f**, at **v** na Ingles, Kastila, at ibang wika sa Pilipinas. May karagdagang tunog na **e, r, j**, at **z** na galing sa maraming wika sa Pilipinas.² Ang **c** at **q** ay mga simbolo sa ortograpiya na kumakatawan sa higit sa isang tunog sa bawat isa, lalo na sa mga pangalan.

Ang isang katangian ng Filipino na di-karaniwang nakikita sa mga wika sa Pilipinas ay ang pagkakaiba ng istruktura ng silabol. Karaniwan, maliban sa ilang wikang katulad ng Subanon at Bagobo, ang isang istruktura ng silabol ay konsonant-vowel-konsonant (KVK). Sa Filipino, dahil sa mga salitang galing sa mga banyagang wika, may KKV- at KVKK-, halimbawa **klinex, klip, tren, nars, beys, eksport, batch, taym**, at iba pa.

Sa lebel naman ng mga salita, maraming pareho o halos magkaparehong salita—sa tunog at sa kahulugan—na tinatawag na mga kogneyt. Halimbawa, sa Tagalog, Iloko, Ibanag at Buhi sinasabi ang **bibig**, ganoon din sa Itawis, Aklanon at Tausug, kaya lang ang diin ay nasa unang i. Halos ganoon na rin ang tunog ng salitang ito sa Pangasinan **bibil**, Itbayan **bivih**, Isinai **bibil**, Yakan **beh**, Iba Zambal **bebey**, at Subanon **gibig**. Magkakakogneyt din ang

46   **aso** sa Tagalog, Kapampangan, Iloko, Kalingga, Bontok, Isinai, Maranaw, Yakan, Bukidnon (sa karamihan ng mga salitang nabanggit halos u ang huling tunog) at Bagobo **asso**, Iba **aho**, Ilongot **ato**. Ang malaking bahagi ng leksikon ng Filipino ay nabubuo ng mga ganitong kogneyt at kadalasan ang mga ito'y yung mas laganap na salita sa mga katutubong wika.

Alam natin na malaki ang naging impluwensiya ng dalawang banyagang wika sa buhay natin, sa ganoon, nasasalamain ang mga ito sa mga wika natin. Malinaw na ipinapakita ito ng mga tinatawag kong mga kontemporaryong kogneyt. Ang pagkakaiba ng mga kogneyt na ito sa mga historikal o katutubong kogneyt na kadidiskas pa lamang ay mga hiram na salita ang mga ito na pumasok sa iba't ibang wika natin. Halimbawa ang **sabon, bintana, gobyerno, iskwela/iskwila, libro/libru, ingyubeytor, atomik, jet, pertilayser**, at napakarami pang iba. Dahil sa malaking pagbabago sa kapaligiran na resulta ng pagkalantad natin sa mga banyagang konsepto, ideya, at bagay, malaking bahagi ng leksikon ng Filipino ang binubuo ng mga ganitong salita.

Sa Filipino, natatawag na sinonim ang mga salitang parehong ginagamit:

titser, guro, maestra/maistra
iskul, paaralan, iskwelahan
gobyerno/gubyerno, pamahalaan
so, kaya
aspekto, aspeto
nandito, narito

Bukas ang Filipino sa pag-aambag ng mga gumagamit at bumabagay ito sa pangangailangan nila.

Ang sintaks ng mga wika sa Pilipinas ang masasabing halos walang pagkakaiba. Napatunayan ito ni Constantino nang kinompara niya ang mga istruktura ng dalawampu't anim na wika (Constantino, 1965)³. Sa madaling salita, halos magkakapareho ang sistema ng mga wikang ito sa pagbubuo ng mga sentens. Masasabing makabuluhang bahagi ng UN ang pagkakapareho ng sintaks na nakalarawan sa Filipino.

Ang malaki at kapansin-pansin na pagkakaiba ng mga wikang katutubo'y nasa mga tunog at sa leksikon. Ang mga pagkakaibang ito, pati na ang mga ilang mga pagkakaibang sintaktik, ang dahilan kung bakit hindi nagkakaintindihan ang mga Pilipinong magkaiba ang wikang katutubo. Ang mga elementong ito ang nagpapatunay na mga bukod tanging mga wika ang mga ito. Walang pagkakaiba sa bagay na ito ang Filipino. Malaki ang

pagkahawig nito sa lahat ng mga ibang wika sa Pilipinas dahil sa UN, pero meron ding pagkakaiba kaya masasabing bukod tanging wika ito. Ang mga pagkakaiba'y ang mga espesipikong elementong galing sa mga katutubong wika at katulad ng UN, inambag at inaambag ng mga nagsasalita nito.

Hindi na siguro kelangan ilarawan pa ang mga elementong galing sa Tagalog dahil napakarami ng mga ito. Ang rason kung bakit marami ang naambag ng mga Tagalog ay dahil sa wika ng Manila, kaya me'y prestij, at dahil tinuro ito sa mga iskwelahan. Pero meron din at matindi ang ambag ng mga wikang hindi nagbubukod ng mga verb na ginagamitan ng apiks na -um- at mga ginagamitan ng mga mag-. Dahil dito, mas marami sa nagsasalita ng Filipino ang gumagamit lamang ng mag- dala ng impluwensiya ng sarili nilang wika. Maririnig halimbawa ang:

Naglákad sya ng naglákad.

Nagkain na sya.

Marami ding Filipinong hindi gumagamit ng tunog na e, kaya walang pagkakaiba ang bigkas nila ng:

Ito na sya.

sa

Eto na sya.

O di kaya:

Nagpunta aku sa palingki kanina.

Nakikita pa rin ang impluwensiya ng mga di-Tagalog sa:

Nagsayaw sila sa daan.

Naglaba si Saling at Awring.

Iba kung ang mga Tagalog ang magsasabi nito:

Nagsasayaw sila sa daan.

Naglaba sina Saling at Awring.

Importanteng isipin na ang linggwa frangka'y sinasalita kaya ang batayan ng wikang pambansa'y wikang sinasalita. Sa ganitong pananaw hindi mahirap respetuhin ang katangian ng mga gumagamit ng wikang ito. Dito sa Manila sa ngayon, tinatawanan ang puntong hindi sumasang-ayon sa Tagalog o Pilipino kahit na karaniwan, ang pagkakaiba'y pinagpapalit lamang ang **e** ng **i** at **o** ng **u**. Sa labas ng Manila natural lang ito. Pero kung ituturing na varyasyon o mga alternatibong porma ang ganitong mga pagkakaiba at karakteristik lamang ng wikang Filipino, hindi siguro nakakatawa, kahit na sa mga Tagalog o mga aral sa Pilipino. Hindi dapat kalimutan na wika ito ng lahat ng nagfifilipino sa buong bansa at hindi ng isang grupo lamang.

Ebidensyang sosyolohikal at sikolohikal

Sa panahon ngayon na madali nang maglakbay at dala ng kagustuhang makipag-interak ang mamamayan ng bansa, tumitingkad ang pangangailangan ng isang wikang komon na nagagamit ng lahat kahit magkakaiba ang kanilang mga katutubong wika. Dahil dito laganap na ang Filipino sa buong bansa. Mey magandang punto si Constantino (1989)⁵ tungkol sa wikang ito bilang wikang pambansa. Sinabi nya na ang wikang ito'y di lamang *de facto* kundi *de jure* pa. *De facto* dahil linggwa frangka at ginagamit sa buong bansa. *De jure* dahil deneklara sa Konstitusyon na Filipino ang ating wikang pambansa. Tanggap na ng halos lahat na Filipino ang wikang pambansa dahil nga *de jure* pero ang ginagawang isyu ngayon ng ilan ay ang anyo ng Filipino.

Kung ipipilit na pinalawak lamang na Tagalog/Pilipino ang Filipino, hindi nakakapagtaka ang pagtututol ng ilan sa di-umanong wikang pambansa. Ang ganitong wika ay sinasabi ng mga ilang Sebuwano na panlilinlang at labag sa Konstitusyon. Kung totoo ang bintang na ito, mey katuwiran silang magtutol, lalo na kung ipagdidiinan na ang wikang pambansa'y yung tinuturo sa iskwelahan, o wika ng mga manunulat sa Tagalog, o ang wikang pinalalaganap ng dating Surian ng Wikang Pambansa. Ang nasabing wika'y di matatawag na linggwa frangka dahil espesipikong grupo o institusyon at hindi karaniwang tao ang nagpapasya kung ano ang anyo ng wikang ito.

Ang pagtutol sa Filipino, kung Tagalog nga ito'y bunga ng takot na nakakalamang ang mga Tagalog dahil katutubong wika nila ang nasabing wika. Dahil hindi katutubong wika ng mga tumututol mey pangamba na hindi mapapantayan ang katatasan ng mga Tagalog. Lalong nawawalan ng gana kung, katulad ng nasabi na kanina, natatawanan ang di-umanong mga mali nila. Kadalasan nagiging konsyus ang karamihan at nahihiyang magsalita sa mga pormal na okasyon o kung kaharap ang mga Tagalog.

Kinakakabahan din ang nakararaming di-Tagalog na mawawala ang kanilang wikang katutubo kung pilit na ipapagamit ang isang wikang pambansa na nakabase sa wika ng iba. Sa katunayan mahirap mamatay ang anumang wikang ginagamit at habang natututunan ito ng mga bata, patuloy ang buhay nito. Kung ganon, ang buhay ng wika'y nasa disisyon ng grupo. Habang gustong gamitin ng mga myembro ng grupo ang sarili nilang katutubong wika ito'y hindi mamamatay.

Pero hindi dapat maging problema ang mga nasabing pangamba dahil hindi wika ang anumang isang grupo ang Filipino. Kagaya ng nasabi ko

na, dahil linggwa frangka ito, nakabase sa salita ng mga gumagamit ang nagpapasya kung ano ang porma ng wika at hindi nakukuha sa pagpilit ng standard ng iilan. Kaya, masasabing demokratikong wika ng Filipino. Malayang inaambagan ng lahat ng walang tinuturing na magaling o mas nakalalamang. Ang epekto nito, dahil pantay-pantay lang ang gumagamit anumang grupo ang pinanggalingan, mawawala ang pag-aalinlangan na magsalita sa Filipino.

Pangangailangan ng Panahon

Epektibo lamang ang isang wika kung nasasagot nito ang mga pangangailangan ng mga nagsasalita nito. Mabilis ang mga pagbabagong nangyayari sa kaligiran lalo na sa panahon ngayon. Dahil linggwa frangka ang Filipino, bukas ito sa anumang pagbabagong nangyayari sa kaligiran lalo na sa panahon ngayon. Dahil linggwa frangka ang Filipino, bukas ito sa anumang pagbabagong iniintrudyus ng mga nagsasalita nito. Kaya, dinamikong wikang bumabagay sa pangangailangan ng mga gumagamit nito. Nangyayari ang malayang panghihiram nito sa mga wika ng ibang grupo o sa ibang kulturang nakokontak ng mga Pilipino. Ang panghihiram ay natural sa lahat ng buhay na wika sa mundo na nakapagkontak sa ibang kultura o wika. Ito'y nangyayari dahil sa prestij ng banyagang wika o dahil may kinuhang salita ng ideya, konsepto o bagay sa banyagang wika na wala sa katutubong wika. Isang paraan sa pagpapayaman ng wika ang panghihiram at hindi dapat tignan na pagbaba ng uri ng wikang nanghihiram.

Malakas na pangangailangan ang komunikasyon sa isa't isa kaya buhay na buhay ang linggwa frangka. May iba't ibang lebel ng komunikasyon batay sa kinaroroonan ng mga nagsasalita. Sa pinakaintimeyt na lebel katulad ng komunikasyon sa bahay, baryo o komunidad, karaniwang ginagamit ang katutubong wika. Sa syudad, rihyon o mas malawak na sitwasyon, ang rihyunal na linggwa frangka ang ginagamit, lalo na kung iba ito sa katutubong wika. Pero kung ang pangangailangan ay interaksyon sa labas ng rihyon o sa taong hindi marunong ng katutubong wika o ng rihyunal na linggwa frangka, nasasagot ang nasabing pangangailangan ng wikang pambansa.

Bilang mamamayan ng isang bansa, meron tayong mga pangangailangang pambansa. Nangunguna na rito ang pangangailangang makipaglahok sa mga disisyon makakasiguro ng mga pakinabang na pantay-pantay para sa lahat. Maaabot ito kung may sariling pasya ang mga mamamayan kahit ano ang katayuan sa buhay. Dahil dito importanteng ang wikang panggobyerno at panturo'y wika ng nakakarami. Ang Filipino dahil sa linggwa frangka at

50 dahil may mga katangian hindi naiiba sa ibang wika sa Pilipinas, madaling matutunan ng sinumang Pilipino. Sa ganon, pinakaangkop na wika, di lamang pangkomunikasyon kundi wikang panturo't panggobyerno, ang Filipino.

Mga Nowt

³ Ernesto Constantino, 1965, "The Sentence Patterns of Twenty-six Philippine Languages," *Lingua*, 15:71-124.

⁵ Ernesto Constantino, 1989, "Ang Konsepto ng Wikang Filipino," binasa sa Ika-6 Pambansang Kumperensya sa Wika, Diliman, Q.C.

Ang Pagsasalin sa Filipino²

Sa palagay ko, kelangan munang maintindihan ang sitwasyong pangwika sa Pilipinas bago natin pag-usapan ang pagtransleyt sa Filipino. Dapat linawin muna natin kung ano ang tinutukoy ng terminong ito at ang ibig sabihin ng mga terminong wika at dayalek dahil may kinalaman ito sa pag-uusapan dito. Sa madaling salita, kelangan maintindihan ang sitwasyong pangwika sa Pilipinas para maintindihan ang mga isyu at problemang kasama ng pagtransleyt sa Filipino.

Hindi pare-parehong magsalita ang tao o pare-parehong magpahiwatig ng gustong sabihin. Hindi siguro mahirap maintindihan ito dahil produkto ng diwa at pag-iisip o intelekt ang wika at walang dalawang taong magkaparehong magkaparehong mag-isip, paris din ng walang dalawang taong pareho ang itsura. Ang kabuuan ng mga katangian ng pagsalita ng isang tao'y tinatawag na idyolek nya. May indibidwal na idyolek ang bawat tao. Ganon pa man, nagkakaintindihan pa rin ang mga nagsasalita ng mga idyolek ng isang wika kahit magkaiba ang bawat idyolek nito. Kapag pinagsama ang mga halos pare-parehong idyolek, halimbawa ng Ilokong Vigan, nabubuo ang dayalek ng Vigan. Nalalaman ng mga tagaroon at ng mga iba pang Ilokano, na may katangian ang Iloko nila na naiiba sa sinasalita sa mga ibang lugar na gamit ang wikang ito. Sa pagsasang-ayon lang nila halimbawa, maririnig ang **wEn** sa Vigan, **wən** sa Laoag, **wən** sa Tarlac, at **win** sa Nueva Ecija.¹

Kaya hindi tamang tawagin na dayalek ang Sugbuhanon (Sebuwano) o

2 Lektyur bilang Santiago Fonacier Profesor ng Linggwistiks. Binasa sa **Symposium on Translation Focus: Science and Technology**, 9 Setyembre 1992, FC Conference Hall, U.P. Diliman, Q.C. Nakalathala sa **Ang Wikang Filipino: Atin Ito** Tsapter 6 p. 40-54 ng UP Sentro ng Wikang Filipino-Diliman, 2005.

Maranao dahil mey iba't ibang dayalek ang mga ito. Bukod dito, walang mutwal na intelejebility o pagkaintindihan ang mga nagsasalita ng dalawang wikang ito at ng iba pang higit sa isang daang wika sa Pilipinas.

Nagiging mas komplikado pa ang sitwasyong pangwika kung konsiderahin ang iba pang baryasyon na naiiba dahil sa mga sosyal na faktor tulad ng propesyon, katayuan sa buhay, edad at iba pa, ang mga nagsasalita. Importanteng malaman ito ng isang transleytor tungkol sa wikang sinasalin (WS) at wikang pansalin (WP). Kelangan halimbawa na malaman nya ang varayti ng wika ng mga batang nagsasalita ng WS at WP kung magsasalin sya para sa mga bata. Kung ganon, di lamang kaalaman ng kabuuan ng wika kundi pati tungkol sa mga varayti nito ang dapat malaman ng transleytor.

Mabibintang sa mga banyagang nagkolonays sa atin at sa mga nagpairal ng mga kaisipan nila ang pagkakamaling tawaging dayalek ang mga wika natin. Ang intensyong bigyang importansya ang mga wika nila at sa ganon maliitin ang mga wika natin ang isang rason kaya't kinilalang mga dayalek ang mga wika dito.

Nung sinakop ang Pilipinas ng mga Amerikano, pinasya nilang ipinaisangtabi ang mga wika natin at dinikri na ang Ingles (Ing) ang wikang panturo sa lahat ng iskwelahan. Ayon sa kanila, sa Ing lamang maituturo sa atin ang demokrasi at sa pamamaraan lang ng wikang ito maiaangat sa atin ang demokrasi at sa pamamaraan lang ng wikang ito maiaangat tayo sa buhay nating "di sibilisado." Inilalarawan ng paniwalang ito na mey mga wikang mas mabuti kesa sa iba o mey mga wikang hindi "intelewalayst." Malayo sa katotohanan ito. Pinapakita ng wikang Filipino na magagamit ito sa iba't ibang larangan ng buhay.

Sitwasyong Pangwika sa Pilipinas

Myembro ng isa sa pinakamalawak na grupong wika sa mundo na tinatawag na Malayo-Polenesyan o Awstronesyan ang pamilya ng mga wika sa Pilipinas. Matatagpuan ito na nakakalat sa tinatawag na Pacific Basin mula Easter Island na malapit na sa South America, sakop ng Hawaii sa Norte, at Madagascar sa Indian Ocean sa Sur, pati Indonesia at ilang wika sa New Guinea. Hindi ko na iisa-isahin ang mga pamilya ng mga wikang nakapaloob sa malaking grupong ito. Sasabihin ko na lamang na nakapaloob ang mga wika natin sa pamilyang tinawag na Indonesian. Ito ang terminong ginagamit para makilala ang mga wikang matatagpuan sa Indonesia, Pilipinas, at sa ilan pang lugar katulad ng Madagascar.

52 Masasabing nabuo ang nakikilang Pilipinas ng isang aksidenteng historikal, ang diumanong pagdiskubre ng Pilipinas na sinundan ng pananakop ng mga Kastila. Mey higit sa isang daang wika sa buong arkipelago. Malaki ang pagkahawig ng mga ito pero ang pagkakaiba nila ang rason kung bakit hindi nagkakaintindihan ang mga nagsasalita ng mga iba't ibang wikang ito.

Lalong komplikado ang sitwasyong linggwistik dahil sa dalawang banyagang wika, Ingles at Kastila, na nagkaroon ng malaking impak sa mga wika sa Pilipinas. Dahil sa multilinggwal na sitwasyong ito, nagkaroon ng mahigpit na pangangailangan para sa isang wikang komon na magagamit sa pagkomunikeyt ng mga myembro ng iba't ibang etnolinggwistikong grupo sa bansa.

Ang nasabing pangangailangan ang nagbunga ng linggwa frangkang sinasalita sa kalawakang Pilipinas. Napagtibayan ito ng isang reserts na ginawa namin sa UP na pinamunuan ni Ernesto Constantino. Nalaman namin sa pagrereserts sa halos lahat ng mga sentro ng populasyon sa bansa na mey ginagamit ng linggwa frangka ang mga Pilipinong galing sa magkaibang etnolinggwistikong grupo. Limang rihyunal na linggwa frangka ang natagpuan namin na ginagamit sa buong bansa: Iloko sa Norteng Luzon, Tagalog sa Sentral at Sur ng Luzon, Sugbuhanon (Sebuwanon) at Hiligaynon sa Bisaya at iba't ibang parte ng Mindanao at Tausug sa arkipelago ng Sulu.

Ginagamit ang mga rihyunal na linggwa frangka kapag nakikipagkomunikeyt ang mga myembro ng iba't ibang etnolinggwistikong grupo sa loob ng nasabing rihyon. Pero kapag nasa labas na ng kanya-kanyang ispesipikong rihyon, ginagamit ang matatawag na nasyunal na linggwa frangka o Filipino (Fil). Samakatwid, nakabase ang Fil sa wikang buhay na sinasalita at ginagamit at hindi sa nakasulat o nakulong ng panahon. Binigyan ng legal na status ang wikang ito ng konstitusyon bilang Wikang Pambansa.

Katulad ng iba't ibang wika sa Pilipinas at dahil sa linggwa frangka ng mga nagsasalita ng makakamag-anak na katutubong wika, maraming elementong komon ang Fil at anumang wika sa Pilipinas. Ang kabuuan ng mga elementong komon na matatagpuan sa mga iba't ibang wika sa Pilipinas ang matatawag na unibersal na nukleyus ang mga ispesipikong elementong inaambag ng mga nagsasalita ng Fil na galing sa mga sarili nilang katutubong wika.

Hindi na kelangan pang sabihin na dalawang wika ang pinag-uusapan sa translesyon, ang orihinal na wika o wikang sinasalin at ang tinatarget o wikang pansalin. Pero sa sitwasyong pangwikang umiiral dito sa Pilipinas, halos laging may pangatlong wikang kasangkot. Ito'y ang katutubong wika ng transleytor kapag hindi nya katutubong wika ang alin man sa WS o WP. Halimbawa, isang Ilokano ang nagsasalin ng nakasulat sa Ingles tungo sa Filipino (Fil). O di kaya isang Ibanag na nagsasalin ng Ingles sa Iloko o Fil.

Hindi na rin kelangan pang sabihin na dapat lang sa matatas ang transleytor sa WS at WP at dapat sanang katutubong wika nya ang isa nito. Pero kung WP ay Fil o rihyunal na linggwa frangka ng transleytor, kadalasan may kakayahang syang magtransleyt sa mga pagsasalin buhat sa isang banyagang wika, Ingles (Ing) tungo sa wikang Pambansa, Fil, at hindi maiiwasan ang sitwasyong ito. Dahil dito, hindi lang mga problema at mga isyu ng pagsalin sa WP kundi mga problema at isyu rin na katumbas sa pagkasangkot ng pangatlong wika.

May mga naniniwala na halos imposibleng gumawa ng tamang translesyon. Ito'y dahil may mga magkaibang patakaran ang bawat wika sa lahat ng lebel paris ng sa tunog, sa pagbuo ng salita at sa pagbuo ng sentens. Kasama pa ang mga pag-iibang kultural. Kahit na may mga ganitong balakid, meron pa rin mahusay na translesyon. Sa palagay ko, sa mga kasong ito, alam at binibigyan pansin ng transleytor ang mga pagkaiba ng mga patakaran ng dalawang wika at inaadjust ang WP sa sistema ng WS. Madaling maintindihan at tapat sa WS ang mga mahuhusay na translesyon dahil nasasalin ang di ganong lantad na kahulugan, kahit malaki ang pagkaiba ng istruktura ng mga wika. Nailalarawan ang mga bagong sitwasyon at eksperyensya kahit magkaiba ang kultura ng mga kasangkot na wika.

May nakikita akong pagkakahawig ng pangangailangan na naging motibo sa pagbuo ng wikang pambansa o Fil at ng motibo ng isang transleytor. Sa matinding kagustuhan makipagkomunikeyt, nakapagbuo ng linggwa frangka ang mga Pilipino. Sa pangangailangan naman na maikomunikeyt ng transleytor ang nakasulat sa WS, binubuo nya ang kanyang translesyon sa WP na pwedeng sabihin na parang linggwa frangka dahil ito ang wikang komon ng transleytor at ng mga babasa sa translesyon nya. Kelangan na kasinglinaw ng wikang sinasalita ang isang translesyon at kelangan mailipat ng transleytor ang kahulugan at intensyon ng orihinal na awtor. Sa madaling salita, dapat makuha ng mga babasa ng translesyon di lamang ang orihinal na kahulugan

54 kundi maepektohan din sila at maeeksperyensya nila ang halos parehong damdamin ng mga nakabasa ng orihinal.

Importanteng konsiderahin ang atityud, ang intensyon ng awtor sa kanyang sinulat. Nalalaman ito sa wikang ginamit nya. Di lamang ang pinili nyang bokabularyo e.g. sa Ing **gentleman** sa halip ng **man**, o paggamit ng mga salitang paris ng **hopefully, might** o sa Fil **yata, baka** etc. Makikita rin ito sa paggamit ng sosyal na dayalek o sa pagpili ng mga espesipikong mga istrukturang gramatikal e.g. pasiv imbes na aktiv na voys, verbal na sentens, at iba pa.

Sa linggwistiks kapag trinatransleyt ang datang galing sa fild, ginagawa munang literal o *word-for-word* na translesyon para makuha ang mga gramatikal o mga istruktural na senyas. Importanteng malaman ito, lalo na sa mga wika natin dahil mey semantik na lowd ang mga gramatikal na elemento ng wika. Halimbawa, ang mga afiks na paris ng **ma-** na isa sa mga tagapagbuo ng verb sa Fil. Ang kahulugan ng afiks na ito'y aksidental o di sinasadya. Ganon din ang mga partikel na paris ng **baka** na nagbibigay na kahulugang di tiyak o pagbibigay ng konsiderasyon o galang. Kung tutuusin, di lang ang salita kundi pati ang sangkap ng salita o mga morpim at ang relasyon ng mga ito sa sentens ang pinapansin sa translesyon bago asikasuhin ang kabuuan ng kahulugan o kontekstuwal na kahulugan. Mas siguradong hindi makakaligtaan ang mga pino o di ganong lantad na kahulugan na nasignal ng mga elementong gramatikal kung gagawan muna ng literal na translesyon. Pagkatapos nito tinitignan ang ginamit na mga idyom at ang kabuuang kahulugan.

Epektibo ang transleytor kung alam nya kung aling mga istruktura ng WP ang mga angkop at katumbas sa mga istruktura ng WS. Nagiging mas komplikado ito kung hindi magkagrupong wika ang WS at WP. Mas madaling isalin halimbawa ang Ibanag sa Fil, o ang Frances sa Ing kesa sa Fil, o Hapon sa Fil dahil magkaibang grupong wika ang mga ito. Ang ibig sabihin lang nito'y mas mahirap isalin ang wikang malaki ang pagkakaiba ng sistemang gramatikal sa WP. Halimbawa, sa Fil ang mga salitang gramatikal o mga partikel ang paraan para isignal ang objek ng verb samantala ang ayos ng mga salita sa sentens ang makabuluhan sa Ing. Babalikan ko ito mamaya.

Yunit ng Translesyon

Sa umpisa pa lamang nagiging kwestyon kung ano ang tamang yunit ng translesyon, ang salita o ang sentens. Kung tutuusin, halos walang kabuluhan ang salitang nakahiwalay sa konteksto ng sentens. Kaya lang, mey mga abalang-abala sa bawat salita sa kagustuhang matransleyt ang

bawat salita. Kadalasan, ang yunit ng translesyon ay yung yunit na nabubuo sa WP na hindi kelangang haluan ng mga elemento ng WS.

Didiskasin ko ngayon ang ilang istruktura ng Fil na mahalaga sa pagsasalin sa wikang ito lalo na kung ang WS ay galing sa ibang grupong wika katulad ng Ing.

Isa sa mga pangunahing katangian ng Fil at iba pang wika sa Pilipinas ay ang paggamit ng mga apiks sa pagbuo ng salita at sa pagsignal ng mga gramatikal na fangsyon. Halimbawa, kapag kinakabit ang **ma-** sa bato, nabubuo ang adjektiv na **mabato**. Kapag ikinabit ang **mag-**, nabubuo ang verb na **magbato**, kapag inafiks ang **pang-** nabubuo ang nawn na **pambato**. Bukod sa gramatikal na fangsyon na tagapagbuo ng nawn, mey semantik na kahulugan, ang **pang-** 'gamit.' Kadalasan, nabubuo ang salita sa Fil ng stem o rut at isa o higit pa ritong afiks.

Nasa pagbubuo ng sentens o grammar ang mga ideyang kinkomunikeyt kaya lang kelangan na tama ang pagkaintindi ng salita dahil nasasabi ang isang sentens sa paraan ng mga sangkap na salita. Mey mga ekspresyon sa wika na binubuo ng dalawa o tatlong salitang kuminsa'y inuugnay ng gramatikal na salita na tinatawag na kolokesyon. Halimbawa sa Ing mey ekspresyon na **mental illness** o **pay attention** at sa Fil **sa madaling salita, kung ganon** at iba pa. Kelangan hanapan ng katumbas ng mga ganitong salita o di kaya ng pinakamalapit na kolokesyon sa WP. Sa halip na itransleyt ang Ing na kolokesyong **in other words** sa Fil **sa ibang salita**, dapat itransleyt ito sa **sa madaling salita** na hindi naman katumbas ng Ing **in quick/easy words**.

Sa kaso naman ng mga salitang sintaktik o mga salitang walang semantik na kahulugan, mahirap hanapan ng katumbas, halimbawa: **have, let, make, do** na ginagamit na parte ng verb preys sa Ing. Ang sentens sa Ing na **I had seen the document by then**, natatransleyt sa **Nakita ko na ang dokumento nuon**. Binubuo ng dalawang salita ang verb sa Ing. Ang nauuna ang tinatawag na **auxillary verb** na wala naman nito sa Fil. Naitransleyt ang **perfect tense** ng Ing sa Fil adverb na **na**.

Meron ding mga salitang tumutukoy sa mga bagay na unibersal paris ng mga bagay sa kapaligiran, halimbawa **bituwin, puno, tubig**. Dapat sana'y madaling isalin ang ganitong salita. Pero mey mga ganitong salitang di ganong madali itransleyt. Halimbawa, halos lahat ng mga wika sa Pilipinas ay mey salitang **araw** o halos ganito ang tunog at kahulugan, pero sa ilang wika mey dalawang kahulugan ito (1) ang panahon na mey liwanag sa langit at gising at kumikilos ang karamihang tao, na **day** sa Ing; (2) ang bagay na nakikita sa langit na lumilitaw sa

east sa umaga at lumulubog sa west sa hapon na nagbibigay ng liwanag at init sa kapaligiran o **sun** sa Ing. Ang mga preposisyon sa Ing ang isa ring halimbawa: **in**, **on**, **by** na sa kadalasan ay **sa** lang ang katumbas sa Fil.

Sintaks

Mahalaga ang papel ng sintaks sa pagsasalin dahil nalalarawan ang empasis o **mood** (panagano sa Balarila) at paris ng nabanggit ko na, nag-aambag ang sintak ng mga sentens sa kahulugan.

Mey ilang istratehiyang magagamit sa pag-aanalays ng mga sentens ng isang wika. Ipapaliwanag ko rito ang isang paraan sa pag-intindi ng mga istruktura ng wika dahil sa palagay ko ito ang pinakaangkop na metod sa pag-aanalays ng mga wika sa Pilipinas. Ito ang tinatawag na Keys Grammar (Case Grammar) dahil nakatutok ang ganitong analisis sa relasyon ng verb sa mga komplements nito. Nabibigyan ng empasis ang pagkasentral ng verb o ang elemento sa sentens na mey pwersa ng verb. Ang nawn preys na mey espesipikong relasyon sa verb ng isang sentens ang tinatawag na komplement o keys.

Ayon kay Ernesto Constantino (1976) mey pitong komplement ang verb sa mga wika sa Pilipinas. Nalalaman kung ano ang mga komplement sa sentens sa pamagitan ng mga marker nito. Sa Fil: **ang** (aktor), **ng** (gowl), **sa** (lokative), **para sa** (benefaktiv), **sa** (resiprokal), **sa pamagitan ng** (instrumental). Sa kada sentens na mey verb, isa sa mga ito ang nagiging sabjek ng sentens at ito'y minamarkahan ng **ang**. Naiinkorporeyt sa afiks ng verb ang mga nasabing komplement-marker at ang fangsyon ng komplement na naging sabjek ng sentens.

1. Naghalo ang istudyante ng dalawang kemikal sa biker.
2. Hinalo ng istudyante ang dalawang kemikal sa biker.
3. Ang dalawang kemikal ay hinalo ng estudyante sa biker.

Sa unang sentens, aktor komplement na naging sabjek ang **istudyante**, gowl komplement ang **ng dalawang kemikal** at lokativ complement ang sa **biker**. Mas natural ang 1 at 2 dahil karaniwan, nauuna ang verb sa sentens sa mga wika rito. Kapag inuuna ang sabjek, yung mga minarkahan ng **ang** sa mga sentens sa itaas, kelangan gamitan ng **ay**, ang revers-order marker. Maraming wika sa Pilipinas ang walang **ay**. Kapag sinasabing una ang sabjek, tumitigil lang sandali sa halip ng ay: **Ang dalawang kemikal, hinalo ng estudyante sa biker.**

Kung titignan ang mga verb sa mga sentens sa itaas, mapapansin na binubuo ito ng stem at afiks na bumabagay sa komplement na ginawang sabjek. Sa unang sentens ang **mag-** ang afiks ng verb at ginagamit ito kapag aktor ang sabjek. Sa ikalawang sentens, **-in** ang afiks ng verb dahil ang objek ng aksyong **dalawang kemikal** ang ginawang sabjek. Iisa ang katumbas ng sentens 1 at 2 sa Ing: **The student mixed two chemicals in the beaker.** Walang tunay na katumbas ang 3. Hindi nasasabi sa Ing ang **The two chemicals mixed the student in the beaker.** Ang pinakamalapit na katumbas sa Ing ay: **The two chemicals were mixed by the student in the beaker.** Pansinin lang na naiba ang porma ng verb **were mixed** imbes na **mixed** at may dinagdag na **by**, mga kaibahan na kelangan mangyari kapag ginawang *passive voice* ang isang sentens.

Kadalasan dahil sa kagustuhan na maging pormal ang sinusulat, ginagamit ang mga sentens na may **ay**. Kaya mas gamit ang ganitong sentens sa mga sinusulat at sa pagtalumpati. Halimbawa, mas natural ang **Pakain nyo ang nagugutom** kesa sa **Ang mga nagugutom ay inyong pakanin.** Maaaring sabihin na naimpluwensiyahan ng sintaks ng Ing ang mga wika natin kaya umiiral ang tendensiyang gamitin ang sentens na may **ay**. Matatransleyt ang **She is crying** sa **Sya ay umiiyak** dahil malapit sa ayos ng sentens sa WS. Kaya lang, mas natural sa Fil ang **Umiiyak siya.** Mas angkop ang huling sentens dahil mas natural ito at ang katangiang pagkanatural ang isang katangian na nagpapakilala sa mabuting translesyon.

Sa Ing, hindi mga marker ang nagsisignal ng relasyon ng nawn sa verb kundi ang lugar ng nawn kaugnay ng verb. Halimbawa sa Ing: **Cain killed Abel**, nalalaman na si Cain ang pumatay, o ito ang aktor, dahil nasa unahan ng berb. Samantala, si Abel ang pinatay dahil sumusunod sa verb. Pero kung ipagpalit ang posisyon ng dalawang nawn na ito, iba ang pumatay at pinatay. Sa Fil:

Pinatay ni Cain si Abel.

Pinatay si Cain ni Abel.

Makikita na **ni** ang marker ng sabjek na praper nawn at **si** ang marker ng objek na praper nawn. Ang marker ang makabuluhang pagkaiba ng dalawang sentens na ito. Kaya ang mga sintaktik na marker ang nagsasabing sino ang gumawa ng ano at kanino. Samantala, ang wurd-order ang nagsisignal nito sa Ing. Sa pamamagitan ng keys grammar malalaman ng transleytor sino (aktor) ang gumawa, ng ano at kanino (gowl), sa pamamagitan ng ano (instrumental), papano (resiprokal/benefaktiv) at saan (lokativ).

Isa pang importanteng katangian ng verb sa Fil ay ang aspek ng aksyon. Naiiba ito sa tense ng mga verb sa mga wikang Indo-European dahil naglalarawan ng aksyon ang aspek sa Fil. Ang ibig sabihin nito'y sinasabi ng aspek kung ano ang status ng aksyon ng verb, nag-umpisa na, nangyari na o gagawin pa lang. Samantala sa Ing ipinapakita sa verb kung kelan ginawa ang aksyon. Halimbawa, masasabi sa Fil ang:

Nag-aaral sya (ngayon).

Nag-aaral sya gabi-gabi.

Nag-aaral sya kahapon (nung nagbrawnawt).

Sa tatlong sentens na ito nag-umpisa at nangyayari ang aksyon at makikita na walang pagbabago ang form ng verb. Pero sa Ing:

She is studying.

She studies every night.

She was studying when the brown out happened.

Pansinin na nag-iiba ang form ng verb at ng mga oksilyari verb. Ang importanteng mensahe'y kelan nangyari (tense) ang aksyon. Samantala sa Fil mey mga adverb na nagpapahiwatig kung kelan nangyari ang aksyon o sitwasyon sa Fil:

1. Nag-aaral sya kanina.

2. Gabi na.

3. Lumilindol kahapon.

Sa 1 at 3, parehong nangyari ang aksyon pero nalalaman lang kung kelan ito dahil sa mga adverb na **kanina** at **kahapon**. Ang sentens 2 ay isang halimbawa ng mga sentens sa Fil na walang verb at ang adverb ang nagsasabi kung kelan ang sitwasyon na inindikeyt ng gabi.

Semantiks

Madalas sa pagtransleyt, mey higit sa isang kahulugan ang maaaring gamitin na katumbas ng espesipikong salita sa WS. Para maresolv ito, magagamitan ng tinatawag na komponensyal na analisis. Binibigyang-diin ang mensahe sa paraang ito. Kinokompara ang isang salita sa WS sa salitang mey kahawig na kahulugan sa WP. Iniiwasan ang *one-to-one* o eksaktong katumbas. Inaanalays ang mga semantik na katangian ng mga salita sa dalawang wika. Inuuna muna ang mga magkaparehong sangkap ng kahulugan na tinatawag na *sense components* sa Ing at pagkatapos kinokompara ang mga naiibang sangkap ng kahulugan. Ang fangsyon, pagkalaganap, sosyal-klas, pormal at emosyonal na tono ang ilang katangian na kinokompara. Halimbawa, ang salitang **couch**, sa Ing. Mey

katangiang 'mey kutson' at 'malaki.' Naiiba ang katumbas na salita sa Fil na **sopa** dahil sa katangiang 'kahoy.'

Karaniwan, isa lamang kahulugan ng salita ang tinutukoy sa WS. Samakatwid, nalilimitahan ang mga posibleng kahulugan ng salita sa WP. Kelangan munang malaman ang kahulugang tinutukoy sa WS. Kapag hindi maintindihan ang kahulugan ng salita sa konteksto nila, nakakatulong ang komponensyal na analisis. Halimbawa, kung hindi maasahan ang konteksto ng salitang **gentle** sa pagsalin sa Fil maaaring ikompara ang mga katangian nito sa mabait, mahinhin at iba pa, para makita kung alin ang pinakaangkop sa **gentle**.

Mga Isyu at Problema

Pinoproblema ng ilan ang tinatawag na intelektwalisesyon dahil ginagawang isyu ito sa paggamit ng Fil bilang wikang panturo o wika ng akadim.

Unang-una, kelangan malinaw kung aling wika ang pinag-uusapan, Tagalog o Fil. Kung Tagalog, mey beysis ang pangambang di pa pwedeng gamitin ang wikang ito para sa mga nabanggit na gawain. Masasabi ito kung nababahala ang transleytor na mapapalayo sya sa kasalukuyang bokabularyong nabuo na at mga patakaran ng sintaks ng Tagalog. Sa katunayan, di dapat problemahin ito dahil ang isang pangunahing katangian ng anumang wika'y ang walang tigil na pagbabago nito.

Ganon pa man, dahil sa nabanggit na problema, mahihirapan ang transleytor, lalo na ang transleytor ng mga sayantipikong papel, na harapin ang di mabilang na mga termino sa WS na walang katumbas sa WP. Ang solusyon na sinusunod ngayon ay mag-imbento ng salita o isulat sa orihinal na anyo ng WS. Kung gagawin ang huli, dapat lang iaytalays ang mga salita para hindi mahirap basahin. Dahil naiiba o di sumusunod sa patakaran ng ortogradi ng WP. Halimbawa ang salitang **rape** sa Ing. Kung susundan ang patakarang pang-ortogradi ng Tagalog, bibigkasin ang lahat ng mga tunog sa salitang ito na maiiba sa pagbibigkas **reyp**. Ganon din ang salitang **foam**. Sa Fil kung mey magkasunod na vawel sa salita, otomatik na nilalagyan ng glotal stap o impit sa pamagitan ng dalawang vawel. Pero sa katunayan **fom** ang pagbigkas nito sa Tagalog. Ganon din ang masasabi sa napakaraming sayantifikong terminong galing sa Ing tulad ng **iodine**, **polysaccharide**, **column**, **octane**, at iba pa.

Panghihiram o Pang-aangkin

Kung Fil ang WP, hindi ganong marami ang problema dahil linggwa frangka ito kaya nakabase sa wikang sinasalita at sa ganon, fleksibol at mas bukas

sa inobasyon at panghihiram. Nangyayari ang panghihiram o masasabing pang-aangkin ng elemento ng ibang wika sa pangangailangan o dahil mas mey prestij ang wikang kinukunan ng salita. Nagkakaproblema lang kung isusulat na ang elementong hiniram.

Ang pagspel ng hiral na salita ang pangunahing problema. Dahil bukas sa pagbabago ang Fil, di gano nagkakaroon ng resistans sa mga inobasyon. Tulad ng lahat ng mga modernong wika sa mundo, nanghihiram ito sa ibang wika dahil sa napakaraming pagbabago sa kapaligiran at sa teknoloji.

Ang disisyong kung babaguhin ang speling ng salita para bumagay sa ortgrafi ng WP o hindi babaguhin dahil hindi maganda para sa ilan, ang isang problemang kelangan lutasin ng transleytor. Makikita sa mga modernong wika na ang tendensya'y sa pagbabagay sa sariling ogtografi. Sa Indonesia, maririnig at makikita ang **stisyun** 'gas station', **es** 'ice', **etnografi** 'ethnography', **parti** 'political party', at iba pa. Walang tigil ang pagpablis sa Japan ng mga bagong napakakapal na mga disyunaryo ng mga hiram na salita at mga binagay lahat sa wika nila. Halimbawa, **terevi** 'television', **era** 'error', **taupwrayta** 'typewriter' at iba pa.

Sa realidad ng mga taong humihiram ng mga salitang galing sa ibang wika, parte na ng wika nila ang mga salitang hiniram. Kung tutuusin walang malay nilang ginagawa ito kaya hindi man lang pumasok sa kaisipan nila na mga banyaga ang mga nasabing salita. Halimbawa, tinatawag na **ismagul** sa Bisaya at Mindanao ang mga gomang sinelas. Galing ito sa salitang *smuggled* sa Ing. Kaparis ito ng salitang *imported*, na galing din sa Ing, na tinatawag sa mga kalakal na ibig bigyan ng kahalagahan. Isa pang halimbawa ang **sabihin**. Halos wala na sa mga Tagalog ang nagsasabi ng **wikain** at hindi rin nila alam na galing ang **sabe** sa Kastila *saber*. Wala sa kamalayan ng mga nanghihiram ng salita, bukod sa mga iskolar, na banyagang salita ang pinanggalingan ng mga nasabing salita. Bukod dito, oras na pumasok sa wika ang hiram na salita sumusunod ito sa mga patakaran ng wikang nanghiram, paris ng Ing *baseball* na naging **beysbol** at parte na ng wikang Fil, dahil nabuo ang salitang **magbeysbol** at ang sentens **Pangbeysbol ang suot nya**. Kung ang hangad ng transleytor ay maging natural ang gawa nya, dapat tanggapin niya ang realidad ng mga nagsasalita.

Makabuluhan ang panghihiram o pang-aangkin sa pagtransleyt sa sayans dahil sa napakaraming termino na mey espesipikong kahulugan. Sa tingin ko, malaki ang bentahe ng pagbagay ng speling ng mga salitang hiram sa kung papano sinasabi. Bihirang-bihirang nagagaya ang pagbigkas ng mga salita sa orihinal. Pero kung iibahin ang speling, kahit papaano hindi

lubusang nawawala ang pagkatunog ng salitang hiram sa orihinal. Dahil dito, nagkakaroon o nananatili ang pagkaunibersal ng terminong hiniram paris ng Ing *noun* – Fil **nawn**, Ing *auction* – Fil **oksyon**.

Isa pang rason ang mabibigay na pangsuporta sa pagsusunod sa pagbigkas ng salita. Kapag binagay sa mga patakarang pagbigkas ang pagsulat ng salitang hiram, mas madaling basahin ito. Malaking bagay ito sa mga bago pa lang natututong magbasa. Hindi sila malilito sa mga di kilalang tunog at mga tinatawag na *silent letters* na makikita sa Ing, halimbawa, *psychologist*, *condemn*, *concise*, *research*, *resign*, at iba pa. Kung pananatilihin ang orihinal na speling ng lahat ng mga salitang hiram, masyadong magiging komplikado ang patakarang pangspeling at mahirap matutong magbasa.

Sa unang panahon, silibari ang sistema ng pagsulat sa mga wika sa Pilipinas o ang silabol ang basehan ng mga simbolo sa pagsulat. Ngayon, maliban sa mga ilang wika paris ng Mangyan at Tagbanwa, alpabetikal na ang sistema ng pagsulat. Ang batayan ng sistemang ito'y ang tunog. Dahil hindi pa gaanong matagal na ganito ang sistemang ginagamit, halos mey isang simbolo kada tunog. Nagkakaroon ng mga pagkakaiba sa speling at tunog dahil hindi nalalarawan kaagad sa pagsulat ang mga pagbabago sa pagsalita. Nananatili ang lumang pagbigkas sa sulat dahil mas permanente at matatag ito keysa sa sinasalitang mga idyolek. Ganito ang nangyari sa Ing kaya napakaiba ng tunog ng mga salita nila kesa sa speling ng mga ito. Dapat samantalahin ang simpleng sistema natin, na halos isang simbolo sa isang tunog at huwag natin unahan ang panahon at ngayon pa lamang, gawing komplikado na ang pagspeling natin.

Isang di malinaw o mahirap na maintindihang tendensya ng mga mey kinalaman sa pagdebelop ng wika, kasama na rito ang mga transleytor, ang paglalapit ng mga hiram na salita sa akala nilang anyong Kastila o hispanisesyon. Kadalasan, ginagawa ito dahil sa mas maganda ang tunog sa kanila. Kung minsan, mey mga salitang galing sa Ing na hinahanapan ng katumbas sa Kastila e.g. *democracy* naging **demokrasya**, *demoralize* naging **demoralisa**. Hindi kaya mas lojikal na isulat na lang ang **demokrasi** at **demoralays** dahil ganito na rin lang ang sinasabi.

Gusto kong balikan ang isyu ng intelektwalisesyon. Mey mga naniniwala na di-pwedeng gamitin ang mga wika natin, kahit na ang Fil, sa mga intelektwal na gawain paris ng pagturo sa kolehyo o pagsulat ng mga akademikong papel. Kelangang lang tignan ang mga naisulat na sa Fil na produkto ng reserts sa U.P. at makikita na malayo na ang narating ng wikang ito ngayon

62 pa lamang. Epektibo para sa anumang bagay ang kahit anong wika batay sa kagustuhan ng mga nagsasalita ng wikang iyon. Kayang humanap ng paraan para mabatid at ipahayag ng intelekt o diwa ng tao ang mga dati at bagong kaisipan. Pinatutunayan ng translesyon ang penomenong ito. Sa katunayan, ang tao ang mey katangiang “intelekwal”, bumabagay lang ang wika sa mga taong gumagamit nito.

Nowt

¹Mas mababa sa bibig ang pagbigkas ng **E** kesa sa **e**. Nasa sentro ng bibig ang pagbigkas ng **ə**.

Nicanor G. Tiongson

Instituyt ng Pelikula
Kolehiyo ng Komunikasyong
Pangmadla
Unibersidad ng Pilipinas Diliman

Si Nicanor G. Tiongson ay Professor Emeritus sa UP Film Institute ng Kolehiyo ng Komunikasyong Pangmadla, Unibersidad ng Pilipinas Diliman, kung saan naglingkod siya bilang dekanong noong 2003–2006. Naging pangalawang tagapangulo at artistic director ng Sentrong Pangkultura ng Pilipinas noong 1986–1994 at naglingkod bilang Tagapangulo ng MTRCB noong 2001. Isa siya sa mga miyembro ng lupon ng Philippine Educational Theater Association, punong nagtatag ng Dulaang Babaylan, at isa sa mga miyembrong nagtatag ng Manunuri ng Pelikulang Pilipino.

Bilang malikhaing manunulat, nakapagsulat na siya ng mga dula tulad ng mga makasaysayang sarsuwela na *Pilipinas Circa 1907* at *Basilisa* ng Malolos, kontemporaneong interpretasyon ng mga nobela ni Rizal na *Noli at Fili Dekada 2000*, at musikal na adaptasyon ng epikong Hiligaynon na *Labaw Donggon: Banog ng Sanlibutan*. Nagsulat din siya ng mga libreto para sa sayaw tulad ng *Siete Dolores*, *Adarna*, *Gatlaya*, at *Realizing Rama*, at ilang mga iskrip para sa mga dokumentaryo tungkol sa teatro sa Pilipinas, mga kasuotan at piyesta. Noong 2014, sinulat at pinalabas niya ang musikal docudrama na *Ang Kababaihan ng Malolos* na batay sa kaniyang aklat na *The Women of Malolos*. Kilala rin siya sa kaniyang mga aklat tungkol sa mga uri ng teatro sa Pilipinas, tulad ng komedya, sinakulo at sarsuwela. Gayundin ang mga publikasyon sa Pelikulang Filipino tulad ng apat na tomo ng *The Urian Anthology* na tumalakay sa kasaysayan ng Pelikulang Filipino mula 1970 hanggang 2009, at ang *The Cinema of Manuel Conde*. Inedit at inilathala niya ang 10-tomo ng *CCP Encyclopedia of Philippine Art* at ang 30-bahagi ng monograph ng Tuklas Sining at mga bidyo ukol sa sining ng Pilipinas.

Tumanggap rin si Dr. Tiongson ng mga gawad mula sa Manila Critics Circle, Gawad Chanselor ng UP Diliman, at National Book Development

Board of the Philippines. Pinagkaloob din siya ng Gawad CCP para sa Sining for Cultural Research and Administration, ng CCP Centennial Honors para sa Sining, ng Gawad Tanglaw ng Lahi ng Unibersidad ng Ateneo de Manila, ng katungkulan na UP Artist III (2009–2011), at ng Grant Goodman Prize for Historical Studies (2015).

Bilang guro, iskolar, at mananaliksik, anong wika ang inyong kinamulatan sa pagsusulat at pagtuturo?

Nagsimula akong magturo at magsulat noong huling bahagi ng dekada 60 at unang bahagi ng dekada 70. Bahagi ako ng henerasyon na lumaki sa Ingles. Wala kaming mga subjek sa Filipino, wala kaming Philippine history sa Ateneo noon. Ingles talaga lahat ang kinamulatan ko. Noon pa man, sa Ateneo, medyo nagrereact na ako. Bakit ganoon? Pagkagraduate ko, ako mismo ang naghanap ng paraan para masagot ang tanong ko. Nagpunta ako sa Jolo, nagturo ako doon kasi gusto kong malaman ang tunay na kondisyon ng lipunan. Tapos nag-enrol na ako sa UP. Ako ang unang estudyante sa MA Philippine Studies program na binuksan sa panahon ni Prop. Yabes. Taong 1966 iyon. Doon nagsimula ang pagkamulat ko sa nangyayari. Iyon din ang panahon ng aktibismo nang kinukuwestiyon ang lahat ng pamantayan sa lipunan, hindi lamang sa kultura, kung hindi pati sa ekonomiya, politika, at iba pa. Talagang hinahanap namin noon ang sariling identidad ng Filipino. Doon nagsimula ang pag-aaral ko ng panitikan at teatro na katutubo at tradisyonal. Sabi ko, bakit ang alam nating teatro ay iyon lamang “legitimate theater” sa Ingles? Samantalang ang laki ng tradisyon ng teatro sa mga lalawigan—mga komedya, sinakulo, sarsuwela. At bakit mababa ang tingin sa mga ito, samantalang kung tutuusin ay mas pinapanood iyon ng mga Pilipino kaysa sa “legitimate plays.” Noon nagsimula ang interes ko na saliksikin ang mas malaking tradisyon ng dulaan kung saan nabibilang ang higit na nakararaming Pilipino. Ang nanaig na oryentasyon sa aking pag-aaral ay makabayan, hindi pananaw ng elite. Nagsimula doon ang pag-aaral ko ng teatro at paglaon naman ay pag-aaral din ng pelikula. Nabighani ako sa mga form o anyong pandulaan na mas malapit sa taumbayan. Sa kabataan ko, nagsimula ako sa panitikan, pero alam ko na sa panitikan marami ang sumusulat sa wika na hindi naman naiintindihan ng nakararami pero maraming awards, maraming pagkilala at maaari mong isipin na dakila ngang tao. Pero sa akin, ang dakila ay

iyong kinikilala ng higit na nakararaming Filipino at ang akda niya ay may impact din sa nakararami.

65

Nagturo ako sa Ateneo noong 1968 sa English department. Kinuha ako ni Bien Lumbera. Titser ko si Bien noong nasa undergrad pa ako. Tinapos ko muna ang MA units ko dito sa UP, pagkatapos ay nagturo na ako. Sa panahon ng pagtuturo ko, umiigting na ang aktibismo, kahit sa Ateneo. Nasa gitna kami noon ng kilusang aktibista; si Bien ang parang lider noon. Si Bien ay lumaki sa Ingles, lahat ng sinulat niya noon ay sa Ingles; pero namulat rin siya, nagbago rin ang direksiyon niya. Dahil sa kaniya, natatag ang Philippine Studies department sa Ateneo, at si Bien ang founding chair. Ang regular faculty niya ay ako at si Virgilio Almario at ang dalawang lektiyurer ay sina Eric Torres at Rolando Tinio. Nagsimula kami noon ng mga kurso na maka-Filipino. Halimbawa, kung ang ituturo mo ay fiction, dapat fiction na nasa Filipino. Gumawa kami ng mga teksbuk na ang pinag-aaralan ay mga kuwento ni Ricky Lee at ng mga bagong manunulat na nananalo sa Filipino Free Press at sa Palanca. Ganoon din sa poetry. Lahat ng mga anyong pampanitikan ay tinuturo na namin sa wikang Filipino. Kasama na rin kami sa pambansang demokratikong kilusan. Kami at mga kasamang manunulat sa UP ang nagtatag ng Panulat para sa Kaunlaran ng Sambayanan (PAKSA).

Nagsimula din noon ang aking interes sa teorya at praktika ng dulaan. Ano nga ba ang dulaan na masasabi mong Pilipino, anong kinalaman ng makauring pananaw sa pagiging Pilipino, at iba pa. Nang gumawa na ako ng tesis sa MA, ang pinag-aralan ko ay sinakulo, dahil taga-Malolos ako at malakas ang tradisyon ng sinakulo doon. At di pa ito napag-aaralan dahil hindi tinuturing na mahalaga sa maka-Kanluraning pananaw. Noon ko napagtanto na dapat pala ang una mong pag-aralan ay ang sarili mong pinanggalingan, dahil nandoon ang lakas mo, dahil iyon ang alam mo, at iyon ang magiging kontribusyon mo sa pambansang kamalayan at sa kultura. Nang nag-PhD naman ako, nag-enrol uli ako sa UP. Ang ginawa ko naman ay pagsusuri sa komedya sa Parañaque. Ang naging pokus ko na mula noon ay teatro. Gusto kong ipakilala iyong mga anyo ng dula na naisantabi dahil sa edukasyon natin na napakabanyaga.

Nag-underground kami nina Bien noong 1972 nang ideklara ang martial law. Noong panahon na iyon, itinatag ko ang isang theater group, ang Dulaang Babaylan. Binuo ito ng mga elemento ng dating mga activist group na nag-underground lahat—Panday Sining, Gintong Silahis, at iba pa. Ang naging tunguhin namin ay research into theater, lalo na iyong traditional

theater, at revival and revitalization ng mga tradisyonal na anyo ng dula. Kumbaga nilalagyan namin ng bagong kahulugan ang mga tradisyonal na anyo. Noong panahong iyon nangangapa pa ang mga tao. Hindi ka puwedeng maglabas ng tungkol sa welga na diretsong umaatake sa sistema. Naninimbang kaming lahat. Ginagamit ang kasaysayan, ginagamit ang mga tradisyonal na anyo para mailabas ang niloloob at makapagbigay-puna sa nangyayari sa lipunan sa ilalim ng martial law.

Noong 1974 nagturo na ako sa UP Departamento ng Filipino at Panitikan ng Pilipinas. Bagay na bagay ito sa panahon dahil ang Filipino Department ay talagang natatag bilang tugon sa lumalakas na aktibismo at nasyunalismo sa panahon na iyon. Si Pete Daroy ang kumuha sa akin at marami kami noon sa departamento na pareho ang direksiyon na tinitingnan. Nagturo at nagsulat na rin ako sa Filipino. Iyong unang mga rebyu ng mga dula para sa *Sagisag* ay sa Filipino ko ginawa at marahil isa ako sa mga unang sumulat ng tesis sa Filipino. Ang MA tesis ko sa sinakulo, nakasulat sa Filipino. Pati ang disertasyon ko sa komedya. Gusto kong patunayan na maaaring gamitin ang wikang Filipino para sa mga proyektong akademiko.

Naging editor din ako ng mga unang academic journal sa Filipino. Nang nagtuturo ako sa Ateneo noong mga 1970, naisipan namin sa Philippine Studies department na magsimula ng isang scholarly journal. Lahat kasi ng scholarly journal noon sa Philippine Studies ay sa Ingles. Sinabi ni Bien, ikaw ang mag-edit niyan. Binuo namin ang unang academic journal sa Filipino, ang pangalan ay *Katipunan*. Katipunan referring to the street, the organization, and the spirit of struggle. Tatlong isyu ang nailabas namin, pero hindi na nasundan dahil nag-martial law na. Noong 1980, nagturo ako nang isang taon sa La Salle. Pinasimulan nila sa akin iyong Philippine Studies program at sinimulan ko rin doon ang isang journal sa Filipino. *Malay* naman ang pangalan at naglathala ito ng mga academic article.

Habang nagtuturo ako sa Departamento ng Filipino, na-involve din ako sa teatro. Panahon iyon na nabuo ko ang sanaysay tungkol sa dulaan, ang "*Dulaang Pilipino*" na unang nalathala sa *literary Apprentice* noong 1977. Ang bersyong Ingles nito na pinamagatang "*What is Philippine drama?*" ay sinulat noong 1983. Ang sanaysay na ito ang nagbuo ng isang bagong oryentasyon sa pagtanaw sa dulaang Pilipino. Sinasabi nito na para maging Pilipino, kailangan mailarawan ng dula o mabigyan niya ng interpretasyon ang mga realidad ng Pilipinas, matugunan niya ang pangangailangan ng mga Pilipino sa panahong iyon, at maglingkod ang dula sa interes ng higit na nakararami, hindi ng elite. Naging mahalaga ang sanaysay na ito sa maraming theater group noon. Sa panahong iyon ng

batas militar, nagtatanong ang marami kung ano bang klaseng dula ang maaari o dapat itanghal? Sa panahon ng paghihigpit, ano ang magiging oryentasyon o katangian ng dula na itatanghal natin? Sinubukang sagutin iyan ng sanaysay ko tungkol sa dulaang Pilipino. Naglelektur ako palagi noon sa mga workshop ng Philippine Educational Theater Association (PETA), kaya ang sanaysay na ito ang ginamit ng PETA sa pagtatakda ng tinatawag nila na oryentasyon. Ang PETA ay may pamantayang tinatawag na OAO na ginagamit nila sa pag-evaluate sa isang dula. Ang O ay ang Oryentasyon ng dula, ang sinasabi nito at ang pananaw nito sa paksang tinatalakay. Ang A ay para sa Artistry, sa kasiningan ng dula. At ang O ay para sa Organisasyon, na tumutukoy sa kalidad ng pagtatrabaho ng mga taong kasama sa dula. Tumaas ba ang kanilang kamulatan o baka naman maganda nga ang play pero nag-away naman sila lahat. Sa panahon ng pag-igting ng mga abuso sa ilalim ng batas militar, nabuo na rin ang mga organisasyon ng titser. Lahat nag-oorganize na, kaya walang tigil ang paglelektur ko sa dula at sa kulturang Pilipino. Noon, nagsulat din ako ng dula para sa PETA. Ang unang dula ko na nilabas ng PETA ay ang *Pilipinas Circa 1907* na gumagamit ng tradisyonal na anyo ng sarsuwela pero progresibo ang sinasabi. Iyon ang gusto kong mangyari, na balikan natin ang mga tradisyon natin, tapos bigyan natin ng bagong buhay. Dahil mahalaga sila hindi lang dahil bahagi sila ng ating kasaysayan. Sila rin ang kumakatawan sa estetikang Pilipino. Kung gusto nating maabot ang kapuwa Pilipino, siguro dapat alamin natin kung saan sila naroon o nagmumula, ano ang tradisyong pinanggagalingan nila.

Isa sa lumabas sa *Circa* ay si Ditchay Roxas, miyembro ng PETA. Anak siya ni Maria Teresa Escoda-Roxas o Bing Roxas, na ilang beses nanood ng *Circa* dahil natuwa siya sa makabagong sarsuwela. Doon kami unang nagkakilala. Nang umalis na si Marcos at tinakda ni Cory si Bing Roxas sa Cultural Center of the Philippines (CCP), inimbitahan niya akong maging artistic director niya. Bago pa kasi iyon ay nag-oorganisa na ako ng mga artist. Pagkatapos ng EDSA I, nag-uusap-usap kami sa PETA. Sabi namin, bagong administrasyon na naman, baka kung ano na naman ang gawin sa kultura. Kami kasi ang mga aktibistang nag-oorganize noon laban kay Imelda at sa CCP dahil masyado itong kolonyal at elitista. Kami ang mga aktibista na nagtanghal ng *Pest of Badway* (spoof ng *Best of Broadway*) sa harap ng CCP. Sa pamamagitan ng Concerned Artists of the Philippines (CAP) na pinamunuan ni Lino Brocka at ng PETA, inanyayahan namin ang lahat ng mga artista mula sa iba't ibang sining para sa isang konsultasyon. Lahat ng mga sektor dumating at nabuo ang Alliance of Artists for the Creation of a Ministry of Culture (AACMC). Binuo namin ang proposal para sa Ministry of Culture at iyon ang binigay kay Cory. Doon nanggaling ang Presidential

Noong Hulyo 1986, nagsimula ang bagong administrasyon sa CCP, na binubuo ni Bing Roxas bilang presidente, Ren Garcia bilang Vice President for Finance, at ako bilang Vice President-Artistic Director. Bilang artistic director, tumulong ako sa pagbibigay ng bagong oryentasyon sa institusyon na dati ay masyadong elitista at kolonyal. Binigyang-diin namin ang mga bagong tunguhin ng CCP. Una ang Pilipinisasyon, na binibigyan ng halaga ang paglikha ng mga orihinal na akdang Pilipino sa iba't ibang sining. Ang orihinal na mga dula sa mga katutubong wika ang binigyan ng mga venue o production grant. Pangalawa, ang demokratisasyon na nagbubukas ng CCP sa lahat ng sektor at rehiyon. Ngayon dinadala ang mga artista mula sa Maynila sa mga rehiyon at ang mga regional artist naman ay dinadala sa Maynila at iba pang siyudad ng bansa. Pangatlo, ang desentralisasyon na napakahalaga dahil ang modelo ng kultura sa CCP ni Imelda ay from top-down. Kami sa CCP ang nakakaalam ng kultura, bibigyan namin kayo ng kultura. Pero kung gusto nating bumuo ng isang kultura na totoong pambansa, kailangang manggaling at buuin ito mula sa ibaba. Dapat baliktarin ang paradigm; hindi top-down, dapat ay bottom-up. Noon pa man, ang oryentasyon ko bilang aktibista ay mass oriented at nationalist. Ang desentralisasyon ay naging napakahalaga. Bumuo ang CCP ng mga regional council. Pumunta kami ni Bing Roxas sa Davao, sa Cebu, at iba pang sentro. Kinausap namin ang mga artista na magbuo ng sarili nilang arts council para maplano nila ang development ng regional culture, para hindi lahat nanggagaling sa Maynila. Dapat sila mismo ay magkaroon ng orihinal na kontribusyon sa national culture, na sa kanila lang maaaring manggaling dahil taga-doon sila. Batay sa desisyon ng kanilang organisasyon, tinulungan namin sila, binigyan ng mga grant. Maganda dahil nahamon ang mga artista na magkaisa. Kasi hindi puwedeng away-away. Magkaisa kayo, pagkatapos gumawa kayo ng programa para madevelop ang kultura sa inyong sariling lugar.

Nakita ang bunga ng Pilipinisasyon, demokratisasyon at desentralisasyon sa unang national theater festival ng CCP noong 1992. May sampung grupo mula sa buong sangkapuluan na pumunta sa Maynila at nagpalabas ng kanilang mga orihinal na dula. Galing na talaga ang mga iyon sa kanila at nagulat ang marami na ang mga rehiyon pala ay marami nang maaaring iambag sa pagbubuo ng pambansang kultura. Naging interesante ang proseso ng pagbubuo ng mga dulang ito. Halimbawa, pinalabas ng Dagyaw ng Iloilo ang napakagandang produksiyon ng epikong Hinilawod. Para dito, nagsaliksik sila sa kabundukan at doon nila nahanap si Lola Elena, ang binukot na

marunong umawit ng Hinilawod. Tinuruan sila ni Lola Elena kung paano mag-chant at kung ano ang mga kilos habang kumakanta. Pero paano nila itatanghal ang lahat ng natutunan nila? Nariyan na ang mga raw material pero paano ito gagawing dula? Humingi sila ng tulong sa CCP. Kailangan nila ng isang koryograper, isang tao na magsasadula at magbubuo ng lahat ng kanilang nasaliksik. Pinadala namin si Agnes Locsin. Ang background niya ay ballet at modern dance, pero ang interes niya ay mga sayaw ng mga Lumad, tulad ng namamasdan niya sa Davao kung saan siya nakatira. Alam niya ang language ng modern dance, alam din niya ang Lumad. Ang ganda ng naging kombinasyon, at pati ang kolaborasyon ng Dagyaw at ni Agnes. Nang nagbukas ang Hinilawod, namangha ang lahat. Puwede palang magkaroon ng ganoong kolaborasyon ang mga artista sa sentro at sa rehiyon.

Iyong unang selebrasyon ng EDSA kami ang nagsimula. Ginawa naming Pebrero ang arts month dahil sa EDSA. Ipagdiriwang noon ang unang anibersaryo ng EDSA I. Naisip naming, dapat ding ipagdiwang ang people's culture and arts. Silayan ang unang pangalan ng February arts festival. Binuksan ang CCP at itinanghal ang mga akdang pansining na pinagbawal sa panahon ni Imelda. Ang mga activist play nina Behn Cervantes at Leo Rimando, at iba pang grupong aktibista ay tinanghal muli sa Little Theater. Ang major exhibit sa Main Gallery ay mga likhang sining ng Social Realism. Nakatutuwa ang panahon na iyon dahil noon lang nabuksan sa lahat ang venues sa sining ng bayan. Bilang artistic director, marami akong kinuha sa CCP na aktibista rin para matulungan ako sa pagbabago ng oryentasyon ng organisasyon.

Sa mga pagbabagong ito, ano ang naging role ng wikang Filipino?

Isang importanteng pangyayari sa CCP sa panahon ko na may kinalaman sa wika ay nang binuhay namin ang National Artist award. Ang awards ay sinimulan ni Marcos noong 1972 pero wala pa itong ginagamit na tiyak na pamantayan noon. Basta ipatatawag ni Imelda ang mga kokonsultahin niya, tapos magpapasiya na sila. Medyo delikado iyon dahil kung sino lang ang paborito niya, iyon ang mabibigyan. Para maging higit na malinaw ang layunin at diwa ng pagkilalang ito, gumawa kami ng tiyak na mga pamantayan. Magiging national artist ang isang artista dahil may body of works siya, at ang mga ginawa niya ay naging mahalaga sa pagbubuo ng isang identidad na pangkultura na Pilipino. Maaaring may binuksan siya na bagong direksiyon sa sining o kaya ang mga akda niya ay naging halimbawa ng mataas na kasiningan.

Ngayon, sa seremonya ng paggagawad ng national artist award mismo, nagpasok ako ng pagbabago. Sa lahat ng major awards sa CCP ay Filipino

ang itinakda naming wika. Mahalaga iyon dahil ang pinakamataas na uri ng pagkilala ay kailangan gumamit ng sarili nating wika. Mahalagang simbolo ang wikang Filipino ng isang kulturang malaya at Pilipino. Kaya sinulat ko sa Filipino ang pagkilala o citation sa unang pagbibigay ng national artist award pagkatapos ng EDSA. Ito'y para kay Atang de la Rama. Ang board ng CCP noon ay sina Leandro Locsin, Jaime Zobel, Manolo Agustines, at Oscar Lopez. Lahat sila ay mga inglesero. Nakumbinse namin si Jaime Zobel na basahin sa Filipino ang citation at pinag-aralan talaga niya ito. Nag-ensayo kami hanggang nakuha niya ang tamang pagbigkas.

Maaari bang malaman kung ano ang naging reaksiyon ni Jaime Zobel?

Hindi naman negatibo ang naging reaksiyon ni Jaime Zobel, pero sabi niya, naku kaya ko ba ito? Hindi kasi siya nagsasalita ng Filipino. Sinabi ni Mrs. Roxas sa kaniya, "Oo kaya mo iyan, mahalaga iyan." Pinag-aralan niya nang mabuti ang pagbasa ng citation. Kaya nang basahin niya ito, ang mga tao nagulat, nagtinginan. Si Don Jaime nagsasalita sa Filipino. At sa unang pagkakataon, Filipino ang ginamit para sa proklamasyon ng national artist—sa Malacañang at sa CCP. Naging isa pang magandang halimbawa iyon ng maka-Pilipinong oryentasyon ng bagong CCP. Taon-taon ganoon na ang nangyari, hindi na nabago iyon. Hindi lang sa national artist awards, kung hindi sa lahat ng gawad ng CCP. Sinimulan namin ang marami sa mga award ng CCP—ang Gawad CCP sa radyo, sa telebisyon, at sa panitikan. Iyong pinakamataas ay Gawad CCP sa Sining na isang lifetime achievement award. Lahat ng seremonya sa mga gawad na ito ay ginagawa sa Filipino.

Iyong mga ganiyang panukala ninyo sa wika, nang nandito kayo sa Unibersidad ng Pilipinas ay halos nasisimulan na rin. Ano pa ba ang mga naging kontribusyon ninyo sa pagsusulong ng palisi sa wika ng unibersidad?

Iyong sa unibersidad, nangyari iyan nang wala na ako sa Filipino department. Labindalawang taon akong nawala sa UP. Nang bumalik ako noong 1998, nasa Film department na ako. Siguro sa pagtuturo ko ng pelikula, medyo may pagkukulang ako. Dapat siguro nasimulan ko din ang pagtuturo sa Filipino na gamit ang mga babasahin na nakasulat sa Filipino. Tinuturo ko kasi noon ay Film theory. Medyo mahirap isalin ang mga reading sa Filipino. Pero isang hamon din iyan na dapat harapin sa isa sa mga araw na ito.

Pero namangha ako sa naging pag-unlad ng wika sa unibersidad. Pagbalik ko mula sa Japan (nagturo din ako ng Philippine Studies sa Japan nang halos apat na taon), ang dami nang nagawa. Marami nang mga teksbuk sa Filipino, sa sining at science, at sa iba pang larangan. Nakatutuwa ang lahat ng ito.

Kaya lang, nakalulungkot na hindi na required ang lahat ng estudyante na kumuha ng Filipino. Iyon ang hindi magandang development, kasi ang Filipino sa UP hindi lang tinuturo bilang wika kung hindi bilang oryentasyon. Mahalagang bahagi ito ng edukasyon ng isang taga-UP dahil saan pa nga ba niya makukuha ang makabayang oryentasyon kundi sa mga kursong tulad nito? Dapat ang oryentasyong maka-Pilipino ay matanim nang malalim sa lahat ng taga-UP. Mahalaga din ang paggamit ng Filipino, dahil iyon ang wika ng nakararami. Paano ka magsisimula ng pagbabago sa lipunan kung iba ang wika mo sa karamihan? Hindi ba iyon ang nangyayari sa mga lider natin? Kapag eleksyon pilot na gumagamit ng Filipino dahil gustong makuha ang boto, pero oras na malagay sa posisyon, Ingles na. Hindi na nila iniisip ang mga naghalal sa kanila.

Bakit masasabing may politikal, kultural at ekonomikong konteksto sa pagbubuo ng Filipino bilang wikang pambansa ng Pilipinas?

Ang UP talaga ang dapat mamuno diyan, pero sa ngayon, parang kulang na kulang pa. Marami kasing president o opisyal ng gobyerno na nagsasabi na kailangang matuto ng Ingles at bigyang halaga ang Ingles dahil kung marunong kayo ng Ingles makapagtatrabaho kayo sa Saudi. May isang secretary of education na nagsabi niyan, na mas mahalaga ang Ingles dahil kapag marunong kayo ng Ingles mas madaling makakuha ng trabaho abroad. Anong klaseng pag-iisip iyon? Parang pag-iisip ng alipin. Kumbaga, ang layunin daw ng edukasyon ng Pilipino ay para ihanda ang mamamayan para maging alipin sa ibang bansa. Tila walang dangal ang ganyang uri ng pananaw. At iyan nga ang nagiging problema natin dahil ang mga naging pinuno ng bansa ay urong-sulong, hindi buo ang loob na gamitin at isulong ang Filipino. Kapag ganoon, nagkakaroon ng problema ang lahat ng mga eskuwelahan.

Mahalaga ang Filipino dahil ito ang tulay na nag-uugnay sa mamamayang Pilipino saan man sila naroroon. Makikita natin sa mga news broadcast, ang New People's Army (NPA) o Moro National Liberation Front (MNLF), kapag ininterbyu, ang nagiging compromise language ay Filipino. Karamihan ng Pilipino—mula pinakababa hanggang pinakamataas—ang compromise language ay Filipino. Ibig sabih'y totoong lingua franca na ang Filipino. Sa tinagal-tagal nito sa bansa, ang Ingles ay di pa rin masasabing pambansa, dahil iilan lang ang nagsasalita at nakagagamit nito sa maayos na pagpapahayag. Sa ngayon ang elite na nakapag-aral ang gumagamit ng Ingles samantalang iba ang wika ng karaniwang mamamayan. Kaya tayo nagkakahati-hati. Malaki ang aspektong maka-uri ang wika. Sa palagay ko, hindi talaga bibitawan ng nasa itaas na elite ang wikang Ingles, hindi lamang sa dahil dito sila bihasa kundi ito rin ang nagpapanatili sa kanilang status bilang elite.

Gayunman, maganda ang naging pag-unlad ng wika. Noong araw, ang away ay sa pagitan ng mga purista at hindi purista. Ang nagpasiya sa away na iyan ay ang taong bayan na siyang gumagamit ng wika. Palagay ko, maganda na nakahulagpos na ang wika sa kontrol ng mga purista. Ang wika ay buhay kaya hindi puwedeng ikulong sa mga permanenteng tuntunin ng gramatika o balarila. Gagawin niya ang dapat niyang gawin bilang pagtugon sa pangangailangan ng mamamayan at iyon nga ang nangyayari. Ngayon, puwede mong matukoy ang kaibahan ng Tagalog at Filipino. Taga-Bulacan ako, Tagalog ang ginagamit ko sa mga akda ko dahil iyon ang alam ko. Pero nakikita ko din na hindi na pag-aari ng mga Tagalog ang wika, dahil sa buong bansa na ito. Ginagamit ito ng iba't ibang sektor at rehiyon ng lipunan at tiyak na maraming mababasag na mga alituntunin ang magandang pananagalog. Pero ang mahalaga ay nagkakaintindihan ang mga taong nagsasalita. Kailangan ngang lawakan natin ang ating pananaw sa mga bagay na iyan. Pero hindi ba nadudumihan ang wika? Sa aki'y hindi. Ang tingin ko nga ay yumayaman siya dahil bukas siya sa iba-ibang realidad. Tingnan natin ang Ingles. Kung tutuusin, ang Ingles ang "pinakamaruming" wika dahil siya ang pinaka-acquisitive, lahat hinihiram, lahat inaangkin. Kaya naman napakalakas niya. Totoo na mahalaga ang wika para mapatibay ang ating kaakuhan, ang ating identidad. Pero lagi din nating iisipin na ang wika ay buhay at kailangang tumanggap ng iba't ibang realidad para manatiling malusog at malakas.

Konteksto at Diskurso

Chito N. Angeles
Jose Wendell P. Capili
Rowena Cristina L. Guevara
Eulalio R. Guieb III
Ramon G. Guillermo
Victor J. Paz

Chito N. Angeles

Paaralan ng Aralin sa
Aklatan at Impormasyon
Unibersidad ng Pilipinas Diliman

Si **Chito N. Angeles** ay ang Tagapamahala ng Aklatan ng Unibersidad at naglilingkod bilang part-time Fakulti ng Paaralan ng Aralin sa Aklatan at Impormasyon ng Unibersidad ng Pilipinas Diliman. Kilala siya sa pagsasagawa ng mga makabagong teknolohiya sa aklatan — Radio Frequency Identification (RFID) at ang pagbuo ng bagong integratibong sistema ng aklatan para sa buong UP System. Nanguna siya sa Digitization at Digital Preservation sa UP Diliman University Library.

Ginawaran siya bilang Young Alumni Achiever (2013) ng UP Library Science Alumni Association, Gawad Chanselor para sa Natatanging Kawani (2009) at Gawad Chanselor para sa Pinakamahusay na Empleyadong Administratibo sa Kategoryang Propesyonal (2003) ng UP Diliman.

Base sa talaan mula sa database ng Aklatan, may mga tesis at disertasyon na naisulat sa Filipino, subalit hindi ito ganoon karami kung ikukumpara sa mga naisulat sa wikang Ingles. Mapapansin naman sa tala na dumarami ang mga ito kada sampung taon. May ganoon trend na makikita tayo. Halimbawa mula taong 2000 hanggang 2009, mayroon tayong humigit-kumulang 200 na mga tesis at disertasyon na nai-submit o nai-deposit sa library na nasusulat sa wikang Filipino. Mas madami ito kumpara sa natanggap na tesis at disertasyon ng aming University Archives sa nakaraang sampung taon.

Anong mga kolehiyo ang gumagamit ng wikang Filipino sa pagsulat ng kanilang tesis at disertasyon?

Karamihan ng mga kolehiyong gumagamit ng Filipino sa pagsulat ng kanilang tesis at disertasyon ay mula sa Filipino Department subalit mayroon ding ilan na mula sa College of Mass Communication (CMC), College of Social Work and Community Development (CSWCD), College of Social Sciences and Philosophy (CSSP), College of Arts and Letters (CAL), at may ilan din na mula sa kolehiyo namin, sa Library and Information Studies.

Iyong mga acquisition natin ng libro sa UP Main Library lumalawak ba ang nakukuha nating nakasulat sa Filipino?

Ang Main Library ng UP (Diliman) ang pinakamayaman o pinakakomprehensibo kung pag-uusapan natin ang koleksiyon ng resources sa Filipino, sa dahilang ang UP Library ay may palisi na i-acquire ang lahat ng libro na nailimbag sa Pilipinas—mga aklat na tungkol sa Pilipinas o mga Filipino, o mga aklat na ang may-akda ay isang Filipino. Kasama na diyan ang mga naisulat sa wikang Filipino. “Filipiniana” ang tawag sa ganitong mga materyales at ito ang natatanging koleksiyon ng Filipiniana Section ng Main Library. Sa madaling salita, patuloy na lumalaki ang koleksiyon natin ng Filipiniana taon-taon. Ilan dito ay mula pa sa iba’t ibang lugar sa Pilipinas, at sa kabuuan, ito ay umaabot nang mahigit sa 111,000 Filipiniana titles.

Nakatulong rin dito ang Presidential Decree (PD) 812 o Decree on Legal and Cultural Deposit, na isinabatas noong 1975 ni dating pangulong Marcos. Nakasaad sa presidential decree na ito na sa bawat aklat na maililimbag sa Pilipinas, isang kopya nito ay dapat na mapunta sa UP Main Library, gayundin sa ibang library gaya ng National Library ng Pilipinas, Cultural Center of the Philippines Library, Mindanao State University Library, at UP Library ng Cebu. Karagdagan pa dito, nakasaad din sa PD 812 na ang mga ahensiya ng gobyerno ay dapat magpadala ng mga publikasyon nila sa mga nasabing library.

Ito rin ba ang Palisi sa UP na sinasabi ninyo?

Iba pa itong presidential decree sa palisi ng UP Library na mag-acquire ng lahat ng mga aklat na nailathala sa Pilipinas o tungkol sa Pilipinas.

Makikita naman ang ilang articles sa wikang Filipino sa dalawang online database na aming binuo sa UP Main Library. Una ay ang Index to Philippine Periodicals (IPP), kung saan naka-index ang nailathala na mga scholarly journal at popular journal na nailimbag sa Pilipinas. Marami din sa mga journal publication ng UP ang naka-index na sa IPP. Ikalawa ay ang Index to Philippine Newspapers (IPN) na naglalaman ng mga index article sa mga newspaper o lokal na pahayagan natin.

Parang palaisipan po sa akin ang mga journal, majority ba ng mga journal article na nakasulat sa Filipino ay galing pa rin sa UP o may mga journal tayong nakukuha mula sa ibang unibersidad?

May ilan din tayong mga journal na mula pa sa ibang unibersidad na kung saan mayroon tayong exchange program. Ang ilan dito ay nakasulat sa

iba't ibang dialect. Sa katunayan, ang ilan sa mga article ay nakasulat sa bernakular na wika, gaya ng Bisaya, Ilokano, Kapampangan, at iba pa. Kabilang ang mga ito sa mga naka-index sa ating IPP online.

Para sa inyo, ano ang kahalagahan ng wika sa pangkalahatan sa UP?

Para sa akin, identity natin iyan bilang mga Pilipino. Bilang Pilipino dapat i-promote pa rin natin ang paggamit ng wikang Filipino dahil iyan ang ating pambansang wika. Bagaman pangkaraniwan na ang wikang Ingles bilang midyum sa pagtuturo at komunikasyon sa UP, para sa akin, may mga bagay, saloobin, at idea na maipapahayag natin ng mas mabuti o maliwanag gamit ang wikang Filipino.

Jose Wendell P. Capili

Departamento ng Ingles at
Komparatibong Panitikan
Kolehiyo ng Arte at Literatura
Unibersidad ng Pilipinas Diliman

Si **Jose Wendell P. Capili** ay propesor ng English, Creative Writing and Comparative Literature ng Unibersidad ng Pilipinas Diliman at naglilingkod bilang Katuwang na Pangalawang Pangulo para sa mga Gawaing Pangmadla sa Unibersidad ng Pilipinas.

Nakapaglathala na siya ng pitong aklat at higit 300 artikulo sa Asya, Europa, Hilagang Amerika, at Australia. Tumanggap din siya ng gawad para sa literatura mula sa Carlos Palanca at Cultural Center of the Philippines. Bukod dito, marami pagkilala na rin ang kaniyang natanggap kabilang na ang UP Diliman Gawad Chanselor, UP Carlos P. Romulo Professional Chair, UP International Publication Award, UP Centennial Professional Chair at One UP professional Chair for Teaching and Research.

Kayo ay nagsusulat sa Ingles at siyempre pinapalagay na nakikipag-usap din kayo sa Filipino. Bilang administrador at bilang guro, maaari ninyo ba kaming bahagian ng inyong karanasan sa ganoong klaseng sitwasyon.

Lumaki ako na nagsusulat sa Ingles at Filipino dahil marami akong naging gurong napakagaling mula elementary, high school, college at pati sa graduate school. Sa aking palagay, bilang propesor ng Ingles hindi kailangan na magsusulat ka lang sa wikang Pranses, Ingles, Aleman kailangan marunong kang magsulat sa Filipino. Napakahalaga na mayroon tayong wikang pambansa, mga Pilipinong guro, mga Pilipinong iskolar at kung ikaw ay isang mananaliksik dapat marunong kang magsulat sa wikang pambansa ng iyong bayang sinilangan. Noong nag-aral ako sa University of Tokyo, University of Cambridge, at Australia National University ang mga kaklase ko na galing sa mas mauunlad na bansa marunong sila ng siyam na wika, walong wika, limang wika pero napakagaling nila sa kanilang wikang pambansa. Halimbawa ang mga pinakamalalapit kong kaibigan na galing sa Estonia, Latvia, Lithuania, India, Norway, Sweden, at Denmark. Ang gagaling nilang mag-Ingles, pero ang gagaling din nila sa wika ng kanilang bayan. Importante na mataas ang antas ng iyong pakikipagtalastasan sa wikang Filipino. Hindi puwedeng dahil English department ako ay excuse na iyon para hindi ko matutunan ang balarila, panitikan, at iba't ibang asp keto ng wika.

Noong nasa college ako bago ako nagpunta ng UP galing muna ako sa UST nagkaroon ako ng magagaling na titser tulad ni Tess Fortunato guro ng panitikan at wika sa De La Salle University, ang turo niya na kahit ikaw ay Journalism major at magsusulat ka mas maganda kung maging bilingguwal ka kasi may mga bagay na hindi mo magagawa sa wikang Ingles. Ang una kong koleksiyon ng mga tula ang pamagat ay "*A Madness of Birds*" pero 50% Ingles, 50% Filipino ang nilalaman nito. Naglalaman iyon ng dalawampung tula sa Ingles at dalawampung tula sa Filipino. Iyong tula ko sa Filipino, ang pamagat ay "*Himamaylan*" nanalo ng Gawad CCP para sa panitikan bago mailipat ang patimpalak sa National Commission for Culture and the Arts (NCCA). Ang mga hurado noon ay sina Bien Lumbera, Nick Tiongson, at iba pa. Mas naiipapadama ko sa wikang Filipino ang mga bagay na hindi ko maisulat sa Ingles. Kapag nagtuturo ako ng Philippine Literature in English, napansin ko iyong mga nanalo ng Palanca awards sa play na nakasulat sa wikang Ingles parang katawa-tawa minsan. Halimbawa, may isang dula na may linya na "You are! You are!" tapos sasabihin "Yes? What am I?" "You are a, a harlot!" Hindi mo iyon masasabi ng may damdamin, tapos ang scene ay nasa slums. Hindi iyon bagay isulat sa wikang Ingles, ibig sabihin may binabagayan. Importante na kahit ikaw ay nasa Department of European Languages, Department of Linguistic, at Asian Languages mahalaga na hindi ka lang marunong sa wika na iyon dapat marunong ka mananaliksik tungkol sa kultura at dapat hindi ka lang marunong magsulat sa wikang iyong pinag-aaralan kundi kailangan mo ring linangin ang sarili mong wika. Nasa unibersidad tayo ng Pilipinas at bilang mga mananaliksik at guro dapat tayo ang nagsisimula ng trend, tayo ang nauuna para makita ng buong sambayanan na mahalaga ang pagsusulat, pagtuturo, pakikipagtalastasan gamit ang wikang Filipino. Hanggang ngayon, sa palagay ko hindi pa mataas ang antas na ating narating sa ating wikang pambansa. Pero para sa akin marami pang puwedeng mangyari sa ating wika. Ang wikang Cebuano, Ibanag, Bicol kailangan may ambag ito sa paggamit ng wikang Filipino pero parang hindi pa natin masyado nagagamit dahil parang Tagalog pa din ang basehan ng paggamit ng wikang Filipino.

Mayroon akong nakitang tula, halimbawa noong 1993 sa Gawad CCP pinaghiwalay nila ang kategorya na Tagalog at Filipino. Nanalo ko sa Tagalog poetry, ang nanalo sa Filipino poetry ay si John Eremil Teodoro. Iyong tula ni John Eremil Teodoro ginamit niya ang wikang Hiligaynon at Kiniray-a bilang base ng kaniyang Filipino. Ganoon dapat ang maging hamon para sa mga manunulat, na kahit nagsusulat ka sa wikang Ingles kailangan pinapasok mo ang kahalagahan ng pakikipagtalastasan sa wikang Filipino.

Mayroon ba kayong nalaman na naging basehan ng CCP?

May isang artikulo na nasunog sa faculty center, sinulat ito at nagkaroon ng impact noong 1993. Ang desisyon ng mga hurado ay inilagay sa isang kolum ni Isagani Cruz noong 1993 sa Star Week, Philippine Star Week magazine. Ipinakita ni Isagani Cruz na base sa tula na inilabas ko na parang galing ito sa Taal na Tagalog ng Pililla Rizal, parang iba ang balarila at ang paggamit ng wikang Tagalog. Ang basehan niya ay ang balarila at panitikan na tradisyon nila Lope K. Santos, Alejandro Abadilla, Aurelio Tolentino, at iba pa. Ang paggamit ng Filipino sa iba't ibang paraan ay parang mas kontemporaneo ang paggamit at ipinapasok dito ang impluwensiya ng iba't ibang wika sa Pilipinas. Parang ang wikang Tagalog mas tradisyonal at ang wikang Filipino ay mas bukas sa mga pagbabago, mas kontemporaneo, at mas ginagamit ng kabataan. Sa madaling salita, parang wika ng mga lolo at lola ang ginamit ko kasi mula tatlong taon nagbabasa ako ng liwayway at mga komiks, at sa hapon nanonood ako ng mga Tagalog klasik. Ang mga magulang ko lumaki sa Quisao, Pililla Rizal at lumaki naman ako halos sa Sampaloc sa Dangwa.

Bagaman ang life changing moment ko ay noong nagleave ako sa UP, 1991 akala ko kasi hindi ako mapepermanent kaya tumanggap ako ng isang consultancy sa isang multinational corporation sa DOLE Philippines. Sa Polomolok, South Cotobato doon ko naunawaan na lahat ng pera ng buong Pilipinas napupunta sa Maynila pero hindi bumabalik sa mga probinsiya. Kaya naiintindihan ko ang problema na insurgency, naiintindihan ko kung ano ang problema kung bakit, kung ano ang nangyari sa bayan natin, at bakit naging ganoon. Nakita ko ang potensiyal ng wikang Filipino nang ginamit ito sa General Santos City, South Cotobato. Maraming Ilonggo sa South Cotobato, maraming ding Bisaya, Ilokano, at Tagalog na nag-migrate diyan bago magkagiya. Noong dekada 50 at 60 marami ding naglipatan, kaya sa dami ng tao nagsasalita sila sa wikang Filipino na may iba't ibang wika at nagkakaintindihan sila. Naisip ko na ito ang dapat maging kinabukasan ng wikang Filipino kung ito ay gagamitin natin sa Metro Manila. Perfect ang model na nakita ko sa General Santos City, dahil maraming Ilonggo, Ilokano, Bisaya, Tagalog, at Amerikano na nasa US Aid at mga militar na nagpupuntahan doon. Naghahalo-halo ang wika nila, parang hindi lang siya Taglish, pero nagkakaintindihan sila kahit iba-iba ang mga wika na ginagamit nila. Parang iyong nangyari sa diyalekto na Chavacano na naging wika. Kaya hamon ito hindi lamang sa departamento ng Filipino na dapat kahit galing sa iba't ibang mga departamento ng unibersidad kailangan inuuna mo at isinasaalangalang ang paggamit ng Filipino sa iyong mga pananaliksik. Halimbawa, ngayon sa diary ko may mga sinusulat ako sa

Ingles pero mayroon akong mga entry na nakasulat sa Filipino. Mayroon akong mga note sa klase ko na nakasulat sa Filipino. Iyong klase ko ang base English most of the time, pero pinapayagan ko ang mga estudyante ko na magpahayag ng kanilang mga damdamin sa wikang Filipino. Noon kasi kapag hindi ka marunong mag-Ingles ang tingin sa iyo ng mga guro dito sa English department parang backward ka, hindi ka magaling o hindi ka matalino.

Sa University of Tokyo, kailangan kong magsulat sa wikang Hapon kung hindi ko iyon ginawa babagsak ako. Pero wikang Ingles din ang gamit namin sa ibang mga talakayan. Sa katunayan noong nag-aaral ako sa Cambridge, iyong mga kaklase ko minsan dinidiscuss ang *Das Kapital* sa German. German ang orihinal nito, nabasa ko lang iyong salin. Tapos nagshift sila mula German sa Russian, French, at Italian tapos ako nawawala kasi ang alam ko lang, Spanish, Japanese, at English. Ibig ko lang sabihin lahat sila marunong magsulat sa wikang kanilang sinilangan at marunong din sila magsulat sa kanilang mga wika at kulturang pinagalaran. Pilipino ka tapos hindi ka marunong magsulat sa wikang Filipino parang katawa-tawa iyon para sa isang mananaliksik o manunulat. Dati pinagtatawanan nila iyong mga pinapayagan ang estudyante na magsalita sa wikang Filipino. Halimbawa sa klase ko marami akong estudyante na Filipino, marunong sila mag-Ingles, magaling magsalita at magsulat sa Ingles pero ang nature ng subjek ng pananaliksik na ginawa nila ay hindi bagay sa wikang Ingles kaya minungkahi ko na isulat sa wikang Filipino. May mga naging estudyante akong magagaling. Pinayagan ko sila na isulat sa wikang Filipino ang kanilang report. Gumawa sila ng isang interview kay Luna Sicat bilang manunulat, puwede mo namang isulat sa wikang Ingles pero si Luna ay isang batikang manunulat sa wikang Filipino kaya parang mas magandang isulat sa wikang Filipino ang kaniyang papel. Ang comparative literature sa ibang bansa ginagamit nila ang iba't ibang wika depende sa erya ng sinasaliksik mo. Dito sa Pilipinas ang comparative literature itinaturo lang sa wikang Ingles at hindi mo pinapayagan na magsulat sa ibang wika ang mga mag-aaral. Sa klase ko, hamon ko iyon dahil matagal na ko sa unibersidad at malawak na ang aking karanasan sa iba't ibang panig ng daigdig. Ako ay nakapag-benchmark. Para sa akin, kailangan mo muna mahalin ang sarili mong wika bago mo mahalin ang ibang wika. Kahit nag-aral ako sa iba't ibang lugar hindi ko naisip na inferior ang kultura, ang wika ko o ang bayan ko.

Minsan natatawa ako, magkaklase kami ni Mahar Lagmay sa Cambridge nag-uusap kami sa Tagalog na parang nasa UP lang. Pero may mga napansin kami na Pilipino isang linggo palang sila sa England may

British accent na, parang katawa-tawang kaplastikan iyon. Kaya kong mag-British accent at Australian accent pero para lamang maintindihan ako kapag may bibilhin ako sa tindahan, pero kadalasan bakit ako mag-biBritish accent kapag magsasalita ako sa klase hindi naman ako iyon. Lumaki ako sa Sampaloc, jolog-jologs ang background ko. Kaya dapat ikaw ay mayroong isang paninindigan na ipagmalaki mo ang ugat ng iyong pinanggalingan. Bilang isang guro, mananaliksik, at administrador sa unibersidad hinahamon ko ang all english policy. Noong una ako maging administrador sa central administration, sinabihan ako ng isang mataas na opisyal na bawal ang wikang Filipino kasi naging managing editor ako. Ang ginawa ko nagreklamo ako, tuwing may pagkakataong maipapasok ang wikang Filipino kahit mapagalitan ako pinapasok ko. Kaya ngayon, sa kasalukuyang administrasyon hindi ako pinapagalitan kung pinapasok ko ang mga artikulo na nakasulat sa wikang Filipino. Mayroon kaming artikulo sa wikang Ingles pero marami din kaming pinapasok na Filipino. Hindi problema sa akin kung ano ang wika ng mga manunulat ng opisina, ang mas importante sa akin napapahayag nila ang tunay na damdamin ng manunulat tungkol sa isang isyu na kanilang tinatahak. Mahalagang hindi ikinahihiya ang wikang Filipino ng mga nasa English department, European Languages department, at ng nasa Lingguwistiks na Asian Language department. Dapat sila ang nangunguna para mas malinang ang wika, ginagamit nila ang kanilang pinag-aralan sa kanilang propesyon para mas mapalaganap ang paggamit ng wikang Filipino. Hindi ito sagabal sa pag-unlad mo bilang isang intelektuwal, dahil mas nakahihiya kung Pilipino ka at kahit isang beses sa buhay mo ay hindi ka nakasulat sa wikang Filipino.

Dahil sa colonial mentality kaya ganito pero sumulong pa rin naman ang wikang Filipino sa ganitong sitwasyon.

Minsan dahil sa tradisyon noong 1908 nang itatag ang Unibersidad ng Pilipinas Ingles ang ginamit na midyum ng pagtuturo at ito ang wika na hinikayat na gamitin ng colonial government ng Amerika. Pero pagkatapos nang giyera, nakita natin na ang iba't ibang bayan sa Africa at Asya ay nagdedevelop ng kanilang mga wikang pambansa. Nauna pa nga tayo sa Malaysia at Indonesia, halos magkapareho ang Malay at Bahasa Indonesia pero mayroong pagkakaiba sa balarila. Nagkaroon ng pagkakaiba kaya unique ang wika na Malay, unique din ang wika na Bahasa Indonesia. Kaya para sa akin, sumulong ang wikang Filipino dahil naging pambansa ang Unibersidad ng Pilipinas. Hindi na uso ang kaisipang kolonyal. Marami tayong mga tao sa unibersidad hindi lamang sa Filipino department kung hindi sa iba't ibang departamento na naniniwala na importante ang Filipino

bilang wika sa mga gawaing pang-akademiko. Ang mga departamentong insular, kaya sila ganoon sapagkat hindi sila nagkaroon ng mga guro na may kamalayan na para maging bukas ang kanilang kaalaman sa pagsulong ng wikang Filipino. Para sa akin, mahalaga na mula primary school, elementarya, hayskul at bago pa magkolehiyo ay mayroon ng guro na nagkaroon ng malalim na training sa paggamit ng Filipino. Hindi lamang bilang elective kung hindi isang wika na ginagamit natin sa ating pang-araw-araw na pamumuhay. Ako, nag-aral ako ng elementarya at hayskul sa UST. Napakasuwerte ko nagkaroon ako ng mga titser na may commitment sa wikang Filipino. Hinihikayat nila na hindi lamang kami magsalita sa wikang Filipino at hindi nila kami pinilit sa wikang Ingles. May mga eskuwelahan kasi na hanggang ngayon kapag nagsalita ka sa wikang Filipino o sa Cebuano o Bicol magbabayad ka ng 20 o 10 pesos. Mahalaga na magkaroon tayo ng training ng mga titser sa mga probinsiya at rehiyon, at bigyan sila ng pagkakataon na makita na mahalaga ang wikang Filipino mula pa sa preschool upang maituro sa mga bata ang wastong paggamit ng wika. Marami akong mga estudyante mula sa College of Education, kumukuha sila lagi sa akin ng Philippine Literature in English at habang nagpapracticum sila may mga sinusulat sila sa klase ko. Maraming bata ngayon na hindi makasulat at makapagsalita sa Filipino dahil nanonood sila ng cable araw-araw. Nagkakaroon ng henerasyon ng mga bata na hindi nakapagsusulat at nakapagsasalita sa wikang Filipino dahil nanonood ng Disney Channel, Nickelodeon, at iba pa. Noong 1980's, gumawa sina Rene Villanueva at Lika Benitez Brown ng Filipino na bersiyon ng Sesame Street na Batibot. Sa palagay ko, kailangan ibalik natin iyon kasi mayroong pagtatangka para gawin ang mga ganoong klaseng programa pero hindi na ito pinapalabas sa terrestrial television parang sa cable na lamang siya. Dati tuwing umaga ang Batibot, may isang henerasyon na na-educate sa Batibot, Bayani, at iba pa. Siguro kailangang kausapin natin ang mga estasyon sa radyo at telebisyon. Noong 1970's, ang channel 4 mayroon silang mga palabas na pambata sa Filipino tuwing umaga at hapon. Mayroon laging mga live show at game show para sa mga bata na gumagamit ng wikang Filipino, tapos ang mga kalahok nila galing sa mga pampublikong paaralan. Para sa akin, dapat ibalik ang mga programa tulad ng Batibot, Bayani, at iba pa dahil sa cable television nagiging universalist na iyong notion natin ng mga pambatang palabas, mas binibigyan ng importansiya ang panonood sa programa tulad ng mga Nickolodeon at Disney network. Importante sa mga bata na marunong sila sa wikang Filipino. Sa katunayan, maraming magagaling na estudyante na hindi nagiging honor student dahil mababa ang grades nila sa Filipino. Nakatatakot ito dahil hindi ito dapat mangyari sa isang Pilipino.

Balikan natin ang inyong mga unang taon dito sa unibersidad, lalo na noong naging bahagi kayo ng Sentro ng Wikang Filipino.

Nagturo ako sa UP 1988, dapat matatanggal ako taon-taon kaya nilagay nila ako sa 3rd floor kaya karamihan ng mga una kong kaibigan sa unibersidad ay galing departamento ng Filipino, Speech and Theater Arts, at College of Social Sciences and Philosophy. Sa mga unang taon ko na iyon, itinatag ang Sentro ng Wikang Filipino (SWF) kung hindi ako nagkamali 1989, si Prop. Teresita Maceda ang unang direktor. Napansin ni Prop. Maceda na wala akong silid sa unibersidad kaya ang sabi sa akin dito ka na lang muna tumambay sa Sentro. Para sa akin, mahalaga ang mga unang taon na iyon kasi nasaksihan ko ang resistance ng ibang mga tao sa university at lalo na sa mga rehiyon na hindi nila gusto magkaroon ng SWF. Kaya, gumawa si Prop. Maceda ng isang journal na tinawag na Daluyan, na mayroon pa hanggang ngayon. Isa ako sa mga editorial board, tapos tinatanong “Bakit mo siya sinama, English department iyan?”, “Precisely, para lumaganap ang paggamit ng Filipino kumuha tayo ng mga editorial board member at kontributor na galing sa iba’t ibang departamento” sabi ni Prop. Maceda. Dahil ang Filipino ay hindi lamang sa pagtuturo ng PI 100, balarila o panitikang Pilipino. Importante ang Filipino sa iba’t ibang larangan at dapat functional ito sa pang-araw-araw na pamumuhay. Noong 1980’s, ang tawag sa Kemistri ay Kapnayan, pinagtatawanan ang paggamit ng Kapnayan pero ngayon normal na lang ito. Iyong mga term sa Kemistri at Pisika nang ipinakilala ng iba’t ibang sentro sa unibersidad gumawa sila ng mga diksiyonaryo ng mga scientific term sa Filipino. Pinagtatawanan ito ng mga tao sa unibersidad, ang sinasabi nila: “Ang hirap naman niyan! Parang hindi naman maganda iyan.” Iyong mga taong mas may lalim ang kaalaman, iyong mga taong talagang productive at may sense magsalita sila iyong naniniwala sa wikang Filipino. Maraming academic leader sa university na naniniwala sa wikang Filipino. Halimbawa si Presidente Jose Abueva, na tubong Bohol parang hindi pangkaraniwan iyan pero siya ang presidente na naghikayat ng pagtatag ng Sentro ng Wikang Filipino.

Noong panahong iyon nagsimula ang paggawa ng mga building. Ang Balay Kalinaw tinawag na Balay Kalinaw dahil dapat lumingon tayo sa iba’t ibang rehiyon sa Pilipinas. Maraming magagandang mga bagay na hindi mo naman kailangan gamitin ang wikang Ingles. Hindi naman ito iyong dapat nagpopromote ng hatred sa wikang banyaga. Nagtravel sila Prop. Maceda sa iba’t ibang bansa, nakita nila na ang mga top rank university ay ekspert na nagsusulat sa kanilang wikang pambansa at marunong din sila magsulat sa iba’t ibang wika. Noong mga panahon na iyon, hinikayat ako nila Prop. Maceda para magsulat. Una parang creative, non-fiction

tungkol sa mga karanasan ko sa paggamit ng wikang Filipino. Halimbawa, mga artikulo kung sino ang mga una kong naging teacher, ano ang mga pinapanood kong pelikula, at ano ang mga bagay na naaalala ko nang bata pa ako sa Sampaloc kung saan ako lumaki. Maraming mga bagay doon na sinulat ko sa wikang Filipino, hindi ko naisip na marunong pala ko magsulat sa wikang Filipino. Nagkaroon kasi ako ng mga mentor gaya nina Prop. Maceda, Rene Villanueva, Edgar Tiamson, Rose Torres-Yu, Bien Lumbera, Nick Tiongson, at marami pang iba. Pero sina Nick Tiongson at Bien Lumbera magagaling mag-Ingles pero magagaling din mag-Filipino. Hinikayat nila ang iba't ibang departamento na magsulat sa Daluyan, kaya lumaganap ang daluyan at ang Wikang Filipino. Nang lumaon nabawasan ang mga tao na tumutuligsa sa konsepto ng SWF.

Kung iisa-isahin ang mga top university sa France, Germany, Netherlands, Japan, Korea ang uunlad nila, ang layo-layo ng agwat nila sa atin. Pinahahalagahan kasi nila ang sarili nilang wika. Maaari namang mas nagsusulat ka sa wikang Ingles, pero dapat matatas ka din sa paggamit ng wikang Filipino. Halimbawa, iyong mga tinuturo namin sa English department mga subjek tulad ng Philippine Literature in the Regions o kaya Philippine Popular Culture, at Popular Literature. Puwede ko ba namang ituro si Bonjing sa wikang Ingles o ang *Ikabod Bubwit* ni Marcelo, at ituro ang *Kalabog en Bosyo* ni Larry Alcala na ginawang pelikula na ginapanan ni Barbara Perez at Dolphy, parang nakatatawa talaga at hindi bagay. Maraming pagkakataon na dapat gamitin ang wikang Filipino at natutunan ko ito sa mga titser at pioneer. Buhay na buhay kasi ang pagsulong sa wika sa departamento ng Filipino. Ang kuwento sa akin ni Prop. Torres-Yu noong 1965 nagsimula ang Filipino department sa isang CR sa 4th floor ng Palma Hall. Ganoon kababa ang tingin ng unibersidad sa Filipino department. Sa CR ng 4th floor ng Palma Hall doon nagsimula at nag-opisina ang Filipino department. Doon din sila nag-enroll ng mga subjek. Kaya sila Prop. Torres-Yu, Prop. Constantino, Prop. Chua, Prop. Ramos, at Prop. Antonio doon sila nag-oopisina. Kalaunan nang lumipat sila, nag-recruit sila mula sa Ateneo sina Prop. Rolando Tinio, Prop. Lumbera, Prop. Tiongson, at Prop. Melendez-Cruz nag-part time. Sobrang lakas ng Filipino department, mayroon silang bisyon kung ano ang dapat kahinatnan ng Filipino sa kasalukuyang panahon. Nagdevelop sila ng mga BA, MA, at PhD program na buhay na buhay. Nagdevelop sila ng mga teksbuk at research material sa wikang Filipino. Naging premiado sila sa iba't ibang larang sa loob at labas ng unibersidad. Halimbawa, sa Filipino department nagsimula ang Urian Awards noong 1976 at ginaganap lang ito sa little theater ng CCP o sa UP Theater.

Ang nagbibigay ng mga award ay mga staff ng Filipino department at mga teacher nila, sina Prop. Ruby Gamboa Alcantara at iba pa, ginagamit nila ang wikang Filipino. Nagkaroon din ng mga kumperensiya, hindi lang mga pambansang kumperensiya kung hindi mga internasyonal na kumperensiya na inisponsoran ng mga departamento. Karamihan sa mga papel na ginamit dito ay nakasulat sa wikang Filipino, dahil doon nagkaroon ng momentum para itatag ang SWF. Noong panahon na iyon kailangan na talagang itatag ang SWF, marami rin namang bukas ang kaalaman tungkol sa paggamit ng wikang Filipino sa iba't ibang rehiyon sa Pilipinas. Maraming galing sa UP, galing sa ibang unibersidad at madalas silang magkaroon ng pagkakataong makapag-usap, dahil bago itatag ang NCCA may mga regional representative na. Palagay ko, mahalaga noong 1986 na naging artistic director si Nick Tiongson. Ginamit ni Nick Tiongson ang kaniyang pagiging artistic director, para sa *Ani* na journal ng Cultural Center of the Philippines (CCP). Nagkaroon sila ng mga literary issue tungkol sa iba't ibang rehiyonal na wika. Malawak ang paggamit nila ng wikang Filipino sa mga isyu ng *Ani*. Marami ring mga incentive para ang mga literary award ay hindi lamang sa Ingles, kung hindi marami na ring binigay na mga kategorya sa wikang Filipino at sa mga rehiyonal na wika. Kaya ang pag-unlad ng Filipino department, ng SWF, at ng Filipino bilang wikang pambansa lalo na ang pag-usbong nito mula noong 80's parang halos konektado sa isa't isa dahil ang mga pioneer diyan ay magkakaibigan at magkakakilala, hindi lamang sa UP pati mga ekspert na galing sa iba't ibang unibersidad.

Noong 1980's at 1990's, bago ako magpunta ng Japan noong 1993, nabuo na ang momentum para magkaroon ng mga programa sa iba't ibang departamento na ituro ang wikang Filipino. Pagkatapos ay naging bahagi ako ng komite na nag-aapprove ng gawad sa pananaliksik sa wikang Filipino. Associate ako noon ni Dekana Torres-Yu, sabi niya parang unfair naman na ang nagsusulat sa wikang Ingles binibigyan ng international publication award o binibigyan ng tinatawag na centennial professorial chair. Paano kung ang ginagamit mong wika ay Filipino o ang erya mo ng pananaliksik ay mga bagay na nililalang ang ating kultura? Paano kung ang mga ekspert diyan at external reviewer ay hindi naman matatagpuan sa ibang bansa kung hindi galing dito sa Pilipinas? Dahil doon iminungkahi ni Dr. Torres-Yu na magkaroon ng mga komite. Nagkaroon din ng pag-aaral kung paano natin ito mabibigyan ng tuon at kung paano lalaganap ang wikang Filipino kung hindi nabibigyan ng incentive ang mga mananaliksik at guro sa wikang Filipino. Ngayon, mayroon na tayong mga award na para sa mga mananaliksik at malikhaing manunulat sa wikang Filipino para sa promosyon. Kapag hindi ka binigyan ng mga ganoong incentive, hindi ka mapopromote. Marami sa Filipino department ang hindi napromote, kasi hindi nakikilala ng central administration ang halaga ng kanilang mga saliksik dahil walang mga

research award sa wikang Filipino. Nagdevelop ang Diliman System at ang administrasyon ng iba't ibang sektor sa UP pati sa iba't ibang yunit ng ganitong klaseng sistema para magkaroon tayo ng mas malawak at mas malalim na pagkilala at pagtanggap sa wikang Filipino.

Nagkaroon ng palisi sa wika ang UP sa ilalim ni President Abueva, nang nililinig natin ang wikang Filipino sa loob ng unibersidad may mga tumututol mula sa lider ng ating bansa. Pumunta sa kongreso sina Dr. Paz at Dr. Maceda kasama ang ilang opisyal ng UP system para malinawan ang ating mga kongresista, senador, at opisyal pamahalaan at makita nila kung ano ang palisi sa wika ng UP at paano ito makatutulong sa pag-unlad ng ating bayan. Para itong isang laban, hanggang ngayon may mga tao na hindi naniniwala na mahalaga ang wikang Filipino sa paglaganap mo, kaya ang palisi na iyan nagagamit hindi lang sa loob ng unibersidad naging isang pambansang palisi din ito. Kaya nagkaroon ng Surian ng Wikang Pambansa na dati ay surian lamang na naging Linangan ng Wika at ngayon ay Komisyon sa Wika Filipino (KWF). Siguro naman sa darating na mga panahon baka magkaroon na ng departamento ng wikang Filipino sapagkat malayo na ang narating ng wikang Filipino. Nagsimula iyan sa struggle noong huling bahagi ng dekada 80 at unang bahagi ng dekada 90. Pabalik-balik sila Dr. Paz at Dr. Maceda sa kongreso at lagi kaming umiikot sa unibersidad. Humihingi kami ng suporta sa mga tao para mapalaganap ang palisi ng wika at ang palisi para mas lumawak pa ang sakop ng dating surian ng wikang pambansa. Lumalabas na kasi ang Filipino sa university o sa buong bansa na parang tokenism, parang nagkakaroon lang siya na mayroon tayong token Filipino feature at token Filipino office. Ginagamit mo araw-araw ang wikang Filipino, nagsusulat ka araw-araw sa wikang Filipino, hindi ito token lamang. Sa aking palagay, mahalaga na mula bata pa ang mga Pilipino ay turuan nang pahalagahan ang paggamit ng wikang Filipino.

Sa kabuuan, para sa akin ay napakahalaga na ang Unibersidad ng Pilipinas ang mangunguna para palaganapin pa ang pagsulong ng wikang Filipino. Ginagamit natin ang wikang Filipino sa ating pang-araw-araw na pamumuhay o sa ating mga pananaliksik kaya mahalaga na makialam tayo kung paano ginagamit ang wikang Filipino sa loob at labas ng unibersidad. Maraming mga ahensya sa ating gobyerno na hindi pa rin pinahahalagahan ang paggamit ng wikang Filipino. Maraming mga nakasulat sa wikang Ingles na nagmumukhang katawa-tawa na, tulad ng pagpapatakbo sa ating gobyerno. Ang ilang katitikan sa korte o sa pulong, parang ungrammatical naman sa wikang Ingles na maaari naman nating gamitin ang wikang Filipino. Hindi naman mababa o mahina ang wikang Filipino sa paggamit, kaya kailangan bigyan natin ng pagkakataong makita

ang halaga ng wikang Filipino. Magsisilbi itong hamon sa susunod pang taon. Marami pang punto na kailangan tahakin ang paggamit ng wikang Filipino. Halimbawa, kung paano ginagamit ang wikang Filipino sa korte, sa midya, sa telebisyon o radyo, at iba pa. Halimbawa, kung paano tayo nag-oorganisa ng mga proyekto gaya ng kumperensiya. Bakit kailangang wikang Ingles ang gamit sa pagpapadaloy ng kumperensiya? Bakit sa opisina ng gobyerno kailangang sa wikang Ingles nakasulat ang mga katitikan at report? Samantalang ang mga miyembro mismo ng opisinaang iyon ay hindi naman naiintindihan ang paggamit sa wikang Ingles. Dapat mahalín natin ang sarili nating wikang pambansa. Dapat tayo sa UP ang mauna para makita ng buong sambayanang Pilipino na mas dapat nating palaganapin ang pagpapahalaga sa ating wika, ang wikang Filipino. Hindi lamang para sa gawaing akademiko kung hindi para sa ating pang-araw-araw na buhay.

Rowena Cristina L. Guevara

Departamento ng Inhenyeriyang
Elektrikal at Elektroniks
Kolehiyo ng Inhenyeriya
Unibersidad ng Pilipinas Diliman

Si **Rowena Cristina L. Guevara** ay nagtapos ng Master sa Agham ng Inhenyeriyang Elektrikal sa Unibersidad ng Pilipinas Diliman at ng kaniyang Doktorado sa University of Michigan sa Ann Arbor. Propesor siya ng Inhenyeriyang Elektrikal at Elektroniks sa UP Diliman at Pangalawang Kalihim (Undersecretary) para sa Pananaliksik at Pagpapaunlad ng Kagawaran ng Agham at Teknolohiya. Naglingkod siya bilang dekano ng Kolehiyo ng Inhenyeriya at Tagapagpaganap na Direktor ng National Engineering Center noong 2004–2010. Naging Tagapangulo ng Departamento ng Inhenyeriyang Elektrikal at Elektroniks noong 1997–2003 at Puno ng Laboratoryo ng Digital Signal Processing Laboratory noong 1990–1992 at 1997–2004.

Dalubhasa si Dr. Guevara sa speech and audio signal processing, time-frequency analysis and synthesis. Siya rin ang unang babaeng dekano ng Kolehiyo ng Inhenyeriya, UP Diliman at tumanggap ng maraming gawad sa inhenyeriya at edukasyon — Metrobank Foundation Search for Outstanding Teachers of the Philippines (2010), Outstanding Professor (2011), Gawad Chancellor para sa Natatanging Guro mula sa UP Diliman (2011), at Award of Excellence in Science and Engineering mula sa Philippine Development Foundation USA (2010).

Nailathala rin ang ilan sa kaniyang pag-aaral na may tuon sa wika, kasama ang *Open Domain Continuous Filipino Speech Recognition: Challenges and Baseline Experiments*, *Filipino Sign Language Recognition Using Manifold Projection Learning*, *Investigating Spelling Variants and Conventionalization Rates in the Philippine National Language's System of Orthography using a Philippine Historical Text Corpus*, *Bantay-Wika: Towards a Better Understanding of the Dynamics of Filipino Culture and Linguistic Change*, at *Tungo sa Estandardisasyon ng Wikang Filipino: Tuon sa mga Vowel sa mga Hiram na Salita sa Ingles*.

Paano ninyo isinusulong ang wikang Filipino sa engineering technology? Ano rin ang mga inisyatiba na mayroon kayo para sa pagsulong ng wikang Filipino sa kolehiyo ng inhenyeriya at sa Department of Science and Technology (DOST)?

Noon ang Sentro ng Wikang Filipino (SWF) ay nagkaroon ng insentibo, kapag nagturo ka ng kurso o subjek gamit ang wikang Filipino ang suweldo mo ay $\times 1.5$. Ang nangyari dalawa lang yata sa fakulti namin ang nakagawa. Pero ngayon, maraming mga batang fakulti na sanay na sanay na talagang magsalita sa Filipino. Kapag nanood ka ng klase ngayon mapapansin mo kalahati ng salita niya ay Filipino, kalahati ay Ingles. Hindi maiiwasan ang Ingles dahil lahat ng libro namin nakasulat sa Ingles. Ang mga teknikal na termino ay kadalasang sa Ingles at ang pang-ugnay ay nasa Filipino. Napapansin ko rin kapag hindi naiintindihan ng estudyante inuulit ng titser gamit ang wikang Filipino. Sa ganoong paraan naisusulong namin ang wikang Filipino kasi hindi na kailangan pa ng insentibo o ng palisi. Basta ginagawa na lang namin.

Sa Digital Signal Processing Laboratory, noong 2000 kami mismo ay nagdesisyon na pag-aralan ang wikang Filipino. Gumawa kami ng pananaliksik para sa wikang Filipino. Napansin namin na mayroong tatlong kampo ng Filipino dito sa UP. Sabi namin alin kaya ang tama sa tatlo? Mahirap magdesisyon dahil mga engineer lang kami. Gumawa kami ng Filipino Speech Corpuz, nangalap kami ng data ng nagsasalita ng Filipino galing sa iba't ibang lugar sa Pilipinas na proporsiyonal sa populasyon nila. Pagkatapos ay gumawa kami ng Filipino Speech Recognizer at Filipino Speech Synthesizer. Ang dami na naming saliksik tungkol sa Filipino. Nagkaroon ako mismo ng klase, nakipag-ugnayan ako kay Prop. Ricky Nolasco kalahati ng semester Digital Signal Processing (DSP) at ang kalahati ay Lingguwistiks. Ang estudyante rin namin ay mula sa Electrical and Electronics Engineering (EEE) at Lingguwistiks. Mula doon nagkaroon kami ng saliksik sa Filipino speech na kakaiba. Halimbawa, ano ang emosyon, ano ang bilis ng pagsasalita, at iba pa. Iyan ang mga klase ng saliksik na ginawa naming scientific. Pakiramdam ko nasimulan namin ang tinatawag na computational linguistics sa Filipino.

Binigyan kami ng pondo ng DOST para sa napakalaking saliksik—ang Interdisciplinary Signal Processing for Pinoys (ISIP). Maraming mga proyektong lumabas mula sa ISIP isa sa pinakamalaki ay ang Bantay Wika. Binabantayan namin ang mga salitang Filipino na nakikita sa internet. Sa ganoong paraan nakikita namin ang nangyayari sa wika natin. May isa akong PhD na estudyante dahil sa bantay wika nakagawa siya

ng isang programang tumutukoy ng mga salitang nagiging popular sa isang partikular na panahon o depende sa mga pangyayari sa Pilipinas. Halimbawa, kapag malapit na ang kaarawan ni Cory Aquino makikita mo ang salitang “Cory” na tumataas ang rating. Noon namang nagsalita si Pangulong Aquino sa una niyang SONA “wang-wang” ang naging popular na salita. Sa pamamagitan nito nasusukat namin kung ano ang nangyayari sa wika. Naging bahagi ng ISIP ang close captioning sa Filipino para ito sa ating mga kapuwa Filipino na hindi nakaririnig. Ito ay tinatapos ngayon at muling binigyan ng pondo ng DOST para sa final development ng programa. Mayroon din tayong programa para makatulong sa Mother Tongue Language Initiative. Gumawa kami ng Filipino Speech Corpus Part 2, ang Philippine Languages Databases kung saan gumawa kami ng database ng 10 lengguwahe na may pinakamaraming nagsasalita sa Pilipinas. Kaya ngayon mayroon na kaming Tausug Speech Recognizer, Tausug Speech Synthesizer at iba pa.

Kaya ba napapayaman ng mga teknolohiya ang pag-adapt ng mga wika mula sa iba-ibang relihiyon.

Tama, sobrang teknikal nang ginagawa namin. Sinusukat namin scientifically kung paano nagpapalit ang ating mga wika sa Pilipinas. Sa pamamagitan nito maaari kami makagawa ng application sa android o sa apple, para maaaring magsalin mula sa isang wika sa Pilipinas tungo sa iba pang mga wika sa Pilipinas.

Paano iyon inilalapat sa difficulty ng estudyante sa pag-unawa ng konsepto?

Kapag ang lektyur ay nasa Ingles at hindi naiintindihan ng estudyante ipinapaliwanag ito ng aming mga guro sa wikang Filipino.

Ano ang pagsubok sa paggamit ng wikang Filipino sa pagtuturo sa engineering at science?

Ang pinakamalaking pagsubok ay ang mga terminong Filipino para sa engineering at science kaya nagkaroon kami ng maliit na diksiyunaryo. Ngunit, sa palagay ko kailangan pa itong palawakin. Hindi kami makasusulat ng libro at mga technical journal sa Filipino kung hindi kompleto ang ating diksiyunaryo ng mga Filipino term para sa engineering at science. Halimbawa, inhenyeriya hindi naman Filipino iyon. Ano ba ang dapat gamitin, puwede bang dagitab kasi iyon ang malalim na Tagalog na termino. Iyong mga ganoong bagay gusto naming malutas para makagawa kami ng intelektuwalisasyon ng wikang Filipino sa paggamit nito sa mga libro ng engineering at science.

Batay sa mga saliksik na nagawa ninyo, ano ang ating naging panukat para masabing umuusad ang ating wika?

Sa tingin naman namin umuusad tayo sa pagpapalawak ng wikang Filipino dahil madami kaming mga mananaliksik na nakukuha sa laboratory na gustong magtrabaho sa Filipino speech at sa wikang Filipino. Sa katunayan mayroon pa nga kaming automated reading tutor para sa Filipino. Marami kaming ginagawang saliksik at napapansin ko na padami nang padami ang mga estudyante namin na gustong magsaliksik sa larangang ito. Sa katunayan bawat taon mayroon kaming 10 hanggang 20 saliksik na may kinalaman sa Filipino speech at sa wikang Filipino.

Sa palagay ninyo, ang mga estudyante na rin ang nagbubukas sa halaga ng wikang Filipino sa engineering at science.

Matagal akong nawala sa kolehiyo, pero napakagandang balita na ang mga estudyante na rin ang nagbubukas sa halaga ng wikang Filipino sa engineering at science. Ang industrial engineering namin ay gumagawa ng keyboard para sa wikang Filipino. Pangalawa, natutuwa din ako na ang Bantay Wika na binigyan ng pondo ng DOST ay nagagamit talaga ng ibang mga mananaliksik. Iyon naman ang kagandahan ng saliksik na ginagawa sa DOST. Mayroon kaming data sharing policy na puwedeng ibahagi ang data na aming nakalap.

Maniniwala ka ba na may nananaliksik sa India, sa Germany, at sa US gamit ang aming Filipino Language o Filipino Speech Corpus. Marami na ang humihingi ng data na iyan. Kaya hindi lang tayong mga Filipino ang nag-aaral ng ating wika; pati ibang mga mananaliksik sa ibang bansa.

Ito ba ang dahilan kaya nakapasok sa Oxford dictionary ang iba nating lokal na salita?

Malamang kaya nakapasok din sa Oxford dictionary ang iba nating lokal na salita, kasi kami bigay lang kami ng bigay kapag may nanghihingi ng data.

Ano ang praktikal na kahalagahan ng wika para sa isang graduate ng engineering? Ano ang kahalagahan nito ng paksa sa practical terms kapag nakapagtapos na. Bakit kailangan ng isang estudyante ng engineering o ng mga inhenyero ang mataas na antas ng pang-unawa sa lingua franca?

Ang kaibahan ng scientist at engineer, ang mga scientist inaalam nila kung ano ba iyan, bakit ganiyan pero kaming mga engineer inaalam namin paano iyan at paano ito makapagbibigay ng benepisyo sa komunidad. Samakatuwid kaming mga engineer hindi mo maaalis na may interaksyon

kami sa kapuwa Pilipino. Kung hindi tayo magkakaintindihan, kung hindi namin maibabahagi sa lingua franca ang gusto naming ipaliwanag, hindi namin mapagsisilbihan ang ating kapuwa ng tama.

Ano ang inyong masasabi sa kamakailang GE Conference?

Ang masasabi ko lang sa kamakailang GE Conference, dapat ay ipalagay na nating 3rd year na sila pagpasok sa kolehiyo. Dahil may K-12 hindi na sila 1st year at 2nd year sa kolehiyo. Sa gayon, ang pagsusulat at pagsasalita sa Filipino napag-aralan na sa Grade 11 at Grade 12. Kaya dapat pagdating ng 3rd year o 1st year sa kolehiyo hindi na kailangan iyan. Kami naman ay naniniwala sa programa ng DepEd kung paano idenisenyo ang Grade 11 at Grade 12 sa programang K-12. Iyon lang ang maaaring rason kung bakit ganiyan ang reaksiyon ng engineering. Ang pangalawang rason, Ingles kasi ang lingua franca sa engineering sa buong mundo. Kaya kapag gagawa ka ng mga ulat o ng scientific study bihira ang hindi sinusulat sa Ingles. Ang mga Hapon nga dati ang kanilang mga journal ay nakasulat sa Japanese ngayon sa Ingles na rin. Dahil may globalization kaya kailangan magkakaintindihan tayong lahat.

Sa pananaw ko dumating na tayo sa panahon na globalized na talaga ang ating mundo. Kaya napakahirap nang ginawa ng Japan na magkaroon ng isang wika, sa panahon ngayon. Siguro kung naisip natin gawin iyan noong mga 1900 maaari pa. Dapat talaga ginawa ito noon kaso tayo mismo nag-aaway-away kung ano ba talaga ang magiging pambansang wika. Ang aking halimbawa diyan ay ang Bahasa-Malay at Bahasa-Indonesia. Sana ganoon ang ginawa natin, ngayon ay nandito na tayo sa panahon na may internet. Global na ang ating mga manggagawa at nag-ASEAN integration pa tayo. Napakahirap ibalik ang nakaraan, hindi natin mahahabol tulad ng Japan. Ang maganda na lang na nakikita ko ngayon, mas magaling magpaliwanag ang mga estudyante namin sa Filipino. Sa palagay ko, kahit iisa lang ang ating palisi sa wika ay umusad pa rin ito dahil talagang magaling magpaliwanag ang mga bata ngayon sa wikang Filipino kumpara sa henerasyon namin.

Sabi ninyo mas mahusay na naipaliliwanag ng mga estudyante sa Filipino ang mga konsepto sa engineer.

Ang mga Filipino channel natin marami diyan ay nasa Filipino at napapanood ng ating mga estudyante. Kahit sa klase ko, maaaring gamitin ng estudyante ko sa pagpapaliwanag ang Filipino kung iyon ang nais niya. Hindi ako nagrerequire na Ingles ang gamitin kung mas gamay niya ang Filipino o Ingles, sige lang. Napansin ko halimbawa, iyong galing sa Cebu

mas magaling sa Ingles kaysa Filipino. Siguro sa Cebuano mas magaling pa sila lalo, pero Ingles ang ginagamit nila. Sa pananaw ko, napakahalaga kasi sa engineering ang maibahagi ang iyong kaalaman at nais. Gamitin mo ang alam mong wika. Kung Filipino ay Filipino ang gamitin, kung Ingles ay Ingles ang gamitin.

Wikang Filipino ang ginagamit sa komunikasyon, malinaw na naipapahayag at naipapaliwanag ng mga estudyante ang kanilang saloobin at kaalaman. Ang tanong ko, posible rin ba na Filipino ang maging lunsaran sa pagbuo ng kaalaman sa halip na isang midyum lamang ng komunikasyon?

Pangarap ko rin iyan na Filipino ang maging lunsaran sa pagbuo ng kaalaman, gusto ko talaga na maging intelektuwal ang wikang Filipino. Nalungkot ako dahil hindi pa rin nailalabas ang diksiyunaryong Filipino para sa aming mga inhenyero. Wala pa ngayon, pero kapag lumabas na, gagamitin talaga namin iyan. Sa buong buhay ko minsan pa lang ako naglathala sa Filipino kasama ko si Dr. Leo Zafra. Isa pang pangarap ko na sana isa sa mga estudyante ko sa Master o PhD ay makasulat ng kanilang disertasyon o tesis sa Filipino. Sumubok ang isa kong PhD na estudyante, pero hindi niya nakaya dahil sobrang daming Ingles na mga termino sa aming kurso.

Ano ang mensahe ninyo sa mga guro at estudyante sa ibang kolehiyo para mahimok silang isulong ang wikang Filipino?

Pangarap kong maging masigla ang paggamit ng Filipino sa science and technology. Nagdiriwang pa rin tayo ng Buwan ng Wika, ibig sabihin hindi pa masigla ang paggamit ng Filipino sa ibang larang. Palagay ko kailangang magkaisa rin ang ating mga kaibigan sa Kolehiyo ng Arte at Literatura at sa Kolehiyo ng Agham Panlipunan at Pilosopiya para mabuo ang tunay na wikang Filipino na maaaring magamit ng mga engineer at scientist, at upang mapalaganap din namin ang aming kaalaman. Sa DOST, basta naglalabas kami ng mga impormasyon na magagamit ng nakararami—lagi kaming gumagawa ng Ingles na bersyon at ng Filipino na bersyon. Halimbawa, gumawa kami ng water filter—may instruction sa Ingles at sa Filipino. Gumawa kami ng disaster preparedness—may Ingles at Filipino. Napakagandang isipin na sana sa hinaharap, isa na lang ang gagawin namin at ito ang bersyon sa Filipino.

Eulalio R. Guieb II
 Departamento ng Brodkasting
 Kolehiyo ng Komunikasyong
 Pangmadla
 Unibersidad ng Pilipinas Diliman

Si Eulalio R. Guieb II ay Kawaksing Propesor sa Departamento ng Brodkasting ng Kolehiyo ng Komunikasyong Pangmadla Unibersidad ng Pilipinas Diliman. Naging punong patnugot ng Social Science Diliman, isang internasyonal na refereed journal na inililimbag ng UP Diliman Opisina ng Bise-Tsanselor para sa Pananaliksik at Pagpapaunlad. Nagdirihe siya ng ilang kabanata ng dramang panradyo na pinamagatang Pitlag: Kuwento ng Buhay, Isyu ng Bayan na prinodyus ng Pan-Philippine News and Information Network at inere sa Radio Veritas. Ang naturang dramang panradyo ay nanalo ng bronze medal noong 2002, nakalahok bilang finalist noong 2001 sa New York Festivals at nagwagi bilang "Best Radio Drama Series" noong 2001 sa Catholic Mass Media Awards.

Si Dr. Guieb ay premyadong manunulat na nagtamo ng karangalan sa iba't ibang pampanitikang patimpalak tulad ng Don Carlos Palanca Memorial Awards para sa Panitikan kung saan pitong beses siyang nanalo; ng Gawad CCP para sa Literatura at ng Gantimpalang Ani. Kinilala ang kahusayan niya sa pagsulat ng mga iskrip pantelebisyon, maikling kuwento, at sanaysay. Nakapaglathala siya ng dalawang antolohiya ng maikling kuwento na pinamagatang Pamilya (UP Press, 2003) at Pitada (Anvil Publishing, Inc., 1994).

May dalawa kayong larangan, bilang malikhaing manunulat at antropologo. Maaari bang ikuwento ninyo sa amin kung paano kayo nagpasiya na wikang Filipino ang gamitin sa inyong mga akda at pananaliksik? Sa inyo, ano ang kahalagahan ng wikang Filipino?

Klarong-klaro sa akin ang desisyon sa paggamit ng Filipino. Kailanman ay hindi ko makalilimutan iyon. Nasa 3rd year college ako noon dito sa UP, undergraduate. Kumuha ako ng isang kurso sa malikhaing pagsulat; hindi iyon ang pangalan ng kurso noon. Basta isang kurso sa Filipino at ang

96 aking guro ay si Rogelio Sicat. Maraming requirement noon, malapit nang matapos ang semestre, sinabi niya sa akin: “Eli, kailangang magdesisyon ka sa anong wika mo ipakikilala ang kaluluwa mo?” Nang sinabi niya iyon, naging klaro agad sa akin na ang gagamitin kong wika ay Filipino para maipakilala ang kaluluwa ko. Ang mga gusto kong sabihin at ibahagi ay sasabihin ko sa wikang Filipino na ang ugat ay wikang Tagalog dahil isa akong Tagalog bagaman ang aking mga ninuno ay Ilokano at Kapampangan. Noon din, nagdesisyon ako na lahat ng susulatin ko sa malikhaing pagsulat ay Filipino.

Lahat ng mga sinusulat ko, maging sa mga pananaliksik ay kinailangan kong isulat sa Filipino. Hindi mabigat ang desisyong iyon at naging klaro rin sa akin na lahat ng isusulat ko mula noon ay sa Filipino ko gagawin. Pero dumating na naman ang isang yugto sa aking buhay, nag-aral ako sa isang English speaking university sa labas ng bansa. Kailangan kong i-negotiate ang aking wika, kinailangan kong magsulat sa wikang hindi Filipino. Dito naging klaro sa akin na kailangan kong i-negotiate, ipakilala o ipaglaban ang aking wika sa isang lipunan na hindi kilala ang ating wika o ayaw kilalanin ang aking wika. Kaya muli akong nagdesisyong magsulat sa Ingles. Ngunit, may mga sinulat ako na sinadya kong isulat sa Filipino, may mga talata doon na nakasulat sa Filipino at malinaw doon na nagpuputol ako—ayaw kong isalin ang mga talatang ito sa Ingles dahil hindi nito mailarawan ang gusto kong sabihin. Ngayon, pagbalik ko, nakita ko naman ang kahalagahan ng paggamit ng maraming wika, sa iba’t ibang konteksto at iba’t ibang wika ng Pilipinas o ng mundo depende sa konteksto. May iba’t ibang konteksto ng pakikipagbuno sa wika.

Malaki ba ang iniuunlad ng ating wika, nagsimula kasi ang pag-unlad nito sa inyong panahon?

Lumaki ako sa isang kaligirang maraming babasahin. Dalawang uri ng komiks, isang Ingles at isang Filipino. Ang mga Ingles na komiks, panahon pa iyon ng lolo ko, iyong mga klasik, nakapagbasa rin ako ng mga iyon. Pero habang tumatagal, nawawala ang Ingles na komiks at ang natira ay ang Filipino na komiks o komiks sa Tagalog. Sa katunayan, nagkaroon pa nga kami ng paupahan ng komiks, iyong sinasabit sa harap ng bahay at ipinarenta. Sa ganoong klase ako ng Filipino lumaki. Nang nagkolehiyo ako, nakita ko na ang wika pala ng komiks ay ginagamit din sa UP. Iniugnay ko ang wika sa Filipino na gamit sa komiks at ang wikang ginagamit sa UP. Sa katunayan, nagulat ako dahil iba ang wikang Filipino na alam ko, iyong Filipino sa komiks. Iba rin ang wika noong ako’y nag-aaral, mas pormal at nagustuhan ko iyon. Pero gusto ko pa rin naman ng wika sa komiks.

Magkakaiba pala ang wikang Filipino na ginagamit ko sa bahay at ang wikang aking nababasa. Ang wikang Filipino ay ang wikang isinulong ng mga naunang iskolar o naunang nagtaguyod ng wikang ito na ibang-iba sa mga wikang kinalakihan ko. Hindi ko tiyak kung paano ko ngayon dinala ang wikang ito, ang lagi ko lang iniisip ay ang sinasabi ni Roger Sicat na kung ano ang sinasabi ng kaluluwa ay iyon ang wikang lalabas sa iyo. Nagkataon siguro na sapol ng wika natin ang pagpapalabas ng aking mga pananaw sa buhay. Habang ginagamit ko ito, lalo kong napapansin na mas naipaliliwanag ko ang kasalimuotan ng ating mga buhay, na hindi madali para sa aking gawin kung ibang wika ang aking ginagamit.

Noong una, madali pa dahil ang mundo ko lang naman ay kadalasan sa Tagalog. Pero hindi ko naman sinasabi na iyon lang ang wikang Filipino. Nang napupunta na ako sa iba't ibang lugar, lalo na nang nasa Non-governmental organization (NGO) ako, sa iba't ibang lugar ay may iba't ibang wika. Hindi rin madaling tumawid sa kanilang kaluluwa, hindi madaling mapalapit sa kanila, at hindi rin sila madaling makilala dahil gumagamit ako ng wikang Filipino bagaman alam nila ang wikang Filipino pero sa aking pagtingin ay hindi ito ang kaluluwang mayroon sila sa kanilang wika. Nang una talagang sila ang mas sumunod sa wika ko. Kakausapin ko sila sa wika ko at sumasagot sila sa wika nila na may tagasalin o sa wika mismo na ginagamit ko. Sa una ay walang problema. Nakita ko rin na hindi iyon malaking problema. Ganoon naman ang pakikipag-ugnayan. Pero habang tumatagal, lalo na noong nag-aaral na ako ng iba't ibang mga teksto sa Palawan at Bohol, kinailangan kong matutunan ang kanilang wika. Sa madaling salita mayroon akong dalang wika pero mas kailangan ko silang kilalanin sa wika nila. Unti-unti kong pinag-aralan at kinilala ang wika nila dahil doon ako humuhugot ng paraan upang masuri o maunawaan ko sila. Ito rin ang aking paraan ng pakikipag-ugnayan sa kanila. Ang kaluluwa ng wika nila ang ginamit ko para unawain sila. Ang isa pang hamon sa akin, dahil nanggaling ako sa ibang konteksto, isinasalin ko sa wikang Filipino ang kanilang wika sapagkat mas gamay ko ang wikang iyon. Hindi ko kayang ipaliwanag ang kaluluwa nila sa wika nila, maipaliliwanag ko iyon sa wika ko. Sa madaling salita, inuunawa ko ang mundo nila na gamit ang aking wika. May mga ganoong layer ng pagsasalin ng mga pag-unawa sa iba't ibang mundo.

Kaya dala ko ang aking wika, ngunit kinilala ko at pinag-aralan ang kanilang wika. Gagamitin ko rin sa abot ng aking makakaya ang wika nila, pero sa pagsusulat, bumabalik ako sa aking wika. Naalala ko nang bata pa ako, lumaki ako sa isang pamilya na nagtatagalog pero naririnig ko sa paligid ay wikang Kapampangan. Kapag iniwan kami ni nanay sa lola namin, kinakausap kami ni lola sa Kapampangan pero sumasagot kami sa Tagalog na alam namin. Ang karanasan na iyon ay katulad din ng mga karanasan

ko ngayon bilang isang mananaliksik at manunulat. Patuloy na pagkikipag-dayalogo sa iba't ibang wika.

Sa ibang bahagi ng inyong pagsusulat, nagsasalin din kayo ng mga akda?

Kapag nahaharap ako sa mga pagsasalin o pag-alam sa isang wika, maraming paraan at konseptong naglalaro sa akin. Sinusulat ko ba ito para piliting mabuo ang orihinal na konteksto o sinusulat ko ba ito upang ipaalam gamit ang konteksto ko. Sa madaling salita, ang nangyayari dito ay pagsasalin o paglilipat lamang papunta sa ibang konteksto. Paglilipat ng mga konteksto ang isang dynamics ng wikang ito. Iba't ibang konteksto, at ako ay pumapasok sa iba't ibang kontekstong ito. Inililipat ko ang lokal na kaalamang ito sa iba't ibang konteksto. At sa pamamagitan ng prosesong ito, maaaring may mawala sa orihinal na konteksto. Ngunit ang alam ko, ito ay pagsasalin ng kanilang kaalamang lokal sa kontekstong gamit ko na buhat naman sa konteksto nila.

Ang pananaliksik ninyo na Dumarakol, maaari ninyo bang ibahagi ang aspekto ng wikang iyon?

Masalimuot ang aking pagharap sa wika ng isang epiko na pinag-aaralan namin ngayon. Iyon ay epiko ng mga Tagbanwa Kalamyanen na tinatawag nilang Dumarakol. Si Dumarakol ay isang bayani ng mga Tagbanwa Kalamyanen. Ayon sa aking mga nakasalamuhang Tagbanwa, ang wikang ito ay wikang Tagbanwa pero isang wika na kaunti lamang ang nakauunawa. Kapag ito ay kinakanta ng matatanda ay hindi ganap maunawaan ng ibang Tagbanwa. Marahil malalim o iba ang mga wikang ginagamit. Ang sabi nila, mga lumang salita ito kaya hindi basta matranscribe sa akin ng ibang mga Tagbanwa at hindi rin masalin basta-basta. Dahil ang sabi nila, hindi rin nila alam ang buong konteksto ng awit. Ang ibig sabihin nito, kahit na alam mo ang wika, hindi mo pa rin ito basta-basta maisasalin dahil hindi nila alam ang ganap na konteksto nito. Ang nakakaalam lang daw ng ganap na konteksto ay matatandang alam ang kabuuan ng epikong ito. Isang hamon ang pagtatranscribe at paghahanap ng makauunawa ng epiko. Maraming taon ang ginugol namin para makahanap ng maaaring makapag-transcribe. Nang matranscribe naman ito, kinakailangang muling ipabasa at ipasuri sa mga Tagbanwa kung tama. Unang-una, marami sa mga Tagbanwa na nakasalamuha ko ay hindi makapagsulat. Kahit alam nila ang awit, hindi nila ito masulat. Makahahanap ng ilang may alam ng awit para maisusulat sa Tagbanwa at ang ginagawa namin, isa-isang linya namin itong isasalin sa Filipino. Mabigat dito ay hindi mahalagang basta maisalin sa Filipino. Bawat salin ng salita kadalasan ay kailangang magkuwento nang matagal ng nagsasabi sa akin, dahil kailangan kong makita doon ang konteksto. Bakit ganitong salita ang ginagamit at bakit sa Tagalog niya ito naisusulat? Minsan nga, siya rin mismo ay tatanungin niya ang Tagbanwa, ito ba talaga ang ibig

sabihin nito? Kaya ang pagsasaling ginagawa namin ay hindi lang pagsasalin ng isang salita sa isa pang salita kundi pagtitiyak na maunawaan namin ang konteksto ng mga salita.

Ako naman, kapag naisalin at may unang borador nang salin ay muli ko itong aayusin at pag-aaralan. Sisikapin kong linisin sa paraang alam ko gamit ang Filipino. Winawasto at inaayos ko, na sa palagay ko, baka mas angkop o akma ang salitang ito. Baka may kasing-kahulugan ang salitang ito na mas angkop. Pagkatapos ay ibabalik o kakausapin ang mga nagsalin para malaman kung akma pa rin ang mga pagbabago. Nandito kami sa yugtong ito. Ang susunod nito ay kailangang ibalik sa kanila upang tingnan kung maayos ito. Kaya masasabi kong napakalaking hamon ito dahil minsan, kailangang lumipat ng mga isla para maghanap ng maaaring mag-transcribe at magsalin. Minsan, kahit magpunta ka sa ibang isla, kahit kaya nilang isalin ang sasabihin nila—"Eli, ayaw kong isalin, gusto ko ito sa wikang Tagbanwa"—kaya igagalang mo iyon. Minsan naman, sasabihin nila na kailangan ng ilang panahon para magawa ang teksto, dahil ang pagkanta ay may mga panahong sinusunod at maging ang paggalaw ng teksto, kailangan daw ng iba't ibang panahon. Pero may mga tagasalin na walang ganoong mga kahingian. Pagpunta mo roon, kung gusto at kaya naman nila, tinatanggap nila, kaagad nila itong sinasalin.

Pagpunta mo sa mga larangang ito, lulan mo ay wikang Filipino, paano kayo nagtatagpo kung iba ang wikang gamit nila?

Batay sa aking karanasan, ang pinakaunang tagpuan namin at ng iba pang mga nagsasalita sa ibang wika, lagi't lagi ay wikang Filipino. Pagdating sa tagpuang iyan, doon magsasanga-sanga. Maaaring sasanga ako sa Ingles, depende sa konteksto. Maaari din namang sasanga ako sa Bisaya o sa ibang wika, depende sa konteksto. Magsisimula ako sa Filipino, paano ko ito dadalhin sa radyo, sa dula, sa telebisyon, sa paggawa ng dokumentaryo, at sa pagsusulat ng maikling kuwento at sanaysay? Lagi't lagi, nagsisimula ako sa Filipino kahit na iba't ibang plataporma sa iba't ibang wika. Sa aking karanasan bilang manlilikha ng mga piyesa sa iba't ibang plataporma na pinipilit mabuhol o maitahi ang mga bagay-bagay sa wikang alam ko, sa wikang pinakagamay ko ay wikang Filipino. Kaya wikang Filipino ang tagpuan at lunsaran. Ito pa rin ang wikang binabalikan.

Bilang administrador sa inyong kolehiyo, paano ninyo sinusuportahan ang Palisi ng Wika ng Unibersidad? Mayroon ba kayong nakaharap na mga sagabal sa Palisi sa Wika?

Pagdating naman sa pagsuporta ko sa Palisi sa Wika sa unibersidad, gusto kong gamiting halimbawa ay ang *Social Science Diliman*. Noong ako ang

editor ng *Social Science Diliman*, dalawang wika ang ginamit namin sa editoryal. Sa tingin ko, dalawa ang official language sa unibersidad: ang Ingles at Filipino. Marahil, kahit hindi ito opisyal sa *Social Science Diliman*, dalawang wika ang ginagamit sa editoryal, Ingles at Filipino. Ngunit para sa akin, mas kailangan tayong magsulat sa Filipino. Iyon ang aking pananaw. Lalo't lalo higit dapat na ipakilala ang journal ng mga Filipino tungkol sa iba't ibang usapin sa bansa at sa mundo. Kaya mahalaga sa akin na ang editoryal ay Ingles at Filipino. Sa katunayan, ang alam ko, mas nauna ang Filipino at pangalawa lang ang Ingles. Siyempre, ang sabi nila sa akin—"Eli, mas mahihirapan ka niyan." Mahihirapan nga ako pero sa ganoong paraan ko gustong ipakilala ang journal na iyon. Ang editoryal ay Filipino at Ingles, tatatak rin ito sa ating unibersidad. Sa klase ko ngayon, kailangan ang abstrak na ginagawa ng aking mga estudyante ay nakasulat sa Filipino at Ingles. Kapag ang kanilang teksto ay nakasulat sa Ingles, ang unang pahina ay abstrak na Ingles. Ngunit kung ang teksto ay nakasulat sa Filipino, ang unang abstrak ay sa Filipino, susundan ng Ingles. May isa akong advisee, Chinese-Indonesian ang kaniyang pag-aaral, kaya ang 3rd abstract niya ay Indonesian. Hindi ito sagabal sa kolehiyo, bagaman aaminin ko ang dominante pa ring wika ay Ingles. Sa katunayan, hinihikayat namin ang ibang estudyante na isulat ang kanilang papel sa iba pang mga wika, pero ang abstrak ay Filipino at Ingles. Ang punto rito ay matuto tayo sa iba't ibang wika ng Pilipinas dahil ang mga wikang ito ang magpapayaman at huhubog sa gusto nating maging wikang Filipino. Para sa akin, iyon ang pananaw ko sa wikang Filipino. Kailangang yumaman ang wikang Filipino sa pagtuklas ng mga kaalaman ng kaluluwa ng iba pang wika sa Pilipinas. Kapag sinabi kong wika sa Pilipinas, ito ang mga wikang maaari nating sabihin na hindi indigenous. Sa katunayan, ang Espanyol at Ingles ay tinuturing kong wikang Filipino. Ang gusto ko marahil makita, maaaring sa loob ng 20 taon, baka ang Korean ay isang wikang Filipino. Inangkin na natin iyan, aangkinin natin ang mga wikang ito.

May nais pa ba kayong idagdag na mga punto?

Nais ko lang sabihin na napakahalaga ng desisyon ng bawat isa sa atin. Ano ang kaluluwa natin, at klaro ba kung ano ang kaluluwa natin? Klaro kung anong wika ang nais nating gamitin? Sa akin, isa akong Filipino. Klaro sa akin na may isang wikang nagpapakilala sa aking pagkatao, para sa akin ito ay ang wikang Filipino. Ang wikang ito ay hindi isang wikang hinubog ng isang lokal na wika. Ang wikang ito, para sa akin ay hinubog ng pakikipag-unayan sa napakaraming wika ng ating bayan at wika ng ating mundo na ngayon ay ipinapaloob ko sa wikang alam kong magpapaliwanag ng aking pagka-Filipino. Marahil buyin ang hamon na gusto kong iharap sa ating mga mag-aaral at iskolar. Buuin natin ang ating pagkabayan sa wikang tingin

natin ay magpapakilala sa atin. Sa isang mundong nagsasabing siya ay global sa pamamagitan lamang ng pagsusulong ng wika natin. Makatapat tayo sa tinatawag nating isang mundong global. Kapag binura natin ang wikang iyan, wala tayong karapatang makipag-ugnayan sa lipunang global. Dapat may dala-dala tayong ihaharap sa kanila at iyan ang ating kontribusyon sa tinatawag nating kultura ng mundo. Anong dadalhin mong kultura, anong ipapakilala mong kultura sa labas kung wala kang dalang sariling wika?

Ramon G. Guillermo

Departamento ng Filipino at
Panitikan ng Pilipinas
Kolehiyo ng Arte at Literatura
Unibersidad ng Pilipinas Diliman

Si **Ramon G. Guillermo** ay Propesor sa Departamento ng Filipino at Panitikan ng Pilipinas ng Kolehiyo ng Arte at Literatura, Unibersidad ng Pilipinas Diliman. Nagtuturo sa mga di-gradwado at gradwadong klase ng Jose Rizal (P.I. 100) at Pagsasalin, Kasaysayan at Teorya ng Panitikan, at mga batayang kurso para sa Araling Pilipino. Siya rin ang Punong Tagapamahala ng proyektong Pagbubuo ng Digital-Corpus Driven Diksyunaryo ng Wikang Filipino.

Tumanggap na rin siya ng maraming parangal—One UP Professional Chair for Teaching and Research (2016–2018), Gawad Chanselor para sa Natatanging Mananaliksik sa Filipino mula sa Unibersidad ng Pilipinas Diliman (2016), at Gintong Aklat Award para sa Panitikan sa Filipino ng Book Development Association of the Philippines (2014).

Siya rin ang may-akda ng mga aklat na *Ang Makina ni Mang Turing* (nobela, UP Press, 2013), *Hinggil sa Konsepto ng Kasaysayan ni Walter Benjamin* (salin mula German tungo Filipino, High Chair Press, 2013), *Translation and Revolution: A Study of Jose Rizal's Guillermo Tell* (Ateneo de Manila University Press, 2009), *Pook at Paninindigan: Kritika ng Pantayong Pananaw* (UP Press, 2009), at *Agaw-Liwanag* (tula, High Chair Press, 2005).

Gusto naming malaman ang inyong karanasan sa mga ginawa ninyong pananaliksik at ano ang naging papel ng wikang Filipino sa mga ito?

Napakahirap ng transisyon patungo sa paggamit ng wikang Filipino sa larangang akademiko dahil tulad ng alam na ang mga binabasa nating mga akda ay kadalasang nakasulat sa wikang Ingles. Ito ang nakasanayan natin sa ating pag-aaral mula hayskul hanggang kolehiyo. Nasasanay tayo sa idea na ang wikang Ingles ay ang wikang tanggap sa mga gawaing intelektuwal. Napakahirap din maghanap ng mga modelo o mga huwaran na masusundan mo sa paggamit ng wikang Filipino sa mga gawaing akademiko. Para sa akin, noong simula pa lamang akong mag-aaral sa undergraduate, bagaman mulat ako sa pangangailangan na isulong ang wikang Filipino ay may kahirapan ang transisyon tungo dito.

Noong guro na ako at pumasok sa programang Philippine Studies o Araling Pilipino, malay din ako na ang pag-aaral na gagawin ay nasa wikang Filipino. Naroon ang malaking hamon, naroon ang malaking pagsisikap na magkaroon ng wikang sapat, hindi sa usapin ng wika sa pangkalahatan ngunit wika mo bilang indibidwal. Kailangang maging sapat ang iyong wika para sa binabalak mong pananaliksik at mga proyekto. Ibig sabihin ay iyong pangangailangan sa personal na pagsisikap, indibidwal na pagpapaunlad at pagsasanay upang makapagsulat sa wikang Filipino. Sabihin natin na hanggang huling bahagi nang ika-20 siglo ay lumalakas ang wikang Filipino. Noong 1990's at partikular noong dekada 80 pagkatapos ng pagpapabagsak kay Marcos ay napakalakas ng damdaming makabayan ng mga Filipino. Hindi lang sa akademya kundi sa buong lipunang Pilipino. Ngunit, pagpasok nang huling bahagi ng dekada 90 naroon na iyong biglang bigwas ng globalisasyon. Nangyari ito mula sa huling bahagi ng dekada 90—matindi ang laban para sa wikang Filipino sa akademikong konteksto. Napapaatras ka pero pinagsisikapan mong kahit papaano ay mapanatili ang tinutungtungan mo, o hindi naman labis-labis na mabura ang wikang Filipino sa akademya. Ito pa din ang yugto na kinalalagyan natin ngayon sa unibersidad. Tumitindi ang ideolohiya ng globalisasyon, iyong idea ng liberal na pagkapantay-pantay sa lahat ng mga usapin. Ibig sabihin, isa lang ang gagamitin o istandard. Halimbawa, wikang Ingles sa buong daigdig o sa lahat ng mga uri ng transaksyon. Iyon ang maagang yugto ng pagsisikap ko bilang manunulat sa wikang Filipino noong dekada 80 mas buhay at optimistiko ang kalagayan. Ngunit, nang huling bahagi nang dekada 90 matindi na ang naging epekto ng globalisadong ideolohiya na ang pang-ekonomiyang batayan ay liberalismo.

Paano ito nakaapekto sa naisulong na wikang Filipino?

Ang pinoproblema namin dito, bagaman alam natin na may mas malalawak na usapin kaysa sa mga gawaing pang-unibersidad ay iyong mga publikasyon. Hindi lang ito, sabihin nating mga publikasyon na pang-akademiko na pambihira din. Pero kahit pampanitikan o iba pang larangan ng pagsusulat ay nagiging maganit o napakahirap ng paglalathala at publikasyon ng mga nakasulat sa wikang Filipino at kahit sa ibang wika sa Pilipinas. Partikular ang isang malaking usapin ngayon ay ang publikasyon sa mga journal. Noong dekada 80 at 90 ay nagkaroon ng pagsisikap ang ating unibersidad at ibang mga pamantasan na magtatag ng mga academic journal na naglalathala ng mga artikulo sa wikang Filipino. May ilan na eksklusibo pa na Filipino ang kanilang inilalathala. Ngayon, dulot ng napakatinding pag-ayon ng ating mga unibersidad sa International Rankings—kailangan daw maglathala ng ating mga propesor at mag-aaral sa mga journal na kinikilala sa ibang bansa. Sa mga international na journal, halos o mahigit

99% ng mga journal na iyan ay nasa wikang Ingles at humahantong tayo sa punto na halos iyon na lamang ang mga kinikilalang mga journal. Kahit may mga journal na nasa wikang Ingles na inilalathala sa Pilipinas, mababa ang pagtingin sa mga iyan kumpara sa mga journal na inilalathala sa Ingles sa Anglo-Amerikanong daigdig. Kaya sa bahagi ng gawaing pang-akademiko sa pamantasan napakalaki ng disinsentibo sa ibang mga major na institusyon na tersiyaryo sa ating bansa. Napakalaki ng disinsentibo na maglathala sa mga journal na naglalathala sa wikang Filipino. Noong dekada 90 nakapaglathala pa ako ng isang artikulo sa isang journal dito sa UP na nasa wikang Filipino. Maginhawa naman, bagaman bihira na maglabas ang journal ng isang artikulo sa wikang Filipino ay inilathala pa rin nila. Sa katunayan, hiniling pa nga ng mga editor na sa Filipino ko iyon isulat. Kaya lang nang isinumite ko noong nakaraang ilang taon lamang na nasa Filipino rin, ang sabi nila sa akin ay hindi na raw puwede na Filipino kailangan kung maglalathala ako ay may salin na sa wikang Ingles. Kaya nakapanlulumo ang ganoong kalagayan na ang dating bilingguwal na journal ay nagiging monolingguwal na rin dahil nagkukumahog na maabot ang tinatawag na ranking sa mga journal. Tinatawag iyon ngayon na Thompson Writers, listahan ng mga pinakaprestihiyoso at kilalang mga journal sa daigdig. Kaya nagsasara ang mga oportunidad at pagkakataon para makapaglathala ang ating mga propesor at akademiko sa mga journal na naglalathala sa wikang Filipino. Ang wikang Filipino ay mas madaling maunawaan ng mga ordinaryong mamamayan. Ibig sabihin, ang ating mga pananaliksik ay hindi pang-ekslusibo lamang sa mga narito. Iyong mga mabobonggang mag-Ingles nagpapasiklaban sa Ingles sa kanilang mga journal. Sila lang ang nagkakaintindihan, pero paano na ang mga ordinaryong mamamayan? May responsabilidad din ang ating unibersidad na mas maunawaan ang ating mga pananaliksik ng mas malawak na publiko. Pinopondohan tayo ng mga buwis ng mga ordinaryong mamamayan, manggagawa, magsasaka, at mangingisda. Kaya mayroon tayong responsibilidad na mapaabot sa kanila ang ating mga pananaliksik. Iyon ang isang nakababahala sa kasalukuyang kondisyon, na ang lahat ng pamantayan, lahat ng sinusundan nating mga panukat sa kahusayan bilang akademiko ay iyong paglalathala ng mga journal na internasyonal. Bumubura ito sa ating tradisyong pinaghihirapan nating ipunla. Tradisyong pang-akademiko at scholarly na pag-iisip sa mas malawak na dimensiyon sa wikang Filipino.

Maliban sa globalisasyon, mayroon pa ba kayong nakikitang pinagmulan kung bakit humayo muli ang Ingles kahit pa sinasabi ng mga eksperto na sa tao naman talaga nanggagaling ang wikang Filipino.

Kailangan natin suriin mismo ang dinamikong konstektong pangwika sa ating bansa. Sa isang banda, dulot ng mga international ranking ng

mga unibersidad unti-unting hinuhugot mula sa kanilang ugatan ang mga unibersidad. Kumbaga binubunot sila sa pinanggagalingang mga bansa upang sila'y makipagkompetensiya sa isa't isa ayon sa ilang istandardisadong pamantayan. Ngayon, sa aking palagay ang nangyayari sa mas malawak na lipunan, sa mas malawak na kinalalagyan ng ating mamamayan ay nawawalan na ng matatag na ugat ang Ingles sa mas malawak na kontekstong Pilipino. Kung tayo'y mag-iikot-ikot ngayon may mga bata na kapag magsalita ng Ingles maliliit pa lamang na bata ay parang mga Amerikano kung magsalita. Nakaririnig tayo ng ganiyan, dahil iyan sa matinding oryentasyon o maling oryentasyon ng ating sistemang pang-edukasyon. Halimbawa, ang K-12—kung ipagpapatuloy ang K-12 ay nandoon ang oryentasyon na mag-Ingles na kayo dahil iyon ang magagamit natin para magkaroon ng trabaho sa ibang lugar at ibang bansa, sa mga call center, at iba pa. Kaya lumilikha iyan ng mga ganiyang kabataan. Pero sa tingin ko, iyong mas malawak na kabataan sa Pilipinas ay hindi naman ganiyan dahil iyong mga naranasan nating ganiyang mga bata ay iyong nasa pang-gitna o mayroong pagnanasa o pag-asam na maging pang-gitnang uri sa lipunang Pilipino at iyong mga nakatataas talaga. Pero ang mga karaniwang mamamayan sa palagay ko ay hindi nahuhumaling sa ganiyang paggamit ng Filipino. Walang silang pagkakataon dahil wala namang mga guro ng wikang Ingles na masasabi nating may ganoong kasanayan sa mas malawak na sistemang pang-edukasyon natin. Sila iyong pumapasok sa mga eksklusibong paaralan na napakamahal ng matrikula para sa maliliit na bata na kaya lamang ng iilan. Kaya sabihin natin na sa mas malawak na kontekstong Pilipino ay humahantong tayo sa isang krisis na pangwika at panlipunan dahil sa isang banda sa mga unibersidad natin pinapatatag ang mga ugat ng wikang Ingles. Samantalang sa labas ng mga unibersidad ay nalulusaw at humihina na ang mga ugat na ito at hindi na maibabalik ang ugat ng wikang Ingles sa ating bansa. Kailangan para mangyari iyan ay isang bagong kolonisasyon, isang tunay na kolonisasyon. Pananakop muli ng mga English speaking o ng mga bansang English speaking. Pero sa kasalukuyan, sabihin nating may mga rekurso.

Sa kasalukuyang mga kakayahan ay hindi natin maibabalik ang sinasabing dating ideal na kakayahan sa Ingles ng mga Pilipino. Ang panahon na iyan ay matagal nang lumipas, ang ating kakayahan ngayon ay paunlarin ang wikang Filipino at paghusayin at pag-aralan ang Ingles hangga't makakaya. Hangga't ang mga rekurso ng ating sistemang pang-edukasyon ay may mailalaan para sa pagsasanay sa wikang Ingles. Pero hindi na puwede iyong sinasabi nilang Amerikanisasyon o iyong ganap na pagpapalalim muli ng wikang Ingles. Isa itong panaginip ng ilan, pero ang panaginip na iyan ay lumipas na.

Ingles daw ang unang wika ng intelektuwalisasyon, isang propesor ang nagbanggit sa akin. Ano ang reaksiyon ninyo doon?

Ang tingin ko, napakarami sa ating mga propesor at intelektuwal na may pananaw na Ingles ang unang wika ng intelektuwalisasyon. Ang labis na makitid ay ang kanilang karanasang pangwika at pangkultura. Ang kaisa-isang bansa na nakikita nila ay Estados Unidos iyon lang. Iyon lang ang natatanging modelo para sa kanila sa lahat ng usapin. Kulang sila sa paglalakbay at kulang sila sa paglubog sa ibang bansa. Kulang sila sa pagpapalawak ng kanilang perspektiba at punto de vista tungkol sa mga bagay, kaya tumatak sa kanila na ang wikang Ingles ang pinakamahusay, na wala ng ibang wika na makalilikha ng kaalaman o makalalalim ng ating ugnayan sa ating daigdig kung hindi ang wika na ito. Ang karamihan ng mga tao na may ganiyang pananaw ay functionally monolingual, ibig sabihin tulad ng sinasabi nila Simon dati na napakagaling mag-Espanyol kaya lang pinabayaan ang sariling wika na hindi man lang ito masulat o mabasa. Sa katunayan ang karamihan ng nagsasabi ng ganiyan ay mga monolingguwal sa wikang Ingles na hindi makapagsulat ng matino sa wikang Filipino o kahit ibang wika sa daigdig, dahil napakakitid ng kanilang karanasang pangwika at pangkultura. Iisa lang ang kanilang nakikitang modelo, ang Amerika. Tingnan natin ang kasaysayan, ang pagsulong ng kaalaman ng tao, ang pagsulong ng kabihasnan at kultura, masasabi natin na isang bahagi lamang o isang mahalagang bahaging naiambag ng kabihasnang nagsasalita ng wikang Ingles. Napakaraming ambag na mula sa iba-ibang dako ng ating daigdig maliban sa bansang Amerika at ang mga ito ay may makabuluhang ambag sa pag-unawa natin sa ating kalikasan, lipunan, at pag-iral bilang tao. Kaya kung usaping lalim, kulang ang ganiyang perspektiba. Ang mahalaga naman talaga sa edukasyon o sa pag-unlad ng isang lipunan, ng isang bansa, at ng mamamayan ay nagkakaunawaan tayo. Kung edukasyon ang pag-uusapan, ano ba ang pinakaimportante sa lahat kapag pinag-uusapan natin ang edukasyon? Hindi dapat tayo ang gumagamit ng mabobonggang pananalita. Hindi dapat tayo nagpapaikot ng ating kausap dahil masasalimuot ang ating pangungusap. Ang importante sa edukasyon ay nagkakaintindihan, maging edukasyon sa kindergarten hanggang sa kolehiyo. Pinatutunayan lamang nito na ang paggamit ng wikang Ingles sa pagtuturo ay nagpapakita ng malalang kalagayan sa pagkatuto ng kahit na mga tinuturing na unibersal na kaalaman tulad ng matematika at mga sangay ng agham. Ang napakasamang pinapakitang kasanayan ng mga mag-aaral sa Filipino sa ganitong mga larangan ay mga pananda lamang sa mga nabigo o nabibigo na pagkakaunawaan at pagkakaintindihan sa loob ng mga silid-aralan. Hindi nauunawaan ng mga mag-aaral ang kanilang mga guro dahil hindi naman trabaho ng mga guro na magpakahusay sa Ingles, ang trabaho nila ay magturo ng Physics at mapaunawa sa mga bata ang Physics. Ang trabaho nila

kung nagtuturo sila ng kemistri, kasaysayan, o matematika ay mapaunawa ito sa mga bata. Hindi iyong tayo ay magsusuot ng magagandang damit na pangwika sa ating paningin pero hindi naman tayo nagkakaintindihan, kaya nahuhuli ang Pilipinas. Tingnan ninyo ang ibang bansa, ang ginagamit nila para magkaunawaan sila ay ang kanilang mga wika na mauunawaan ng mas maraming tao, na mas maginhawa nilang magagamit sa loob ng silid-aralan at mas komportable para sa kanila na bigkasin. Iyon nga ang isa pang problema ng ilang mga tao, kadalasang monolingguwal ang mga taong nagsasabi na Ingles lang ang nangunguna, maliban sa Hapon. Hindi totoo iyan, tumingin lang kayo sa buong paligid sa Asya, ano ba ang ginagamit na wika ng mga paaralan sa Asya? Hindi lang Hapon ang usapin natin, ang usapin natin ngayon ay Korea, Vietnam, Malaysia, Indonesia, Thailand, at iba pang mga bansa. Silang lahat ay nagpapakita ng higit na husay ngayon sa ekonomiya. Sa usapin ng pagsusulong ng kanilang siyensya mas respetado, kilala, at mataas ang pagtingin ng internasyonal na komunidad sa produksiyon ng agham sa Thailand, Vietnam, Indonesia kaysa sa ginagawa sa Pilipinas at hindi Ingles ang wikang panturo sa mga bansang iyon.

May nagsasabi din na may pagkakataon din na sinusulong at pinapaunlad ang wikang Filipino bilang isang ganap na wikang pambansa at bilang isang wika na magagamit sa lahat ng larangan ng kaalaman. Siyempre hindi naman madali ang transisyong pangwika kung iisipin natin ang iba't ibang larangan. Gayunman, hindi naman talaga sobrang hirap. Ang sinasabi ng iba, halimbawa ay walang bokabularyo, walang mga salita ang wikang Filipino para sa maraming teknikal na salita na kilala na ngayon sa agham, pero hindi naman iyan naging problema para sa ibang mga bansa na mabilis na nagpapaunlad ng kanilang wika. Kahit pa tingnan natin ang Japan, Malaysia o Indonesia, ang ginagawa lang nila ay hinihiram nila ang sentral ng mga wika. Kung may momentum at velocity, ang gagawin nila babaybayin lang nila iyon o hihiramin nila ang salita ayon sa kanilang wika at gagamitin ang salitang hiniram. Ngunit, wikang Filipino ang ginagamit nila para ipaliwanag ang terminong iyon. Tinatahi nila ang mga konsepto na hiniram, inaangkin mula sa ibang wika at pinapaliwanag sa talakayan sa klase gamit ang wikang Filipino. May nagsasabing kailangang mapanitili ang klasikal at purong anyo ng wikang Filipino, “huwag tayong manghiram, mag-imbento tayo”, hindi iyon ang praktikal na daan at hindi iyon ang daan na isinulong ng mga bansang nakapagpaunlad ng kanilang wika at maging ang wikang Ingles hindi ganoon ang kanilang ginawa. Ang wikang Ingles ay humiram ng kaniyang teknikal na bokubalaryo mula sa Latin, Griyego, Aleman, Pranses, at iba pang wika sa daigdig. Ngayon ang transisyon ay maaaring tingnan natin, maaaring mapag-aralan upang ito ay mapabilis at huwag tayo lumikha ng mga balakid sa ating harapan.

Ang pangunahin naman talaga diyan, dapat i-testing. Nagkakaintindihan ba tayo, ang guro at ang mga mag-aaral? Ang mga binabasa o babasahin ay naiintindihan ba natin? Ito bang tungkol sa stratosphere o mesosphere ay naiintindihan natin? Iyon lang naman ang tanong. Ngunit kung nakabalot iyan sa wikang Ingles na hindi maunawaan ng mga mag-aaral, sayang lang ang ating ginagawa. Kung sabihin nating matagal ng ginagawa iyan ng ibang bansa, mali iyan. Halimbawa, sa Indonesia, Malaysia, bago lang din ang kanilang pagsusulong ng kanilang wika sa mga terminong siyentipiko. Sabihin natin na ang Japan at Korea isandaang taon na nilang ginagawa, kailangan din naman talaga ng panahon. Pero kapag nagawa mo na iyan, tuloy-tuloy na ang buong proseso na ito. Hindi natin sinasabi na huwag tayo mag-aral ng wikang Ingles, kailangan mag-aral ng mga internasyonal na wika. Pero tingnan ninyo, sa Europa, ano diyan ang mga bansa na pinakamagaling magsalita ng wikang Ingles. Alam naman natin na ang mga Europeo ay may komplikadong relasyon sa Ingles. Komplikado, dahil marami sa kanila ay talagang makapit sa kanilang sariling wika. Dahil nasa isip nila sa wika nila nagmula ang maraming literatura, kaalaman, pilosopiya, agham kaya hindi sila basta bibigay sa Ingles. Kaya mayroon silang masalimuot na relasyon sa Ingles. Pero sa Europa, saan ba may pinakamagaling mag-Ingles na mamamayan? Mayroong pag-aaral na ginawa tungkol diyan, ayon sa pag-aaral ang pinakamagaling ay mga taga-Scandinavian, sumunod ang mga German at Dutch. Pero ang tanong natin, ang pagtuturo ba sa kindergarten, sa Netherlands o Germany at sa Scandinavia o Sweden ay nasa wikang Ingles? Hindi, ang gamit nila ay Swedish o Norwegian. Ang gamit nila sa pagtuturo ay sarili nilang wika. Ngayon, bakit sila magaling mag-Ingles? Dahil magagaling ang kanilang mga English teacher, naglalaan ng pondo ang pamahalaan na magtuturo ng magandang Ingles. Kaya ang nagtuturo ng Physics, ang trabaho mo lang ay magturo ng Physics, hindi magturo ng Ingles. Pero kapag magsanay ka ng mga core na magagaling na magturo sa Ingles, talagang kailangang paunlarin mo ang kanilang antas ng kakayahan at maayos ang pagtuturo ng Ingles sa mga klase gagaling sila sa Ingles. Hindi kailangan na gamitin ang wikang Ingles bilang wikang panturo para ito ay maunawaan o para maging matatas ang mga tao sa wikang iyan. Kaya maling landas ang ating pinatutunguhan dito sa Pilipinas, dapat natututo tayo sa ating mga kapit-bansa sa Asya. Dahil habang ganito ang ating sitwasyon ay mapag-iiwanan tayo sa literatura, agham, kultura, at iba pang larangan. Kapag Ingles ang gamit sa pagtuturo wala tayong masabi kaugnay ng pagkaunawa natin sa agham at matematika dahil hindi maunawaan ng karamihang mamamayan. Kaya ang nangyayari ngayon ay tila isang pambansang pagpapatiwakal. Kung patuloy ang pangyayaring ito, mali ang ating pinatutunguhan, patungo tayo sa bangin ng kawalan. Mahuhulog

lamang tayo doon at walang pagsulong na makakamit sa ating lipunan, dahil ang pinakamahalagang tanong sa edukasyon ay nalimot natin. Nagkakaintindihan ba ang mga mag-aaral at guro? Ganoon kahalaga ang wika. Dahil mula doon sa pagkagagap sa wika, doon tutubo ang maraming positibong bagay sa lipunan. Pero ang nangyayari ngayon, dahil nalimot ang mga pundamental na usapin kaugnay ng wika ay patuloy at hindi natututo ang ating mga institusyong pang-estado, unibersidad, at paaralan mula sa mga aral na ito at patuloy na pinapatindi ang pagpapalaganap sa wikang Ingles. Patuloy pang ginigipit ang kalagayan ng wikang Filipino sa lahat ng antas dahil sa isa pang maling palisi ng ating estado—ang labor export policy. Ang tuon talaga nitoay mag-eksport, hindi ng mga produkto o gawa natin kung hindi mag-eksport ng mga tao. Kaya nga dahil sa palisi na ito, mali ang pinatutunguhan ng ating bansa. Dahil maaari nating sabihin, kung tayo ay patuloy na magpapakahusay sa Ingles ang matitiyak natin ay patuloy tayong makaeksport ng lakas paggawa ng mga tao. Pero kung tayo ay patuloy na magpapaunlad ng ating wikang Filipino at ng iba pang mga wika sa Pilipinas, maaasahan natin na aabot din tayo sa pag-eksport ng mga computer, satellite, teknolohikal na mga produkto, at iba pa. Kapag Filipino ang ating pauunlarin, hindi na tao ang ating i-eksport—mga bagay na may mataas na antas ng siyentipiko at pangkultura na nilalaman. Maeksport na natin ang gawa natin sa pamamagitan ng sarili nating mga kamay at utak. Pero dahil sa ating pagkahumaling sa Ingles at tindig ng ating mga pang-estadong institusyon sa eksport ng tao, naiiwan natin ang mas mahalaga. Iyon nga ang potensiyal ng ating bansa.

Posible na sa ganitong ginagawa ng estado na nagpapalaganap ng wikang Ingles ay may iilan talaga na matututo ng wikang Ingles. May isang seksyon ng ating lipunan na magiging matatas diyan, talagang export quality. Pero ang karamihan ay maiiwan na. Sa karamihan na iyon, maaaring nariyan ang ating mga henyo, mga talagang may potensiyal mag-ambag sa literatura, sining, agham, at ibang larangan. Maaaring naiiwan ang mga taong ito dahil ang pagpapaunlad ng edukasyon ay isang pang masang bagay. Kailangan mamobilisa ang buong bansa at ang lahat ng mamamayan, na ang wikang Filipino ay dapat nating mapaunlad, makilala, at maisulong. Pero dahil dito sa ating bulag na pag-aangat sa wikang Ingles napag-iiwanan tayo. Ang titingnan kaagad sa iyo ay ang accent at grammar mo. Pero hindi iyon ang mahalaga sa pagsulong ng isang lipunan, hindi iyon ang pananda ng ating talino. Pumunta kayo sa ibang bansa, pakinggan ninyo ang grammar at accent nila, tingnan ninyo ang effort nila, ang kanilang mga industriya at agrikultura. Maganda ba ang kanilang accent at grammar sa Ingles? Hindi, pero ang kanilang lipunan ay mauunlad. Ang kanilang mamamayan ay mas malaya sa pag-iisip at pagpapahayag ng kanilang kaisipan at mas dinamiko

ang buhay pangkultura. Kulang talaga ang mga Pilipino, halos dalawang bansa lang ang umiiral para sa mga intelektuwal ng Pilipino, ang Pilipinas at Amerika. Iyon lang ang kanilang nakikita, pero napag-iiwanan na ang panahon na iyan. Ang panahon ng estados unidos ay isang panahon na unti-unti nang naglalaho, dahil tulad ng lahat ng imperyo may katapusan din iyan. Kailangang palawakin ang ating kaisipan, tingnan ang realidad dahil kung hindi natin gagawin iyan, patuloy tayo sa pambansang pagpapatiwakal sa pamamagitan ng maling palisi sa wika.

Dito sa loob ng UP mayroong pagsisikap, nangunguna diyan ang Departamento ng Filipino at Panitikan ng Pilipinas sa pagsasaliksik. Sa engineering, mayroon silang bantay wika at mga saliksik sa mga salitang lokal na magagamit sa pagpapayabong ng mga konsepto sa engineering. Paano pa kaya mapapaunlad ang mga ganitong pagsisikap?

May dalawang dimensiyon para mapaunlad at maisulong ang wikang Filipino, una ay aktibong paggamit ng wikang Filipino sa pananaliksik at pagtuturo sa mga larangan tulad ng engineering. Hindi naman kinakailangan na labis na pahirapan natin ang sarili, ang mahalaga lang ay baguhin ang wikang panturo sa lahat ng antas. Kahit ang teksbuk ay ihahabol na lang, pero kung buksan mo agad ang Filipino bilang wikang panturo ay malaking ginhawa na iyan para sa mas maraming mamamayan na nais matuto. Sa kabilang banda naman, ang paggamit ng mga teknolohiya para sa mas advantage na pamamaraan ng pag-aaral ng wika ay isang mahalagang bagay din. Dahil kung tayo ay magpapaunlad ng wikang Filipino at mananaliksik sa wikang Filipino sa kasalukuyang panahon ay hindi na rin nababagay at sobra na ring pahirap sa sarili kapag tayo ay mananatili sa dating pamamaraan. Kailangan din nating makilala ang panibagong mga lapit at teknik na magagamit sa information technology, computer, processing, at storage ng kaalaman sa pamamagitan ng wika. Isa ito sa mga kailangan nating paglaanan ng pansin at sa tingin ko ang kailangan talaga natin ay mangalap ng mga pondo at suporta para sa ganiyang mga uri ng proyekto.

Sa kasalukuyan, pinopondohan ng UP Diliman sa pamamagitan ng Office of the Vice Chancellor for Research and Development (OVCRD) ang isang proyektong nagbubuo ng isang bagong monolingguwal na diksiyonaryong Filipino. Isa itong monolingguwal na diksiyonaryo ng kontemporaneong wikang Filipino. Ibig sabihin, iyong kasalukuyang gamit na wika ang nais natin na maipasok sa diksiyonaryong ito. Ano ang pagkakaiba ng ganitong proyekto sa dati ng mga diksiyonaryo sa Pilipinas? Una, gumagamit ito ng digital text corpus, ibig sabihin nito kumukuha ka ng datos mula sa nakasulat at pabigkas na mga halimbawa at paggamit ng wikang Filipino. Dahil ang depinisyon namin ng wikang Filipino ay wikang ginagamit sa komunikasyon

sa mga pangungahing area ng konsentrasyon, halimbawa, mga metropolitan area sa bansang Pilipinas. Ginagamit ang wikang Filipino para magkaroon ng epektibong komunikasyon ang nanggaling sa iba't ibang dako ng bansa. Kaya nangangalap kami ng mga digital na impormasyon, mga teksto ng halimbawang paggamit ng wikang Filipino sa National Capital Region (NCR), Cebu, Davao at ito ay aming ipoproseso. Ang balak namin ay magkaroon ng halos dalawampung milyon na salita na digital text corpus. Hindi iyan kalakihan kung titingnan ang malalaking digital corpus na ginawa para sa ibang wikang Asyano at gayundin sa wikang Europeo kasama na ang wikang Ingles, nagsisimula pa lamang tayo. Sa pamamagitan ng ganitong digital text corpus na may bahaging pasulat at may bahaging pabigkas, nakikita natin at maaaring maanalisa ang kasalukuyang paggamit ng wikang Filipino. Maaaring maproseso ito ng mas madali. Maaaring makita ang iba-ibang konteksto ng paggamit ng iba't ibang salita. Maaari ding mabilang sa loob ng corpus kung saan ginamit ang mga partikular na salita. Kung ano ang mga salita na pinakaginagamit, pinakamadalas na mabanggit at ito ang magiging batayan ng paglahok ng mga salita sa diksiyonaryo. Kaya masasabi nating ito ay nakabatay sa isang malinaw na corpus na kung tatanungin ka bakit may salitang ganito na ipinasok sa corpus, bakit ganito ang inyong diksiyonaryo, at bakit ganiyan ang mga kahulugan, ispelang, at bigkas ng mga salitang iyan? Lahat iyan ay maibabalik mo sa corpus, ito ang aming mga patunay na ginamit ang mga salitang ito, na may ganitong mga pakahulugan sa ganitong salita, at na may mga ganitong pagbaybay, kahit kakaiba ay kinakailangang makilala iyon. Ito ay may matatag na batayan sa mga penomenong pangwika at hindi lamang pinagpilian ng isang maliit na grupo ng nagnanais magbuo ng isang diumano'y wikang Filipino.

Kayo ay bihasa hindi lang sa wikang Filipino, kailan kaya naging bentaha o disbentaha ang paggamit ng wika? Kailan kayo nagpapalit ng wikang gamit?

Bilang isang mananaliksik, dapat nating makilala na ang kaalaman at pagkatuto ng ibang wika ay nakapagbubukas ng daigdig ng kaisipan. Hindi lamang mga daigdig ng kaisipan, buong kultura ang nabubuksan sa pagkatuto sa isang wika. Doon tayo namumulat na talagang kulang ang ating idea na ang Ingles ang makapagbubukas ng landas sa lahat at hindi ito makatotohanan. Napakaraming bagay na nasulat sa daigdig. Napakaraming magagandang idea ang nasulat sa iba't ibang wika na mas mauunawaan natin kapag pinag-aralan natin sa mga wikang iyon. Siguro sa pag-aaral ng ibang mga wika, ang isang posibilidad ay gagamitin natin ang kaalaman na ito para pag-aralan ang ibang mga dayuhang kultura at maisalin ito. Iyon ang palaging ginagawa ng mga tagasalin na Amerikano. Sinasama ko rin ang pagsasalin ng mga Amerikano mula sa iba-ibang wika sa daigdig, bagaman napakapili ng kanilang mga sinasalin sa loob ng wikang Ingles. Ang isa talagang kinaiinisan

ko ay bakit kapag tayo ay may gustong malaman o matutunan, halimbawa sa Indonesia o Malaysia ay kukuha pa tayo ng mga Australyano o Amerikano para ipaliwanag kung ano ang mga literatura, politika, kasaysayan ng mga kalapit-bansa natin. Bakit kinakailangan natin sila para ipaliwanag ang mga pundamental na usapin na dapat tayo din ang nakakaalam. Hindi natin dito binabatikos ang mga kagustuhan ng mga Australyano, German, o French na pag-aralan ang Malaysia, Vietnam o Thailand. Pero bakit kailangan pa natin tumungo doon para tayo ay malinawan tungkol sa ating mga kalapit-bansa? Dapat tayo ay may mga espesyalista na pinag-aaralan ang mga bansang iyon.

Kaya napakahalaga ng pagsasalin. Ang wikang German, ang tingin diyan ng mga Europeo sa loob ng mahabang panahon ay hindi isang wikang pangkabihasnan. Ang Aleman ay hindi kinikilala bilang isang wikang mayaman sa kaisipan. Ang mga pilosopo, dalubhasa sa matematika at iba pa, ang ginagamit nilang wika nang lumilipas na rin ang panahong Latin ay Italyano o Pranses o Ingles. Parang mas mataas ang prestihiyo ng mga iyan kung usapin ng kaalaman sa pilosopiya, matematika, at agham. Napaunlad ng mga Aleman ang kanilang wika sa pamamagitan ng pagsasalin. Sa loob ng mahigit isang daang taon ng pagsasalin ng iba't ibang akda sa wikang Aleman ay napalakas, napatatag, at napalawak ang kakayahan ng wikang ito. Ang pagsasalin sa isang wika ay nakapagpapalakas sa wikang ito hanggang sa hindi na lamang siya tumatapat o pumapantay sa ibang wika, nagkakaroon ito ng kakayahang lumikha ng kaniyang sariling idea at kaisipan. Kaya noong unang bahagi ng 1900, nandiyan na si Hegel—ang sabi niya, ang hirap pero ang layunin ko ay turuan ang pilosopiya na magsalita ng Aleman. Isipin ninyo pagkatapos ng isang daang taon ay naroroon na si Einstein. Isang daang taon lang ang kinailangan mula sa pagsisikap at paghihirap na iyon ni Hegel na turuan ang pilosopiya na magsalita ng Aleman. Isang daang taon lang ang kinailangan para magkaroon ng isang Einstein, kaya ang pagsasalin ay isang napakahalagang gawain. Ito ay hamon sa wika, hamon na kayanin ng wika na magkaroon ng kakayahang lumikha ng mga bagong idea at kaisipan. Kapag nakapagsasarili na iyan ay makalilikha na ng kaniyang sarili na independent mula sa iba.

Kaya kailangan nating pagyamanin ang tradisyon ng pagsasalin. Ngunit dito sa atin ang pagsasalin ay napag-iwanang gawain sa Pilipinas. Patuloy ang pagtingin sa gawain ng pagsasalin na hindi isang marangal o mataas na uri ng gawain kahit na sabihin natin na iyan ang isa sa pinakamahirap na proyektong pangwika o gawaing intelektuwal dahil ang pagsasalin ay nangangahulugan ng matinding pag-unawa ng mga teksto. Importante ang pagsasalin para magkaroon ng sariling dinamismo at kaisipan ang isang bansa. Kailangan pa natin itong isulong dito sa Pilipinas, hindi maaari ang paisa-isang salin. Halos walang pangkultural na epekto iyan, kailangan maramihan at tuloy-tuloy. Dapat halos babahain mo ang lipunan ng mga salin at sa ganoong

paraan lamang magkakaroon ng mas makabuluhang epekto ang salin. Ang pagsasalin, hindi dapat gawaing parang vanity, isasalin ko ang ganitong akda, iyong mahirap tapos kahit hindi maintindihan ng ibang tao ang sinalin mo basta sinalin mo. Vanity lang iyong pinanggagalingan ng ganoong pagsasalin. Hindi dapat ganoon, isa itong pang maramihang gawain kailangan maraming taong sangkot sa gawain ng pagsasalin sa isang lipunan at isang bagay iyon na pundamental sa pagsusulong ng wika. Isang usapin ito ng oryentasyon ng ating sistemang pang-edukasyon, kasama ang Unibersidad ng Pilipinas. Nitong mga nakaraang taon ng neoliberal na reporma, pagsasapamilihan o pagsasakalakal ng edukasyon ang naglalayo sa ating unibersidad mula sa dapat na oryentasyon at tungkulin ng ating lipunan. Ang nangyayari, nahuhumaling ang ating mga administrador na pagsikapan na lamang na mapataas ang ating competitiveness sa pandaigdigang pamilihan. Kaya, paano natin pagsisilbihan ang nakararaming kabataan? Paano makapapasok sa UP ang nakararaming kabataan? Kailangan isipin natin na maging bukas o mas bukas ang ating pamantasan sa mas malawak na bahagdan ng ating lipunan—mga nanggaling sa uri ng anak pawis, manggagawa, magsasaka, at mangingisda. Ang kabataang nanggaling mismo sa sektor na ito ng ating lipunan ay dapat ding mapaloob sa unibersidad dahil tulad ng nalalaman natin, ang gawaing pang-edukasyon ay gawaing pangmasa. Hindi elitista, dahil kapag elitista ang pagtingin natin sa edukasyon, pakinabang lamang ng iilan iyan. Ang kailangan nating gawin ay iwaksi ang komersalisasyon ng edukasyon. Papasukin ang mas maraming kabataan mula sa mas maramihang sektor sa lipunang Pilipino. Ang tanong nga roon, papaano tayo magkakaunawaan at magkakaintindihan? Paano tayo susulong sa ating mga pinag-aaralan dito? Kailangan nating magamit ang wika na mas mauunawaan at pagbalik ng mga taong iyon sa kanilang komunidad, ito rin ang gagamitin nilang wika sa kanilang pagbabahagi ng kanilang kaalaman.

Ang tanong lang talaga diyan, paano mas mapagsisilbihan ng pamantasan natin ang pangangailangan ng bansa? Mula doon, susunod na ang mga usapin tulad ng usaping pangwika. Kasunod din nito ang mga problema—usaping komersalisasyon ng edukasyon at pagwawaksi nito, demokratisasyon ng edukasyon at kaalaman—ito ang magbubukas ng mas demokratikong lipunan ng mga Pilipino. Pero mali ang direksiyon ng komersyalisadong edukasyon at elitistang edukasyon, education for export at import ang ginagawa natin sa ngayon kaya ang kailangan nating patuloy na gawin ay pagsikapan ang pagsusulong ng wikang Filipino. Maiwasto ang maling direksiyon na pinatutunguhan ng ating matataas na institusyong pang-edukasyon. Kung tuloy-tuloy natin itong gagawin at hindi tayo matututo, ito ang magiging katapusan ng bansang Pilipinas sa usapin ng pagkalugmok, kahirapan, kawalan ng pag-unlad, desperasyon, at kawalan ng pag-asa. Kaya kagyat ang kahilingan natin na maiwaksi ngayon din ang ganitong kalakaran.

Victor J. Paz
 Programa sa Araling Arkeoloji
 Unibersidad ng Pilipinas Diliman

Si **Victor J. Paz** ay Propesor ng Arkeoloji sa Unibersidad ng Pilipinas Diliman, dating guro sa Departamento ng Kasaysayan kung saan isa siya sa mga nagsulong ng wikang Filipino sa pagtuturo. Namuno siya sa pagbuo ng kursong Arkeoloji 1—Kasaysayan at Arkeoloji ng Pilipinas. Si Dr. Paz ay aktibo pa ring mag-aaral ng mabilis na nagbabagong wikang pambansa.

Malaki ang naging kontribusyon ng inyong ina sa pagsusulong ng wikang Filipino, ano ang isa sa mga nagawa niya na nakaimpluwensiya sa inyo?

Nauunawaan ko ang posisyon sa wika ng nanay ko. Sa panahong iyon, isa siguro sa masasabi natin na hindi popular ang kaniyang posisyon. Kasi ang posisyon niya kakaiba sa pangkaraniwang nagsusulong ng wika. Gayunman, masasabi kong hindi ko naman talaga ginamit o sinundan ang kaniyang posisyon; halimbawa, sa pagtuturo ko ng kasaysayan sa departamento ng kasaysayan. Ngunit, gaya ng sinabi ko nauunawaan ko siya. Pero sa usapin ng diskurso, dinepensahan ko ang posisyon niya. Kung paano binabaybay ay ganoon mo rin dapat isusulat. Pero maaari ko ring sabihin na ang pagsusulong ng wika ay kasabay ng posisyon niya at ng departamento ng lingguwistiks dahil maraming iba pang posisyon. Maaari nating tingnan iyan na sabay-sabay na pagsusulong ng wika sa unibersidad na iba-iba ang pinanggagalingan. Kami noon ay naniniwala na parang hindi na isyu na kailangan pang isulong ang wika. Pero dahil nagtuturo ako ng mga undergraduate, ang usapin diyan ay bakit at ano ang masasabi nating focus ng pagsulong ng wika. Isang mainit na isyu ang midyum sa pagtuturo noon, gaya din ngayon. Ano ba ang midyum sa pagtuturo? Ang tunay na masasabi natin ay ang kabaliktad o kabilang panig ng posisyon, masasabi nating kolektibo. May ibang klase ng pagsulong ng wikang Filipino na nagsasabi na dapat ang midyum ng pagtuturo sa paaralan ay Ingles. Iyon ang puntong talagang dapat nating durugin. Kaya sa pagtuturo pinapaliwanag natin kung bakit hindi maaaring Ingles ang ating midyum. Nang naging dekanong ang nanay ko, talagang tinulak niya ng todo iyan. Makikita mo kung paano niya sinusulat ang mga memo niya. Ang pangalan ng CSSP niya ay Kolehiyo ng Sosyal Sayans at hindi lahat natuwa pero hindi rin nila makontra sapagkat malinaw ang dahilan kung bakit ganoon ang posisyon niya. Hinihintay na lang nila matapos ang pagiging dekanong niya para palitan lahat iyon.

Bago noon, si Dekano Salazar iba rin ang posisyon niya. Medyo mas purista iyong posisyon niya nang panahong iyon. Ang posisyon niya kung kailangan mag-imbento ng salita, mag-imbento. Kung kailangan agresibong gamitin ang isang salita na hindi naman talaga kilala, gawin iyon. Halimbawa, sa halip na kolehiyo ang gusto ni dekanong Salazar ay dalubhasan at sa halip na unibersidad, pamantasan. Maganda nga naman, maraming iba pang posisyon kung saan-saan galing na mga dahilan. Ang mahalaga lang lahat ay nagkakaisa. Kailangan itulak ang wika at tunay na palaganapin bilang wika na gagamitin sa pag-aaral sa antas ng unibersidad.

Nabanggit ninyo kanina na hindi popular ang tindig ng ina ninyo sa pagsusulong sa wikang Filipino. May natatandaan ba kayong mga reaksiyon ng inyong kasamahan na nag-udyok sa iyo na isulong pa ito lalo?

Gaya ng sinabi ko, hindi naman ako disipulo ng posisyon ng nanay ko pero nauunawaan ko naman. Kung binabatikos ang kaniyang isinusulong o pananaw, dinedepensahan ko pero hindi ibig sabihin na ginagawa ko. Ang isang malinaw doon, lalo na sa mga kaibigan nating mga Tagalog masakit sa tainga at mata nila kapag nababasa nila ang ganoong klaseng ispeling at bigkas sapagkat Tagalog sila. Hanggang ngayon naman isyu iyan, hindi malinaw sa maraming tao kung ano ang ibig sabihin ng Filipino akala pa rin nila Tagalog. Minsan sasabihin nila nasanay lang na tawaging Tagalog pero alam naman nilang iba ang Filipino sa Tagalog. Pero marami sa kanilang hindi alam ang kaibahan ng Tagalog sa Filipino, na ang Filipino ay lingua franca na nabuo na lang marahil sa loob ng 5 o 6 na dekadang paggamit at ang Tagalog ay wikang Taal dito sa Luzon.

Sa anong punto nagkakaiba ang inyong diskurso?

Sa akin naman ang pagkakaiba lang naman ay ang pagiging militante sa paggamit. Sa akin, nag-iba ako ng ispeling at nauunawaan ko iyon, wala sa aking problema. Mas gusto ko rin kung may mahahanap na lumang salita para sa isang bagay na gusto mong ipaliwanag at pagkatapos ipauso ulit. Pero wala na sa atin iyan, noong araw kasi maaari pa nating masabi na ang unibersidad at mga iskolar ang nagdidikta ng direksiyon ng wika. Pero ngayon kasi wala na sa atin, nasa midya na ang impluwensiya kung ano ang gagamitin ng mga tao. Mas laganap at mas epektibo ang mass media sa pagtanggap ng mga tao sa mga salita. Ang magandang halimbawa ko diyan ay ang salitang undas, nakalimutan na noon ang undas pero ginagamit ng mass media ngayon kaya bumalik na naman ang salitang undas. Iyan ang gustong papel ng mga akademiko ang magsulong ng wika sa usapin ng impluwensiya sa bansa. Pero sa tingin ko sekundarya na tayo, ang masasabi nating papel ngayon ng mga akademiko ay nasa antas ng

pagtuturo. Kaya mahalaga ang midyum sa pagtuturo at ang pagpapalaganap ng wikang Filipino bilang wikang pangdiskurso sa akademiko na kasabay ng wikang Ingles, iyan ang masasabi nating ambag dito sa pagsulong ng wika.

Malaki nga ang papel ng midya sa pagsusulong sa wikang Filipino, pero minsan may mga kaso na nagpapasok din sila ng wika. Halimbawa ang isang pinupuna ng matandang manunulat na si Rogelio Ordoñez ang paggamit ng bulusok sa midya na iba ang kahulugan. Ano ang reaksiyon ninyo doon?

Ano ang magagawa natin kung tanggapin iyon ng mga tao, tinanggap na iyon. Marami na iyan, kahit sa Ingles diskurso iyan. Ganyan naman ang wika, malikhain. Sa simula ungrammatical, paglaon tatanggapin din ng mga tao. Isang halimbawa ay ang salitang kapulisan, iyong "ka" nang una maraming pumupuna diyan pero laging ginagamit at tinatanggap ng tao kaya ginamit na nila.

Bahagi ng inyong buhay sa akademya ang pagtuturo sa Departamento ng Kasaysayan. Dati Ingles ang ginagamit sa pagtuturo ng kasaysayan, ano ang inabot ninyo na wikang gamit sa pagtuturo ng kasaysayan?

Noong panahon namin lumakas ang paggamit sa Filipino. Sa katunayan karamihan ay nagtuturo na sa Filipino noong dekada 80, siguro mga kalagitnaan ng 1980 halos lahat mula sa mga senior hanggang sa pinakabagong fakulti ay nagtuturo sa Filipino. Ang pormal na pangalan ng departamento namin ay departamento ng kasaysayan. Ang pilosopiya sa likod ng pangalan ng departamento ay iba sa pilosopiya ng nanay ko at iba rin sa pilosopiya ng mga kasama natin sa departamento ng Filipino. Pero gaya ng sinabi ko, nagkakaisa sila sa usapin na kailangang isulong ang wikang Filipino, kaya isinusulong natin iyan.

Sa inyong karanasan sa Departamento ng Kasaysayan at ng Arkeolohiya, siyempre maraming konseptong Ingles. Ano ang karanasan ninyo dito, may mga hinarap ba kayong problema o pagsubok sa ganoong usapin?

Maganda iyang sinabi mo, binanggit mo ang arkeolohiya sa akin hindi arkeolohiya iyan, arkeoloji. Para akong nanay ko diyan, kasi debate namin iyan sa Sentro ng Wikang Filipino-UP Diliman (SWF-UPD) noong panahon ni Propesor Zafra. Gumawa sila ng mga katumbas na pangalan sa Filipino ng mga yunit sa UP. Noong araw, sinabi naming arkeoloji, ayaw sana naming i-formalize ang ispeling. Kaya noong 2003 ginawa namin dahil gusto ng SWF na magkaroon ng katumbas na ispeling. Nagsarbey kami sa lahat ng

mga estudyante, staff, at faculty. Lahat ng mga maaaring maging ispeling, ang lumabas sa sarbey ay iyong arkeoloji na may “ji” sa dulo. Isinumite namin ito sa SWF, sumagot sila at sabi nila maganda iyan at nauunawaan namin pero hindi ba dapat arkeolohiya sapagkat sabi nila ay kastila ang pinanggalingan. Kaya iwinasto namin sila doon, sabi namin, sa kasamaang palad hindi kastila ang nagsulong ng arkeoloji sa Pilipinas kung hindi mga Amerikano kung kaya Ingles ito. Kaya arkeoloji, maliban doon mas ganoon ang bigkas namin at iyon ang lumabas sa sarbey. Kaya ng sinabi ko na mas gusto ko na natural at nagkaroon ng concensus sa ispeling. Iyan ang naging isang problema, napuwersa kami na gumamit ng isang ispeling. Pero ganoon pa man, nag-iiba pa rin at may gumagamit pa rin ng arkeolohiya. Sa Indonesia, arkeyologi, “gi” ang dulo. Ang Bahasa kasi walang problema diyan. Sa atin siguro, dahil sa mahabang panahon ay dominante ang mga makatang Tagalog ang literatura at pagsusulat parang naging default na ito.

Mayroon ba kayong mga partikular na mga problema sa pagsusulong ng wikang Filipino?

Wala. Sa akin kasi, simple lang malinaw na malinaw sa utak ko na at least may dalawang diskurso. Kung ang diskurso namin ang gusto namin kausap ay mga kapuwa namin archaeologist dito sa Pilipinas at sa labas, at karamihan ay hindi Pilipino maaaring maging Indonesian, Malaysian, Thai, Amerikano, British, German, ang wika ng pagsusulat nila ay Ingles kaya Ingles ang gamit. Pero mayroon din kaming diskurso na para sa Pilipino, kung ang diskurso ay para sa Pilipino, ang wika dapat ay Filipino. Kaya hindi dapat iisa lang, depende iyan kung sino ang kausap.

Maaari bang ipaliwanag ninyo ang inyong mga pagtingin sa wika sa pagbuo ng pambansang kamalayan at identidad?

Sentral ang wika, lalo na sa atin sa Pilipinas. Hindi dapat maging mahirap. Bakit siya sentral—sapagkat may iba’t ibang etnolingguwistikong grupo tayo kaya marami tayong wika. Hindi pa talaga buo ang kamalayang pambansa natin. Sa katunayan, wika nga “work in progress.” Isang dahilan kung bakit hirap tayong mabuo. Mahalaga ang wika, lahat ng mabilis na nakabuo ng kamalayan at kultura na nakabase sa bansa ay mayroong isang wika na ginagamit ng lahat mula sa mga namumuno hanggang sa pinamumunuan. Sa atin, iba ang wika ng mga namumuno kaysa sa karamihan. Iyan ang ating kasamaang palad. Kaya kung sasabihin natin, ano ba ang kahalagahan ng pagbubuo ng kamalayang pambansa? Sa akin mas mahalaga ang pagbuo ng kamalayang pambansa kaysa kung anumang economic policy. Sa palagay ko, kahit anong gawin mong pagbabago sa mga economic policy kung hindi naman buo ang kamalayan mo hindi iyan mangyayari.

Ang halimbawa ko diyan, yumaman nga ang tao pero dahil hindi buo ang kamalayan niya aalis lang iyan, pupunta sa mas magandang lugar. Pero kung buo ang kamalayan ng isang tao, magkakaroon siya ng malasakit sa lugar niya. Sa palagay ko, iyan ang kahalagahan ng kamalayan. Ngayon, ang tanong diyan, halimbawa, kumuha kami ng kurso na Arkeoloji 1 iyan ay kasaysayan at arkeoloji ng Pilipinas itinuturo sa Filipino. Naisip ko, itong mga estudyanteng matatanda ay buo na ang isip pagdating sa UP. Kapag pinuwersa mo sila, susunod sila dahil alam nilang maaapektuhan ang grades nila. Pero baka hindi mo sila nakumbinse, hindi ka tumagos sa pinakaloob nila kung bakit mahalaga ang wika. Karamihan kasi pagtapos ng kanilang kurso o pag-alis nila sa unibersidad ay nakalilimutan na nila lahat iyan. Pero kung malinaw at bibigyang diin mo ang pagpapaliwanag at paglalaanan mo ng panahong maipaliwanag kung bakit mahalaga ang wika, bakit hindi siya puwedeng medium of instruction, ano ang mahabang epekto nito at wala silang maisip na mas malakas na argumento laban doon, kahit mag-Ingles sila sa klase walang problema. Kahit ako ay mag-Ingles sa klase, sa tingin ko hindi na problema iyon. Sa madaling salita, ang pagsulong ng wika ay hindi naman kinakailangan sa usapin ng pagtuturo na maging purista. Ang importante, malinaw na malinaw ang posisyon na ang pagsusulong ng wika ay mahalaga at ang pagbibigay diin ay ang pagsusulong ng wikang Filipino. Filipino na “F” ang lingua franca.

Ano ang mga kondisyon at palatandaan na masasabi nating ganap na ang isang yugto ng pagsusulong ng wika?

Mahirap na tanong, mahirap sagutin iyan. Sa palagay ko, hangga't pinag-uusapan pa natin kung anong kahalagahan ng wika ay hindi pa ganap at wala pa tayo sa susunod na yugto. Dapat ay gaya na tayo ng ibang mga kultura, hindi nila maunawaan kung ano ang problema natin kasi ang layo na nila buong-buo na sila. Kapag kinausap mo ang mga Hapon, Pranses, lalo na ang mga Amerikano tungkol diyan hindi nila mauunawaan dahil malayo na sila diyan, buo na ang kanilang identidad at kamalayan. Tayo ay nandoon pa lang sa diskurso, dahil hindi pa talaga tayo buo.

Kaninang umaga, may balita sa supreme court na nagkaroon sila ng palihan noong nakaraang araw. Sa radyo balita kanina, nanawagan ang isang justice na gamitin ang wikang Filipino sa pagsusulat ng mga resolusyon.

Dapat lang, hindi naman naiintindihan ng tao kung ano ang “whereas” at ang malupit pa diyan, napaka-archaic ng Ingles na ginagamit ng bukrasya lalo na ng batas. Ang layo ngayon sa pag-unawa ng mga tao. Paano ngayon mabibigyang lakas ang mga tao kung hindi sila makapasok sa diskurso dahil hindi nila nauunawaan ang wika at iyan ang aking problema.

Sa akin, maaari mong itulak ang diskursong Filipino na akademiko kasabay ng mga diskurso sa ibang wika, lalo na sa Ingles. Sa tingin ko, maling isipin na dapat isa lang ang puwede, Ingles lang o Filipino lang—bilingguwal iyan. Nagiging mahalaga iyan kung tunay na aktibo ang disiplina o akademiko mo sa paggawa ng kaalaman o sa kaalaman sa pananaliksik. Sa ganoong paraan kasi makikita na kailangang dalawa ang diskurso, hindi maaaring mag-Ingles kung ang gusto mong kausapin ay Filipino maliban kung elite ang iyong kausap. Kapag ang tagapakinig mo ay mga Filipino, kailangan Filipino ang gamit mong wika. Pero, ang disiplina mo ba ay nasa Pilipinas lang? Hindi naman puwede, mayroon kang mga kadisiplina sa ibang bansa at iba-iba ang wika nila. Sa historical accident, sa ating panahon ang lingua franca niyan ay Ingles kaya kailangan marunong ka rin ng Ingles. Iyan ang isang leksiyon ko sa maikling karanasan ko sa diskursong akademiko. Mayroon kaming advocacy na itaas ang kamalayang kultural sa antas ng mga komunidad kung saan gumagawa kami ng mga pananaliksik. Kasabay ang aming mga proyektong internasyonal, kaya kapag gumagawa kami ng mga technical report nakasulat sa Ingles dahil internasyonal, pero kapag gumagawa kami ng mga sulatin at eksibit para sa komunidad nasa Filipino.

Teorya at Praktika

Agustin L. Arcenas
Percival F. Almoró
Angelito G. Manalili
Armand Salvador B. Mijares
Portia P. Padilla
Neil Martial R. Santillan
Maria Tatjana Claudeene M. Medina
at Jose Miguel R. Salvo
(Mag-aaral ng Inhenyeriyang Industriyal)

Si **Agustin L. Arcenas** ay Propesor ng ekonomiks sa Unibersidad ng Pilipinas Diliman, na nagtataguyod sa paggamit ng wikang Filipino sa pagtuturo ng ekonomiks sa kolehiyo. Nagtapos siya ng kaniyang doktorado sa Agricultural Economics sa Michigan State University, USA (2002). Naglingkod siya bilang Kalihim ng Kolehiyo ng School of Economics noong 2007–2008, Environmental Economist ng Environment Department, The World Bank (2003–2005), Visiting Assistant Professor sa Michigan State University (2002–2003), at Tagapayo sa U.N. World Food Programme (2001).

Sa inyong karanasan, ano ang mga nakita ninyong kahalagahan ng pagsusulong ng wikang Filipino sa inyong larangan?

Para sa akin, mahalaga ang wika dahil ito ang daan para maipaabot at makapagturo sa estudyante. Kapag nagbabahagi ka ng kaalaman, lalo na kapag medyo abstrak ang idea, kailangan gamitin ang pinakamabisang paraan para maipaabot mo ito sa iyong estudyante dahil iyon ang layunin ng isang guro. Sa aking karanasan, may mga bagay na higit na naiintindihan at naibabahagi nang mas mainam kapag Filipino ang ginagamit. Kadalasan nga Tagalog at hindi Filipino, kasi kapag Tagalog ang ginamit, biglang parang nakikinig nang mabuti ang mga estudyante. Hindi ko alam pero baka may stereotype na kapag nag-Tagalog ka, komunista ka at siguro mas huli ang atensiyon ng estudyante. O kaya siguro kung Tagalog ang ginamit, kailangan maging maingat sila sa pakikinig. Iyon ang dahilan kung bakit gumagamit ako ng Filipino, hindi para sa kung anuman, kung hindi para mas maging mabisa ang pagtuturo ko.

Sa klase makikilala mo ang estudyante mo. May mga panahon na kapag mayroong estudyanteng foreigner, hindi na nagagamit ang Filipino kasi may foreigner sa klase. Pero mapupulsuhan mo iyon, bilang guro. Mapupulsuhan mo ang estudyante mo, kung ano ang pinakanakatatawag ng kanilang pansin. Kaya hindi ko masasabi na araw-araw ay Filipino ang gamit ko. May mga panahon na kapag may mga abstrak na idea na gusto kong ituro, mapupulsuhan ko kung mas nag-rereact ang mga estudyante. Madalas din kasi ako magjoke, dahil isa rin iyan sa paraan para makuha

124 ang atensiyon ng mga estudyante. Kapag nagjoke ako sa Filipino, bentang-benta. Kapag nagjoke ako sa Ingles, hindi bumebenta ng tulad sa Filipino, at doon lamang sa mga estudyanteng exposed sa humor ng western culture.

Hindi ko masasabi na may pormularyo kung kailan gagamitin ang Filipino, pero napupulsuhan ko ito. Ang pagtuturo ay isang art, hindi naman talaga siya science. Maaaring sa bahaging iyon ng pagtuturo, doon pumapasok ang intuition kasi may mga panahong mas naibabahagi ko sa mga estudyante ang idea kapag Ingles imbes na Filipino. Pero hangga't maaari hindi ko pinagsasama ang Ingles at Filipino. Kapag Filipino, Filipino lang ang mga pangungusap ko. Kapag Ingles, diretsong Ingles. Naobserbahan ko kasi na karamihan sa mga estudyante hindi na nakapagsasalita ng diretsong Filipino o diretsong Ingles. Para sa akin, isang isyu iyon. Kaya hangga't maaari hindi ko rin iyon ginagawa sa klase.

Bilang akademiko, ano ang nagtulak sa inyo na subukang magturo sa Filipino?

Noong nagsimula akong magturo bilang isang teaching fellow (graduate student ako noon sa School of Economics), bahagi ng aking financial assistance mula sa School of Economics ang humawak ng discussion classes. Halimbawa, kung nakakuha ka ng Econ 11, mayroon itong lecture class. Ang humahawak ng mga discussion classes ay mga graduate student tulad ko. Noong graduate student ako, mas diretso yata akong magsalita sa Tagalog. Hindi pa masyadong malinaw ang konsepto ng Filipino noon pero Tagalog ang ginagamit namin ng mga kaibigan ko. Sa akin natural ang pagkukuwento sa Tagalog. Kaya nang magturo ako at dahil ang pagtuturo ay pagkukuwento, nagkukuwento ako sa Tagalog. Nagkukuwento ako ng mga konsepto dahil wala naman talagang mga salin ang mga konsepto sa Economics, lalo na ang mga teknikal na konsepto ako na ang nagsasalin. Halimbawa ang salitang market, hindi mo naman isasalin na palengke tulad ng paggamit sa Economics, kasi iba naman ang palengke. Hindi naman palengke ang ibig sabihin ng market sa Economics pero iyon ang literal na salin. Kapag nagtuturo ako, nagkukuwento lang ako. Ginagamit ko ang salitang market sa halip na palengke kasi iyon na ang nakasanayan, iyon din ang nasa libro. Iyon ang unang nagtulak sa akin na gumamit ng Tagalog o Filipino sa pagtuturo, hindi sa kung ano pa man kung hindi talagang nagkukuwento lang ako sa isip ko. Tagalog ang natural para sa akin bilang kuwentista kaya doon iyon nagsimula. Nagkaroon naman ng positibong reaksiyon kasi napapansin ko ang mga estudyante, lalo na noong dekada 80 nang naging teaching fellow ako. Nakakuha ko ang kanilang atensiyon kapag Tagalog ang gamit ko sa pagtuturo. Mas pinapakinggan

nila ako kapag Tagalog ang gamit ko kaysa Ingles. Kaya naman nahikayat akong mas gamitin ang Tagalog kaysa sa Ingles, pero ang librong ginagamit namin ay Ingles at mas madali sana kung ituro ko na lang ang nasa libro ng Ingles din ang gamit. Pero ang pakiwari ko naman noon kung magtuturo ako sa Ingles, sana nagbasa na lang sila ng libro. Kaya kinukuwento ko ang nasa libro, kinukuwento ko ang lektyur sa Tagalog.

Mula dekada 80 hanggang ngayon, sa palagay ninyo ba ang paggamit ng Filipino bilang midyum ng pagtuturo sa disiplina ng ekonomiya ay epektibo pagdating sa pagkatuto ng mga estudyante?

Iba na ang panahon ngayon kaysa noong 1980. Nawala kasi ako ng matagal na panahon dahil tumira ako sa Amerika at bumalik lang ako noong 2005. Naging regular akong miyembro ng fakulti noong 2005. Napansin ko agad iba ang hugis ng mga estudyante mula pa noong 2005, hanggang ngayon. Hindi na katulad noon na talagang huli ko ang atensiyon ng estudyante kapag Tagalog ang gamit ko. Kadalasan may tumitingin, may makikita ka na parang nagtatanong na “anong ibig mong sabihin?” Doon ko nakita na hindi na katulad ng dati ang mga estudyante. Maaari din naman na ang pag-unawa ng mga estudyante ngayon ay depende sa wika na ginagamit. Iba na ngayon kaysa noong dekada 80 na nagtuturo ako ng mga estudyanteng undergraduante. Hindi ko naman alam kung sa School of Economics lang iyon o sa buong UP. Ngayon, mas namumulso ako ng estudyante kaysa noon. May semestre na mararamdaman ko na mas epektibo ang Filipino o Tagalog sa pagtuturo. May mga panahon naman talaga na nararamdaman ko na hindi epektibo kung Filipino lang ang gagamitin ko sa pagtuturo. May mga estudyante kasi na mas nakaiintindi kapag Ingles ang gamit. Ibang-iba talaga para sa akin ang penomenong iyon. Mula 2005 hanggang ngayon mas ginagamit ko ang salin sa Kastila sa halip na Ingles para sa mga konseptong teknikal kung hindi ko maisalin sa Tagalog o Filipino. Pero hindi parati at depende kung saan mas pamilyar ang estudyante. Halimbawa nga sa ngayon mas ginagamit naman ang market kaysa merkado, kaya ginagamit ko ang market.

Sa palagay ko ang pagsasalin ng mga teknikal na konsepto mula sa Ingles papuntang Filipino ang isa sa mga isyu na kailangang solusyunan. Teknikal kasi ang mga saliksik o pag-aaral sa Economics. Kadalasan ang mga babasahin namin ay nakasulat sa Ingles at napakateknikal. Kung isasalin mo ito sa Filipino, babagal naman ang proseso sa pananaliksik. May nagtatanong, bakit kailangang pang isalin? Maaari naman itong ilathala sa Ingles at kapag nagpasa kami ng journal publication mas maganda kung international journal kasi may premium for promotion kapag nalathala sa

mga international journal. Dahil kailangan international journal, kailangan nakasulat sa Ingles.

Kanina nabanggit ninyo sa simula na mayroon ding ibang guro sa ibang unibersidad na nagtuturo din sa Filipino. Maaari ninyo bang ibahagi ang obserbasyon ninyo na iyon at ang kanilang pagsisikap.

Naimbitahan ako ng Komisyon sa Wikang Filipino (KWF) para magsalita sa mga nagtuturo ng Economics sa kolehiyo sa Metro Manila. Noong nagkaroon ng pagkakataon para makapagkuwentuhan kami ng mga guro, magkakapareho ang mga karanasan namin kung paanong sa pakiwari nila ay mas naiintindihan ng estudyante ang mga tinuturo kapag Tagalog o Filipino ang gamit na wika kaysa sa Ingles.

May mga inisyatiba rin ang ibang guro sa ibang pamantasan. Gumagawa sila ng mga module sa Filipino. Sa palagay ko, kailangan pang iayos ang nilalaman ng module pero at least may pagtatangka na. Nang tiningnan ko ang mga libro, hinangaan ko ang pagtatangkang magkaroon ng teaching aids na nakasulat sa Filipino. Isang magandang hakbang ang pagtatangkang makabuo ng module, kailangan lang ng coordinator. Nagkasundo rin naman kami na epektibo ang paggamit ng Filipino sa pagtuturo. Pero para sa akin naman, hindi sa lahat ng pagkakataon ay mas epektibo ang Filipino kaysa sa Ingles. Gaya ng sinabi ko, namumulso ako ng estudyante at depende sa grupo ng mga estudyante na tuturuan ko sa semestrenang iyon kung Filipino o Ingles ang magiging mas mabisa. Pero baka mas magkakapareho ang background ng kanilang mga estudyante kaysa mga estudyante ko, dahil kapag nagtuturo ako minsan galing sa iba-ibang kolehiyo at iba-ibang kurso. Kapag puro BA malamang Ingles, kung galing sa CSSP malamang Filipino. Nakadepende ito kung ano ang nakararami. Medyo bukas na rin ang UP sa mga estudyanteng foreigner. Isa pa iyong konsiderasyon kasi may isang semestre na mayroon akong walong foreign student. Hindi ako makagamit ng Filipino, pigil na pigil nga ang mga joke ko, kasi humor ng Pinoy pagkatapos Filipino pa, lalong hindi makukuha ng mga foreign student. Isa sa mga teaching aid ko ang mga joke, kaya kailangan Filipino.

Sa iyong palagay, ano pa ang kulang sa pagsulong?

Sa aking palagay, siguro kailangan magkaroon ng isang sentro. Halimbawa, sentro sa wika, pero kailangan mayroon ding sentro sa pagtuturo ng Economics sa Filipino. Dito may pagkakataon na magkaroon ng talakayan at maibahagi ang karanasan ng mga guro sa pagtuturo ng Economics. Dito rin mabubuksan ang usapin tungkol sa kung ano pa ang maaaring pagtulungan para magkaroon ng diksyonaryo o glosari ng mga teknikal na termino na

ginagamit sa Economics. Kapag sentro lang sa Filipino, ang daming isyu niyan. Pero kung magkakaroon ng sentro ng pagtuturo ng Filipino sa isang tiyak na larangan lamang halimbawa sa Economics, Engineering, Math, Mass Communication at iba pa, mas mainam. Kapag may sentro o may isang grupo na magiging tagapag-ugnay para maisulong ang pagtuturo sa Filipino, para mas maintindihan at mapag-usapan ang mga problema o mga isyu sa pagsulong ng paggamit ng Filipino sa pagtuturo. Maaaring ang mga isyu ng pagtuturo sa Economics ay para sa nagtuturo lamang ng Economics, dahil baka hindi iyon isyu sa nagtuturo sa Mass Communication o sa Asian Institute of Tourism (AIT).

Huling punto, ano ang maaari ninyong masabi sa papasok na mga estudyante sa Economics at kapuwa ninyo guro sa pagsulong ng wikang Filipino?

Nakasisiguro ako na sa mga papasok na estudyante sa Economics, mayroon diyan na naniniwala na ang wika ay mahalaga. Maaari din naman magsimula ito sa kanila kung mayroon silang mga inisiyatiba sa pagsulong ng Filipino sa mga estudyante. Pero sabi ko nga, konyotik ang aming kolehiyo kaya parang hindi ko nakikitang mangyayari iyon. Pero siguro, iyon ang isang maibabahagi ko. Isipin ninyo, tayo ay mga Pilipino, sila ay Pilipino, at hindi talaga katutubo sa atin ang Ingles. Kahit magagaling tayo sa Ingles, ang identidad natin ay naipahahayag sa Filipino. May mga salita sa Filipino na bukod-tangi sa isang Pilipino. Para sa mga estudyante na kadalasan ay naghahanap ng kanilang identidad, o nalilito kung sino sila, madami na silang kalituhan sa kanilang mga sarili. Maraming layers diyan sa identity issue, at isa na diyan ang identidad mo bilang Pilipino. Para naman sa mga guro sa School of Economics, natutuwa ako na ang iba ay nagsisikap na gamitin ang Filipino sa pagtuturo. Hindi nga lang matagumpay kadalasan, pero nakikita ko ang pagsisikap. Sabi ko nga, karamihan sa aming mga fakulti ay trained abroad at naging matagumpay sa kanilang mga larangan sa pamamagitan ng pagsulat o paggawa ng saliksik sa Ingles. Ang paglipat sa Filipino ay hindi natural para sa karamihan sa aming fakulti. Sabi ko nga lahat ay gustong maglathala sa international journal, at Ingles talaga ang gamit sa mga iyon. Pero mayroon kaming Komite sa Wika, na isang positibong hakbang sa pagtataguyod ng Filipino sa Economics. Kadalasan nga lang nagtuturuan kami kung sino ang magiging miyembro kasi nga natatakot na baka hindi maging epektibong tagapagtaguyod. Pero sa akin naman, isa na itong nakatutuwang development. Aktibo ang aming Komite sa Wika at ako ang tagapangulo sa komite. Mungkahi ko sana na gumawa kami ng online dictionary o glosari ng mga salitang ginagamit namin sa Economics sa Filipino, pero hindi pa ito natutupad. Nandoon naman ang suporta ng mga fakulti namin bagaman lagi nilang tinatanong kung sino ang magsisimula. Tutulong daw sila pero natatakot silang magsimula kasi

natatakot sigurong mapahiya. Hinahangaan ko ang pagsisikap ng mga fakulti sa School of Economics. Itutuloy pa namin ito at magagawa namin ito. Hindi magtatagal mas lalakas ang pagtuturo ng Economics sa Filipino sa School of Economics.

Maliban sa mga nabanggit ninyong huling punto, ano ba ang wisdom sa pagiging bihasa sa Ingles at sa sariling wika?

Noon hindi ko matanggap nang may nagsabi sa akin na bicultural na ako dahil sa tagal ko sa Amerika. Parang hindi ako makapaniwala na dalawa na ang kultura ko at hindi ko akalain na puwede pala iyon. Pero totoo nga, iyan ang palagay ko. May mga sentimyento ako na masasabi ko na hindi kulturang Pilipino. Kahit kapatid ko sinasabi hindi naman ganiyan ang Pilipino at mas naipapahayag ko iyon sa Ingles. May panahon noon na kapag nananalangin ako sa Filipino lang, pero dumating din ang panahon na may gusto akong sabihin sa panalangin na mas dama ko kung sa Ingles ko sinasabi at diretsong Ingles, hindi Filipino. Minsan naiiba ang panalangin ko kapag sinabi ko sa Filipino, at hindi iyon ang gusto kong sabihin mas tama kung sa Ingles ko ipanalangin.

Hindi na ako natatakot na maging bicultural o magkaroon ng dalawang kultura. Mas natatakot ako kung hindi ko maipahayag ang sarili ko. Kadalasan naman kasi mas komplikadong ituro sa Filipino ang higher Economics. Nagtuturo ako ng Environmental Economics na mas mahirap ituro sa Filipino kasi napakateknikal may, calculus pa. Sasabihin ko diminishing marginal utility. Diminishing ay papaliit, kapag sasabihin ko na papaliit na karagdagang kasiyahan, hilong-hilo na ang mga estudyante kaya mas madaling sabihin na lang na diminishing marginal utility. Pero sa basic classes, lalo na sa Econ 11 ituturo ko ang konsepto ng diminishing marginal utility at susubukin kong isalin sa Filipino, pero bago ang lahat, ano ba ang utility? Sa Ingles abstrak na ito kapag ikinuwento ko sasabihin kong ito ay happiness o ligaya. Para maipaliwanag, magbibigay ako ng halimbawa. Ikukuwento ko na kapag kumain ka ng itlog ang saya-saya mo, utility ang tawag sa ligayang iyon sa Economics. Kapag nakaapat na itlog ka, di ba nasusuka ka na? Kapag dumadating na nagsasawa ka sa itlog, iyon ang diminishing utility o diminishing ang kasiyahan. Sa akin mas epektibo na ituro ang mga ito sa Filipino kasi parang ikinukuwento mo lang ng mas basic at mas layman. Ang kasiyahan ay lumalaki habang kumakain ka ng itlog pero pabawas ang pagdagdag iyon ang diminishing marginal utility.

Kapag Environmental Economics na ang itinuturo ko, mas Ingles ang ginagamit ko kasi mas teknikal ang mga salita at mas bumabagal ang

diskusyon kung magtatranslate ako. Halimbawa, sinabi ko abatement cost o iyong paglilinis ng kalikasan, halaga o cost ng paglilinis ng kalinisan. Gagamitin ko na rin ang diminishing marginal abatement cost kaysa sabihin ko papaliit na halaga ng paglilinis ng kalikasan. Sa ganoon, Ingles na ang ginagamit ko sa halip na Filipino kasi wala pa talagang salin ang mga teknikal na salita. Pero case to case din. Karaniwan sa pagtuturo ng micro economics mas nagagamit ko ang Filipino. Sa macro economics, mas Ingles ang gamit ko.

Percival F. Almoro

Linangan ng Pisika
Kolehiyo ng Agham
Unibersidad ng Pilipinas Diliman

Si **Percival F. Almoro** ay Propesor ng Pisika at kasalukuyang Pangalawang Direktor para sa Pasilidad at Yaman sa Pambansang Linangan ng Pisika, Unibersidad ng Pilipinas Diliman. Naglilingkod din siya bilang Pangalawang Bise-Presidente ng Samahang Pisika ng Pilipinas. Isinusulong niya ang paggamit ng wikang Filipino sa pagtuturo ng pisika lalo na sa kaniyang klase ukol sa Optics. Natapos niya ang kaniyang doktorado sa Pisika sa Unibersidad ng Pilipinas Diliman noong 2004 at natapos ang post-doctoral research fellowships sa Institute of Applied Optics, Universität Stuttgart, Germany (2005–2006), Risø National Research Laboratory, Kingdom of Denmark (2007–2009), at sa Center of Optical Research and Education, University of Tsunomiya, Japan (2014). Si Dr. Almoro ay Senior Member ng Optical Society of America (OSA), kung saan siya ang Topical Editor ng journal ng OSA Applied Optics.

Maaari bang ibahagi ninyo ang inyong mga inisyatiba sa pagpapaunlad ng Filipino bilang wika ng karunungan at paglilingkod.

Bago ako lumipat sa Unibersidad ng Pilipinas noong 1977, naging guro na ako sa Bataan Community College habang naninilbihan sa pamahalaang panlalawigan ng Bataan bilang *Provincial Development Coordinator*. Sa unang araw ng pagtuturo ko, tinanong ko ang aking mga estudyante kung bakit nasa klase ko sila sa Kasaysayan ng Pilipinas. Sabi nila ay dahil *required* ito. Tanong ko sa kanila, “Ang ibig ninyong sabihin kung hindi ito *required*, hindi ninyo kukunin?” Sagot nila, “Hindi po dahil *boring*. Puro kabisa at memorya lang. Hindi namin madama ang kabuluhan nito.”

Tanong ko sa kanila, “Ano ang mungkahi ninyo para mapaganda ang pagtuturo ng Kasaysayan?” Sagot nila, “Kayo po ang guro, bakit kami ang tinatanong ninyo ng ganyan? Dahil sa sagot nilang ito’y inilatag ko sa kanila ang mungkahing

Pagpasok ninyo sa UP, ano ang stand ninyo sa wika?

Kahit mayroon tayong Palisi sa Wika, hindi rin naman ito napatutupad. Subalit sa karanasan ko at sa aking palagay ay mahalaga ang tungkulin ng wika. Sa lektyur kapag may binabahagi ako sa mga estudyante na mga konsepto sa wikang Filipino lumalaki ang mga mata nila. Ibig sabihin nagreresonate sa kanila at naiintindihan nila. Ang isa pa ay sa pananaliksik, sa NIP ang tesis ng undergraduate students ay nasa mga laboratoryo sila sa loob ng tatlong taon at sa graduate students naman ay tatlo hanggang apat na taon. Ang mga pulong at eksperimento namin ay nasa Filipino din, ngunit sa final report sa Ingles na. Ang mga group research meeting namin bawat linggo ay nasa Filipino rin. Sa palagay ko, ang mga estudyante na bago lang sa research group ay madaling nakababahagi ng kanilang kaalaman gamit ang wikang Filipino, at tuluyan silang nakakaintegrate sa sistema. Mahalaga iyon para magabayan ng mga adviser ang estudyante sa simula pa lang dahil nakarerelate at nakababahagi sila gamit ang Filipino.

Mabanggit ko din na nag-stay ako sa Germany noong 2006, doon ang weekly meeting namin sa institute ay sa wikang Deutsch. Dahil hindi naman ako naging fluent sa Deutsch, kaya sa bawat group meeting alam ko na sa loob ng isang oras wala akong maiintindihan. Ngunit dahil marami kaming foreigner sa institute sa buong araw at buong linggo ang gamit namin ay Ingles. Gusto ko lang sabihin na ganoon kaimportante ang wika sa pananaliksik. Ipinaliwanag naman sa akin iyon ng aking dating propesor na ang Germany daw ay mahaba ang tradisyon sa pananaliksik at karamihan ay nakasulat sa wikang Deutsch. Kaya hinihikayat nila ang mga foreigner na mag-aral ng wika nila. Siguro sa atin dito sa UP, kung puwede nating mapaliwanag sa Filipino ang ating mga pananaliksik, kahit ilang bahagi lang nito, upang mapromote din natin ang sarili nating tatak sa pananaliksik. Napakahalaga nito upang lumaganap at malinang ang kultura ng pananaliksik sa Pilipinas.

Sa palagay ninyo ba makatutulong kung magtangka ang mga tagasaling isulat ang mga pananaliksik sa Filipino partikular sa usapin ng bansa?

Iba-iba ang aspekto ng pananaliksik natin kaya importanteng magamit natin ang Filipino dahil ito ang natural na pagsasalita ng mga local researcher natin. Sa palagay ko sa pananaliksik 50% ay talagang komunikasyon. Halimbawa, may nadiskubre kang bagong idea, kailangang maipaliwanag at malinang ang mga idea na ito. Kung Filipino ang gagamitin mas malilinang mo ang idea na iyon, mas maibabahagi mo ang iyong nadiskubrang bagong kaalaman. Mas mainam at epektibo kung Filipino ang gagamitin

sa paglinang at pagpapaliwanag ng bagong idea. Ang paggabay sa mga bagong mananaliksik at estudyante ay kailangan sa Filipino ginagawa. Sa ating unibersidad karamihan puro Pilipino at kapag nagkaroon ng maraming banyaga siyempre kailangan din natin mag-adjust. Sa institute namin kung mayroon kaming mga bisita iyon naman ay short term lang, kaya sa buong taon puro kami Filipino doon. Ang mga bagong mananaliksik ang araw-araw na gamit nila sa komunikasyon sa kanilang saliksik ay Filipino. Kaya ang mga bagong estudyante na galing sa Mindanao State University (MSU), University of San Carlos sa Cebu, at mga university sa northern Philippines, kapag nagpunta sa institute namin upang mag-graduate studies, mabilis ang pagka-assimilate nila dahil Filipino ang gamit namin sa pang-araw-araw na pananaliksik. Mabilis silang nakasabay kapag gamit ang wikang Filipino. Ngunit, Ingles naman ang gamit sa lahat ng mga scientific paper kaya hindi rin malaking isyu kung may pagbabago mula Filipino patungong Ingles dahil wala rin naman tayong handicap sa Ingles pero ang paglinang ng idea sa pang-araw-araw ay ginagawa sa Filipino. Ito marahil ay hindi na natin napapansin ngunit tunay na napadadali ang pananaliksik kapag ginagamit natin ang sarili nating wika.

Sa palagay ko, ang pagsasalin sa standard Filipino ng mga teknikal na termino ay magiging bahagi na lamang ng kultura ng isang research laboratory. May binubuo silang mga terminology at phrases na para sa partikular na research laboratory na iyon. Naisasalin na iyon sa susunod na mga batch ng mananaliksik. Magandang idea din kung ito ay maidodokumento. Sa katunayan sa field ng optics o pag-aaral ng liwanag ay mayroon na kaming nasimulang proyekto ni Prop. Rommel Rodriguez. Sinalin namin lahat ng natukoy naming terminolohiya na may kaugnayan sa liwanag at kung ano ang counterpart nito sa Filipino at iba pang diyalekto. Maganda iyong simulain dahil naitala namin ang mga ito at ngayon bahagi na iyon ng dokumentasyon sa aming laboratoryo sa institute. Sabihin natin na ito ay bahagi na ng kultura sa aming laboratoryo dahil naisulat na. Gusto kong bigyan-diin dito na may mga ganoong salita o terms sa Filipino. Maganda itong maidokumento, maisulat at kung mayroon tayong ganitong compilation ito ay maipapasa natin dahil kung verbal lang kalimitan nito ay down the road, hindi na ito maipapasa kapag nagretiro na ang propesor kapag nagpalit na ang mga graduate student napuputol na. Siguro ang isang magandang leksiyon na natutunan namin sa maliit na proyekto namin ni Prop. Rodriguez ay ang maidokumento ang mga terminolohiya sa partikular na disiplina, tulad ng ginawa namin sa optics. Maaaring madagdagan pa iyon at i-update na lang namin at iyon ang magandang maipasa sa susunod na mga mag-aaral at mananaliksik.

Sa inyong palagay, ano ang hamon sa Physics sa pagsusulat sa Filipino at paano maisusulong ang wikang Filipino sa pagtuturo sa UP?

133

Sa pagtuturo nabanggit ko na kanina, ipinapaliwanag ko ang isang konsepto sa Filipino at gamit ang mga halimbawa na ang konteksto ay sa Pilipinas rin. Ang reaksiyon ng mga estudyante ay bigla silang nabubuhayan mula sa pagkaantok, ngumingiti, lumalaki ang mata, dahil nakarerelate sila parang gusto nilang magbahagi. Kaya sa palagay ko sa pagtuturo dapat maging parte na iyon ng ating dokumentasyon kahit sa paggawa ng course syllabus. Kailangang maipasok lahat ang mga nasabi nating magandang halimbawa para sa susunod ay madagdagan pa ang mga iyon. Para magkaroon na tayo ng identidad na ito ay sariling atin. Kalimitan kasi kumukuha tayo ng teksbuk na galing sa ibang bansa, kaya ang mga halimbawa nila doon ay batay sa kanilang karanasan. Kapag ipinapasok na natin ang mga magagandang halimbawa na dito lang sa atin nangyayari natutuwa ang mga mag-aaral at nagkakaroon sila ng pagkakataon na magbahagi din. Nakikita at naiintindihan nila ang konsepto dahil sa pansariling karanasan. Kaya sa aking palagay, kailangan nating palakasin ang ganoong simulain na maidokumento lahat ng magagandang halimbawa para maging bahagi na ito ng ating syllabi at ng iba pang pamamaraan sa pagtuturo.

Ang nasimulan ninyong saliksik ni Prop. Rodriguez ay nakalimbag o ginamit ninyo na rin sa pagtuturo?

Ang nasimulan naming saliksik ni Prop. Rodriguez ay ginagamit na ngayon sa klase ko sa General Education (GE). Ito ay mga terminolohiya sa optics na isinalin sa Filipino at sa iba pa nating mga diyalekto. Mayroon kaming GE course na tungkol sa pisika at astronomiya. Iyon ang partikular na mga benepisyo o bunga ng proyektong ito. Naisama din dito ang tradisyonal na praktis ng paggamit ng liwanag sa agrikultura na naidokumento sa librong *Balatik* ni Prop. Dante Ambrosio. Mula sa *Balatik*, naipakita ang sistematikong paggamit ng mga katutubo ng likas na penomena partikular na ang pagtingin sa mga bituin. Lagi ko itong nababanggit sa klase ko tuwing sisimulan ko ang paksa ng astronomiya. Nagkakaroon sila ng interes at nauunawaan nila na mahaba na pala ang tradisyon natin sa optics. Hindi lang ito 20 o 30 taon, maaaring sabihin natin na daan o libong taon na pala tayong nakikipag-tuos sa kalikasan. Ngayon lang natin ulit pinag-iibayo pero mayroon na rin tayong mga linang na kasanayan na talagang ginagamit na ang mga idea natin tungkol sa kalikasan o environment.

Nabanggit ko nga kanina iyong mga practice ng ating mga ninuno na ginagamit nila ang mga tala para malaman nila kung kailan sila magkakaingin

at magtatanim. Iyon ang isang magandang halimbawa na ang pag-unawa natin sa ating kapaligiran ay linang na. Hindi ito dala ng mga dayuhan at ito ay sariling atin. Lubos na natutuwa ang mga estudyante at nahahamon sila na kung nagawa ito ng mga Pilipino noon, sa panahon ngayon ay puwede rin tayong makagawa o makalinang ng bagong idea na parte ng ating kultura na maaaring mapakinabangan ng mga kababayan natin. Sa pamamagitan ng mga klasikal na halimbawa tulad nito, hindi lang basta ituturo sa Filipino kundi gagamitin pa sa mga praktikal na sitwasyon at pangangailangan. Kapag ito ay napagsama-sama natin mayroon tayong mabubuong bagong kaalamang bayan sa partikular na disipilina o larangan. Ito ay maaaring mag-resulta ng higit na pagpapahalaga at pag-aaral sa disiplina.

Ano naman ang reaksiyon ng inyong mga kasama sa departamento ukol sa Palisi sa Wika ng UP?

Magkahalo ang reaksiyon ng mga kasama ko sa departamento. Mayroon din siyempreng receptive at nagsasabing “aba magandang idea iyan”, “magandang proyekto iyan”, pero karamihan ay hanggang doon na lamang. Hindi natin pinipilit, ang mahalaga mamulat sila at mayroon tayong maidagdag. Sa palagay ko, mainam na maidokumento ang mga maidaragdag na teknikal na terminolohiya sa proyektong ito. Kapag naidokumento na iyan at nagagamit na natin, mauunawaan na natin at sa susunod ay hindi siya mawawala sa isip natin dahil ginagamit na. Magiging parte na iyon ng ating kamalayan at natural na sa ating pagtuturo at sa ating pagsasalita.

Kaya, hinihikayat ko ang aking mga kapuwa guro at aking mga estudyante na palakasin at gamitin natin ang Filipino at iba pang wika sa Pilipinas. Ito ay wikang likas sa atin, mas magiging epektibo ang pagtuturo at pananaliksik natin kung wikang sarili ang gamit natin. Makabubuti rin ito sa ating kamalayan bilang Pilipino.

Angelito G. Manalili
Kolehiyo ng Gawaing Panlipunan at
Pagpapaunlad ng Pamayanan
Unibersidad ng Pilipinas Diliman

Si **Angelito G. Manalili** ay Propesor at dating Dekano ng Kolehiyo ng Gawaing Panlipunan at Pagpapaunlad ng Pamayanan ng Unibersidad ng Pilipinas Diliman. Ginawaran siya ng Sertipiko ng Pagkilala sa kaniyang mga gawaing ekstensiyon na patuloy na nagpapahusay at nagbabandila ng teorya at praktika ng pagpapaunlad ng pamayanan. Siya ay Tagapayo ng Programa ng Kapatiran-Kaunlaran Foundation, Incorporated na nagkaloob sa kaniya ng Gawad Paglilingkod bilang pagkilala sa kaniyang walang kupas na paglalaan ng sarili sa masa.

Tumanggap din si Dr. Manalili ng Gawad Parangal mula sa Unibersidad ng Pilipinas bilang Katangi-tanging Guro. Pinagkalooban din siya ng Gawad Lope K. Santos ng Sentro ng Wikang Filipino–UP Diliman (SWF–UP Diliman) sa kaniyang pagsusulong at pagmamalasakit sa wikang Filipino. Nailathala rin niya sa tulong ng SWF–UP Diliman ang *Pag-oorganisa ng Pamayanan Tungo sa Kaunlaran na Mula sa Tao para sa Tao*.

Maaari bang ibahagi ninyo ang inyong mga inisyatiba sa pagpapaunlad ng Filipino bilang wika ng karunungan at paglilingkod.

Bago ako lumipat sa Unibersidad ng Pilipinas (UP) noong 1977, naging guro na ako sa Bataan Community College habang naninilbihan sa pamahalaang panlalawigan ng Bataan bilang Provincial Development Coordinator. Sa unang araw ng pagtuturo ko, tinanong ko ang aking mga estudyante kung bakit nasa klase ko sila ng kasaysayan ng Pilipinas. Sabi nila ay dahil required ito. Tanong ko sa kanila, “ang ibig ninyong sabihin kung hindi ito required, hindi ninyo kukunin?” Sagot nila, “Hindi po dahil boring. Puro kabisa at memorya lang. Hindi namin madama ang kabuluhan nito.”

Tanong ko sa kanila, “Ano ang mungkahi ninyo para mapaganda ang pagtuturo ng Kasaysayan?” Sagot nila, “Kayo po ang guro, bakit kami ang tinatanong ninyo ng ganyan?” Dahil sa sagot nilang ito’y inilatag ko sa kanila ang mungkahing ito, “O sige subukan nating baligtarin ang ating pag-aaral

ng kasaysayan. Magsisimula tayo sa pag-aaral ng kalagayan natin ngayon at pagkatapos ay itatanong natin sa ating mga sarili, ano ang nangyari kahapon na naging dahilan ng pagkakaganito natin ngayon? Hinay-hinay madarama na natin ang kabuluhan ng kasaysayan. Makahahango na tayo ng mga aral at matututo dito. Ang kahapon ay gabay natin ngayon, sa pagpapaganda ng bukas.” Kumikislap na ang mga mata nila. Nagsasabi na sila sa akin, “Mukha pong maganda ang mungkahi ninyo. Bakit di po natin subukan.”

Ang susunod na itinanong ko sa kanila ay kung anong wika ang maganda naming gamitin sa klase at nang maging masaya ito. Ang sabi nila’y Filipino. Tinanong ko sila kung bakit. Napakaganda ng kanilang sagot. “Kapag Filipino ang wika nating gagamitin, lahat kami’y makapagsasalita. Mapapahayag namin ang laman ng aming damdamin at kaisipan nang ganap. Lahat kami’y may pagkakataong makilahok. Walang mapapanis ang laway.”

Naalala ko tuloy ang karasanan ko noong estudyante pa ako na kumukuha ng kursong A.B. in Political Science. Sa bawat klase ko na tig-apatnapung estudyante, mapalad na kung may tatlo hanggang lima kami na nakikilahok sa talakayan dahil kami lang ang nakakapag-Ingles. Ang dami ng naiiwan sa proseso ng pagkatuto dahil sa Ingles. Kung nais nating maging ganap ang pagkatuto, ang wikang dapat na gamitin ay Filipino. Sa proseso, bawat klase’y sama-aralan. Walang naiiwan.

Nang dumating ako sa UP ay dala ko na ang ganitong kamalayan. Masayang-masaya ako nang ako’y nagtuturo na sa Kolehiyo ng Gawaing Panlipunan at Pagpapaunlad ng Pamayanan. Dito’y magiging kasama ako sa pagsusulong ng mapagkalinga at mapagpalayang edukasyon. Edukasyong mahigpit na pinag-uugnay ang teorya at praktika, ang pagkatuto at paglilingkod. Edukasyong hindi nakagapos sa apat na sulok ng silid-aralan. Edukasyong umiikot sa buhay, karanasan at pangarap ng mga dukha at pinagkaitan ng kapangyarihan. Edukasyong ang silid-aralan ay ang sambayanan. Patuloy na nakikipag-aralan sa masa, tumutulong sa kanilang pag-oorganisa at nakikibahagi sa kanilang pakikibaka. Ang may apat na dekada na naming pagsisikhay sa pagsusulong ng edukasyong mapagkalinga at mapagpalaya ay sumasalamin sa aming mga inisyatiba at ambag sa pagpapaunlad ng Filipino bilang wika ng karunungan at paglilingkod.

Sa inyong pananaliksik at gawaing ekstensiyon, nagkaroon ba kayo ng pagkakataong mapunta sa mga lugar na hindi naman wikang Filipino ang ginagamit ng lahat? Sa ganitong kalagayan, ano sa tingin ninyo ang papel ng Wikang Filipino?

Nalibot ko na ang napakaraming lugar sa Pilipinas. Kahit saan ako makarating, nakikipag-usap ako sa mga tao kung paano ako nakikipag-usap sa inyo ngayon na ang gamit ay wikang Filipino. Habang nakikipag-usap ako sa kanila ay naiintindihan nila ako. Sumasagot sila sa akin ng katulad din ng pagsasalita ko. May mas matatas kaysa iba. May bulol at talagang hirap magsalita pero nagsisikap. Sumesenyas o nagpapatulong sa kasama. Ang mahalaga, nagkakaintindihan kami.

Mayroon ngang isang pagkakataong tumulong ako sa pagbibigay ng pagsasanay sa pag-oorgnisa ng pamayanan sa hanay ng mga kapatid nating mangingisda sa Dumaguete, Negros Oriental. Alam ninyo ang nangyari? May nagsasalin ng aking sinasabi sa kanilang wikang kinagisanan noong umpisa. Hindi lumaon, pinatigl na siya sa kaniyang ginagawang pagsasalin. May magsasabi na ng ganito, "Nagkakaintindihan na tayo. Kapag pinagsama-sama natin ang sinasabi ni Ka Lito, ang body language niya at ang ekspresyon ng mukha niya, naiintindihan na natin siya." Noong gabi na nagpapahinga, nagkukuwentuhan na kami, nagkakantahan. May mga awit na ng Inang Laya ang masayang kinakanta namin sa saliw ng gitara. Habang lumalalim ang gabi, lumalalim ang usapan habang patuloy ang pag-ikot ng isang basong tagayan ng Ginebra San Miguel. Sa mga ganitong pagkakataon ko nadarama ang sarap ng sama-aralan. Natututo ka sa mga tao. Natututo sila sa iyo. Nakikipag-aralan ka sa kanila. Ang pamayanan ay silid-aralan.

Kahit saan tayo magpunta, basta naipadama natin sa mga tao na tayo'y kasangga nila, magkakaintindihan tayo kahit magkakaiba tayo ng wikang ginagamit. Sa totoo lang may nagbibigkis na sa atin na pambansang wika. Ito ay Filipino. Kung di mo alam ang wikang gamit sa pamayanan, huwag kang mag-alala. Mayroon at mayroong makakaintindi sa iyo. Bakit? Pareho kayong nakikinig ng abangan ang susunod na kabanata sa radyo, nagbabasa ng komiks at Liwayway at sumusubaybay ng mga teleserye na tulad ng Probinsiyano.

Malayo na ang ating narating sa pagpapaunlad ng Wikang Filipino. Ang maganda, habang nangyayari ito ay hindi nabansot ang iba pang mga

wikang napakahalaga sa buhay ng maraming mamamayang Filipino. Hindi ko malilimutan si Ka Pepe Abueva. Puwede namang Filipinong Bisaya, Filipinong Bikol, Filipinong Ilokano. Patuloy nating pinauunlad ang Filipino na hindi na lamang nakabatay sa Tagalog kundi sa iba't ibang wika sa ating bansa. Higit sa lahat, pinauunlad natin ito bilang wika ng karunungan at paglilingkod. Wikang nagpapasigla ng ating pagkakaunawaan, pagdadamay, at pagkakapatiran. Wikang nagpapahigpit sa ating pagkakabuklod-buklod.

Ka Lito, malinaw naman sa akademya na maunlad na ang Filipino sa kabila ng maraming suliranin at sagabal sa pagpapayabong nito. Pero bakit hanggang ngayon hindi pa rin Filipino ang ginagamit ng estado sa usapan ng pag-unlad?

Ay naku, matanda na ang usaping iyan. Kahit ayaw mong maniwala, ang hindi pagpapahalaga ng estado sa wikang Filipino ay buhay na patotoo noon pa at ngayon na hindi kinakatawan ng estado ang interes ng sambayanan lalo na ng mga dukha at pinagkaitan ng kapangyarihan. Kaya madalas, dinadaan ko na lamang ang usaping iyan sa biro. Sinasabi ko na lang na isa sa mga pangunahing dahilan ng mabagal nating pag-unlad ay ang wikang Ingles. Pati sa pagdarasal natin ang gamit natin ay Ingles. Kaya pati ang ating Panginoon ay nalilito. Ang akala Niya ang nagdarasal ay mga Amerikano, kaya sa Amerika napupunta ang grasya sa halip na sa Pilipinas.

Simple lang ang mensaheng nais kong iparating sa biro kong ito. May kabuluhan ba ang pag-unlad na hindi nadarama ng higit na nakararami na mga dukha at pinagkaitan ng kapangyarihan? Tuloy-tuloy ang usapan sa pamahalaan ng inclusive development o pag-unlad na wala raw naiiwan. Seryoso ba talaga ang estado dito?

Hanggang ngayon, lahat ng mga planong pangkaunlaran mula sa antas barangay hanggang pambansa ay nakasulat sa Ingles. Bagaman marami nang mga pagtatangkang pasiglahin ang pakikilahok ng mga tao sa pagpaplanong pangkaunlaran, ito'y nananatiling elitista o para sa mga may kaya, may panahon at may pinag-aralan. Madalas ang pagpap plano ay dinadaan sa workshop sa isang air-conditioned room na ang usapan ay Ingles. Kanino ang mga planong ito? Di ba para sa mga gumawa nito na puro included na noon pa? Nasaan ang mga excluded? Hindi sila kasama. Nananatiling mga nasa pamayanan. Hindi nararating. Hindi nakakausap. Hindi kasama sa sinasabi ng pamahalaan na inclusive development planning.

Kung talagang seryoso tayo sa pagsusulong ng pag-unlad na walang iwanan, sino ang ating pupuntahan? Sino ang ating aabutin? Sino ang ating kakausapin? Di ba sila na noon pa'y naiiwan na o excluded na? Kapag sila ang ating dinaupalad at kinausap, di ba magiging malalim ang usapan at mas makabuluhan sa kanila ito kung ang gamit nating wika ay Filipino? Magkuwento tayo.

Isang gabi'y naanyayahan akong maging panauhing tagapagsalita sa isang nayon sa Bulacan. Gusto ng mga taong ipaliwanag ko sa kanila ang ibig sabihin ng kaunlaran. Ganap na ika-7 ng gabi nang magsimula ang usapan. Sabi ko sa mga tao, "Gusto po ninyong sabihin ko sa inyo ang kahulugan ng kaunlaran. Hindi ko po magagawa iyon dahil sa naniniwala po akong ang kaunlaran ay dapat na mula sa tao at para sa tao. Para sa akin po'y mas mabuting kayo ang mag-usap-usap kung ano ang ibig sabihin ng kaunlaran. Kaya ngayong gabi'y nais kong sama-sama nating talakayin ang kahulugan ng kaunlaran."

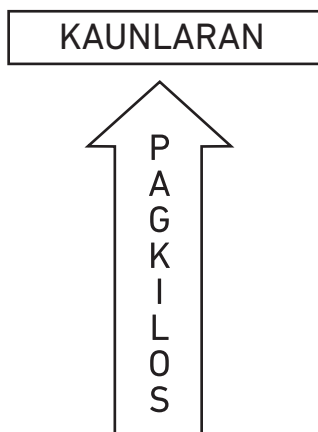
Nang masabi ko iyon, mayroong nagsalita. Sabi niya, "Iba ho kayo. Marami na hong pumunta rito sa amin na katulad ninyo, pero ang mga nauna po sa inyo'y interesado lamang sa kanilang sasabihin. Wala silang interes sa sasabihin ng mga tao."

"Kung gayon po'y magsimula na tayo ng pag-uusap. Sino po ang gustong magsimula na magbahagi ng kung ano ang kaniyang pakahulugan sa kaunlaran?"

Isang matandang babae ang tumindig at nagsabi, "Sa aking palagay, ang ibig sabihin ng kaunlaran ay pangarap. Pangarap na di matatamo nang walang pagkilos."

"Maganda po ang sinabi ninyo nanay," sabi ko, "Bakit di po natin isulat ito sa pisara." At isinulat ko nga ang sinabi ni nanay ng ganito:

Tungo sa Kaunlaran na Mula sa Tao Para sa Tao

“Ang kaunlaran ay pangarap na hindi matatamo nang walang pagkilos. Maganda ito, pero bago po natin pag-usapan ang pagkilos na kailangan nating gawin para matamo natin ang ating pangarap ay magandang linawin muna natin kung ano ba ang pangarap na ating nais na matamo. Kayo po tatay, ano ang pinapangarap ninyong makita sa inyong nayon, sa bayan, sa lalawigan, sa buong rehiyon at sa buong bansa na kapag nakita na ninyo’y masasabi na ninyong ang pangarap nating kaunlaran ay natamo na natin?” paliwanag ko sabay tanong sa isa sa mga kalahok na lalaki.

Tumayo ang aking tinanong. Nagwika ng ganito “Para sa akin, kung ang lahat ay mayroon kahit man lamang ang mga pangunahing pangangailangan sa buhay ay may kaunlaran na.”

May tumayo, at nagtanong, “Ano ang ibig ninyong sabihin sa pangunahing pangangailangan?”

“Kung ang lahat ay mayroon nang pagkain, damit at bahay na tirahan, kahit ito man lamang, kaunlaran na ito para sa ating mahihirap.”

May tumayong isa pa na nagsabi, “Para sa akin, mayroon nang kaunlaran kung wala nang nagugutom, kung wala nang nagkakasakit, kung wala nang pinagsasamantalahan.”

Sabi ng isa pa, “Kahit nakamit na natin ang mga pangunahin nating mga pangangailangan, kung wala tayong katahimikan sa paligid at kapanatagan ng kalooban, hindi pa rin natin maituturing na tayo’y maunlad.”

"Para sa akin, ang ibig sabihin ng kaunlaran ay isang palayok na lamang tayo," sabi ng isang matandang lalaki na kalahok sa usapan.

"Talagang itong si tatay," sabi ng isang kalahok, "hindi pa rin naalis ang pagiging komunista."

"Di naman po siguro masama ang ibig sabihin ni tatay. Mukhang ang ibig niyang sabih'y kailangang magkaroon ng pantay-pantay na trato sa lipunan at pagsaluhan ang anumang biyaya ng pag-unlad."

Nagpatuloy ang usapan. Lumalim. Iniugnay ang pangarap sa takbo ng buhay sa nayon at sa buong sambayanan. Napunta ang usapan sa kinakailangang gawin. Sabi ko, "Ngayon pong nalinaw na natin ang ating pangarap na kaunlaran ay pag-usapan naman natin ang pagkilos na kailangan nating isagawa para matamo natin ang ating pangarap."

Binalingan ko ang matandang babae na unang nagsalita. Tinanong ko, "Nanay, sabi ninyo kanina, ang kaunlaran ay pangarap na hindi matatamo nang walang pagkilos. Ngayon po'y malinaw na sa atin kung ano ang pangarap nating kaunlaran. Anong pagkilos ang gagawin natin para ito matamo?"

Tumindig si nanay, sumagot, "Para sa akin, ang kailangan natin ay pagkakaisa."

"Pero matagal na nating nais magkaisa. Ano sa palagay ninyo ang kailangan nating gawin para tayo magkaisa?"

Mayroong sumagot, "Para tayo magkaisa'y kailangan tayong magpatuloy ng pag-uusap-usap na katulad nito."

"Oo, kailangang magpatuloy ito. Kahit wala ka na'y makapagtatalakayan pa rin kami tungkol sa aming kaunlaran."

"Maganda po iyan. Kayo naman po, Tatay, ano ang nasa isip ninyo?"

"Para sa akin ang pagkakaisa ay mapapalakas kung may iisang palagay ang mga tao sa problema ng bayan."

"Ano ang ibig ninyong sabihin?" tanong ng isang kalahok. "Ang ibig kong sabih'y kung sa sama-sama nating pagsusuri ng ating kalagayan ay nakapagbigay ito ng iisang pagkaunawa sa ating mga problema'y lumalakas ang ating pagkakaisa."

“Siguro po’y magiging mas maganda kung di lamang sa problema tayo may iisang pagtingin, kundi maging sa pagkilos na kailangan nating gawin para malutas ito.”

Hanggang sa sila’y magpasya, “Ang pinapangarap nating kaunlaran ay hindi natin matatamo sa isang kisap-mata. Ang kailangan natin ay pag-oorganisa!”

Alas onse na ng gabi nang kami’y umalis sa nayon. Nag-uusap pa rin sila. Nakatuon na ito sa pag-oorganisa ng pamayanan.

Kahit saan tayo magpunta sa Luzon, Visayas at Mindanao, nangyayari ito sa hanay ng mga dukha at pinagkaitan ng kapangyarihan habang sila’y sama-samang nagsusuri ng kanilang kalagayan, nangangarap na pagandahin ito, nag-oorganisa at sama-samang kumikilos para bigyang kaganapan ang kanilang pangarap na magandang bukas.

Ang nayong dinalaw natin ay may anim na kilometro ang layo sa poblasyon. Mahirap ang buhay ng mga tao. Karamihan sa kanila’y pagsasaka ang ikinabubuhay.

Tulad ng iba pang mahihirap na pamayanan, ang nayong ito’y humaharap sa maraming suliranin. Ang pangkabuuang larawan nito’y tulad rin ng maraming pamayanang Filipino.

Sa ganitong kalagayan ng pamayanan, ano ang maasahan mong ipakakahulugan ng mga tao sa kaunlaran kundi ang mangarap na bukas makalawa’y magkaroon man lamang ng sapat na makakain, damit at bahay na matitirahan.

Sa sitwasyon na magpahanggang ngayo’y nanatiling pangarap ang makatarungang patakaran o relasyong pansakahan sa nayon, at habang ang higit na nakararaming magsasaka’y pinagsasamantalahan lalo na sa panahon ng pagbebenta ng kanilang produkto, hindi maiiwasang maririnig sa mga tao ang layuning mawala ang pagsasamantala ng ilan sa higit na nakararami.

Sa sitwasyong magpahanggang ngayon ay damang-dama ng mga tao ang kanilang paghihikahos sa kabila ng pagpapasasa ng ilan, di maiiwasang may magsabing kailangang isang palayok na lamang ang kainan o pagsaluhan ang biyaya ng kaunlaran. Sa madaling sabi’y pantay-pantay na turingan.

Dahil hanggang ngayon ay hindi pa rin ganoon kapayapa ang sitwasyon sa pamayanan at nananatiling di panatag ang kalooban ng mga tao sa kanayunan, di maiiwasang pangarapin ng mga tao ang kapayaan at kapanatagan ng kanilang kalooban.

Pero hindi rin maihihiwalay ng mga tao ang kanilang kasaysayan sa katayuan nila sa buhay sa ngayon at sa kanilang pangarap. Pinatutunayan ng kanilang nakaraan na hindi natatamo ang anumang bagay nang hindi pinaghihirapan. Kaya nasasabi nilang "Ang kaunlaran ay pangarap na hindi matatamo nang walang pagkilos." Pero sa kanilang karanasan, higit na makabuluhan ang tagumpay na pinagtulong-tulongang makamtan. "Nasa pagkakaisa ang lakas. Nasa sama-samang pagkilos ang tagumpay."

Magiging madamdamin ba ang pag-uusap namin, magiging kuwentuhan ba ito na tulad ng kuwento ko ngayon, kung Ingles ang ginamit kong wika sa pakikipag-usap ko sa kanila? Hangga't nag-uusap tayo ng pag-unlad na hindi nalalasap, hindi nararamdaman, at hindi tumatalab, hindi ito magiging pag-unlad na mula sa tao, para sa tao. Kailangan nating ipagpatuloy ang pakikipag-aralan sa masa, pagtulong sa kanilang pag-oorganisa at pakikibahagi sa kanilang pakikibaka na ang wikang gamit natin ay Filipino. Ang wika ng pag-unlad na walang naiiwan ay Filipino.

Armand Salvador

B. Mijares

Programa sa Araling Arkeoloji
Unibersidad ng Pilipinas Diliman

Si **Armand Salvador B. Mijares** ay Propesor ng Arkeoloji ng Unibersidad ng Pilipinas Diliman at dating Direktor ng Programa sa Araling Arkeoloji (2012–2017). Nagtapos siya ng Master sa Arte ng Antropolohiya (1995, UP Diliman), Diploma sa Arkeoloji (1997, UP Diliman), Master sa Agham ng Antropolohiya major sa Arkeoloji (2001, University of New Mexico), at Doktorado sa Archaeology and Palaeoanthropology (2006, Australian National University).

Nakapaglathala rin siya ng mga aklat at artikulo ukol sa arkeoloji sa Pilipinas at Asya. Nakatanggap ng mga gantimpala; kabilang na ang Centennial Professorial Chair Awards (2008), Centennial Faculty Grantee Awards (2010, 2011–2012, 2013–2014), Centennial Professorial Chair Awards (2011), University of the Philippines Diliman International Publication Award (2012), at International Publication Award–Book Chapter (2014) ng UP Diliman.

Bilang direktor ng ASP, paano ninyo tinugunan ang Palisi ng Wika sa UP?

Sa aming programa, malawakan ang pananaw namin sa wika; kaya hindi lang panloob, pambansa, kung hindi pangmalawakan. Nagbabago kami depende sa kalakaran, halimbawa kung pangmalawakan iba ang wika pero kung sa loob maaaring gamitin ang wikang Filipino. Ginagamit at hinihikayat namin ang mga estudyante na gamitin ang wikang Filipino. Ilang tesis din ng mga estudyante ang naisulat sa wikang Filipino katulad ng tesis ko na sinulat ko sa wikang Filipino.

Ano ang reaksiyon ng inyong mga kasamahan at estudyante?

Dahil kalahati ng fakulti namin ay hindi Pilipino, may mga hindi nakakaintindi ng wikang Filipino pero walang problema sa mga Pilipinong fakulti. Hinihikayat pa nga namin ang paggamit sa Filipino lalo na sa mga kondisyon na kailangan.

Maraming konsepto at teorya na nakasulat sa ibang wika lalo na sa Ingles, kapag pinag-aralan na natin ito sa unibersidad sa palagay ninyo ba may pangangailangang isalin ito sa wikang Filipino?

May mga termino kasi sa ibang wika na talagang hindi mo maaaring hindi gamitin, ginagawa namin iyong mismong salita ang ginagamit kasi baka kapag binago o gumawa pa ng bagong salita para sa termino na iyon ay lalong hindi maintindihan. Pero kung may angkop naman na salita iyon ang ginagamit namin. Sa palagay ko naman sa ilang konsepto madali namang ituro nang malinaw at nagkakaintindihan.

Kailan ninyo nagagamit ang wikang Filipino at Ingles, at kailan kayo nagpapalit?

Sa karanasan ko sa pagtuturo, kung may estudyante ako na hindi Pilipino wikang Ingles ang aking pagtuturo, pero kung lahat ng estudyante ay Pilipino wikang Filipino ang aking pagtuturo sa buong klase hanggang matapos. Kaya ang wikang gamit ko sa pagtuturo ay depende sa mga estudyanteng naka-enrol. Madali lang naman magbago, sa pagtuturo alam natin kung kailan kailangang buhayin ang klase kaya karamihan ng aking mga punch line at hugot ay nasa Filipino. Mahirap sabihin sa Ingles kasi nawawala ang kakayahan ng hugot line mo kaya mas komportable akong magturo sa Filipino kaysa Ingles.

Ano ang nagtulak sa iyo na isulat sa Filipino ang inyong tesis masteral?

Ang aking unang tesis sa MA ay isang etnograpiya ng pag-aaral sa Buhid Mangyan. Ang nagtulak at nag-impluwensiya sa akin na isulat sa Filipino ang aking tesis ay ang aking adviser na si Dr. Abe Padilla. Isa rin siya sa mga unang antropologo na nagsulat ng kaniyang disertasyon sa Filipino pero ang kaniyang pinag-aralan ay Hanunuo Mangyan at ang akin naman ay Buhid Mangyan. Tingin ko kasi mas maintindihan hindi lang ng mga akademiko kundi ng mga Buhid mismo. Medyo matagal nga ang naging pagbalik, 1995 ko ginawa ang pag-aaral. Noong isang taon nagpunta ako sa mga Buhid Mangyan dahil mayroon kaming bagong proyekto sa genetics, nagdala ako ng kopya ng aking tesis at binigyan ko si Laki Yaum (Mayor Yaum) at ilang lider Buhid doon. Tuwang-tuwa si Mayor Yaum at pinagmamalaki niya ang tesis sa lahat ng lider, pinakita niya at sabi niya ito ang unang libro na kaya niyang basahin at maintindihan. Dagdag pa sa kaniyang kasiyahan ang mga larawan ng mga Buhid na nasa tesis na kaniyang nakilala. Kaya nagustuhan ng mga lider ng Buhid ang tesis ko, ibig sabihin nakita nila na ako ay isang tunay na mananaliksik, hindi ko sila ginagamit kundi ang aking pag-aaral ay binabahagi ko at sila ay bahagi ng aking pag-aaral. Malaking

ginhawa sa akin ang ganoong karanasan na nakita nila ang kakayahan ko at sabi nila tama naman ang sinabi ko sa libro. Magandang karanasan na makita ka nila, na galing sa kanila ang pag-aaral.

Malaking ginhawa para sa inyo iyon. Doon naman sa pakiramdam na lubos na hinangaan nila ang iyong sinulat, maaari ninyo ba itong ilarawan?

May mga pulong kasi kami, pagdating ko nga doon binigay ko kay Mayor Yaum ang aking tesis at sinimulan naman niyang basahin. Nawala siya, pagbalik niya talagang lumapit siya sa akin at sabi niya “Mandy, maganda ang ginawa mo, ito lang ang unang libro na nabasa ko. Karamihan kasi ng mga mananaliksik na nag-aaral sa amin at sa aming kultura kapag binigyan ako ng kopya ng pag-aaral ay nasa Ingles o Hapon, hindi sa wikang Filipino.” Sinabi niya rin na kahit ang kanilang wika ay Buhid nakababasa at nakakaintindi sila ng Filipino. Kaya ang sabi niya, maganda na nababasa namin ang aming kultura. Pinakita niya sa lahat ng mga lider ng Buhid at mga tao sa sitio ang aking tesis. Magandang karanasan iyon.

Parang hindi nagkamali ang inyong mentor na isulat sa Filipino ang inyong tesis at pagkatapos ay may mga estudyante rin ngayon na nagsulat na sa Filipino. Ano ang tingin ninyo doon?

Sa palagay ko, depende iyon kung ano ang diskurso. May mga diskurso na ang kausap mo ay hindi lang mga Pilipino kundi pati mga banyaga. Kaya depende iyan kung sino ang kadiskurso mo. Sa palagay ko, kung ang kausap mo ay kapuwa Pilipino mas mahusay na wikang Filipino ang gamitin sa pagsulat ng ating pag-aaral.

Ano ang mga hamon o pagsubok sa inyong pagsusulat ng tesis?

Ang unang hamon sa paggawa ko ng tesis ay karamihan ng mga literatura ay nasa Ingles, kaya kailangan ko muna na alamin, iproseso sa aking utak at isalin sa Filipino. Hindi naman lahat ng salita ay may isang katapat kaya kailangan magbago. Habang binubuo ko ang aking tesis nagbabago din dahil iba ang diskurso ng wikang Ingles sa diskurso ng wikang Filipino kaya kailangan mo ding baguhin ng kaunti para maging makatotohanan sa iyong pananaw ang ginagawa. Ilang mga hamong hinarap ko ay una, kahit nag-aral tayo ng Filipino at kahit Pilipino tayo may estruktura din ang wika lalo na ang estruktura ng wikang pang-akademiko kaya iisipin mo kung ano ba ang tama at angkop na grammar o estruktura ng wikang Filipino. Pangalawa, ang pagbubuo sa tesis pero kapag nagawa mo na iyon madali na lahat. Minsan kahit ako kapag binabasa ko ang tesis ko nangingiti ako dahil nakikita ko na tama pala sinabi ko noon. Ang pagsusulat ko sa mga konseptong ito

ay naaangkop at tama. Sa palagay ko, kung may pagkakataon talaga ang isang iskolar na magsulat sa Filipino mas maganda itong makita. Mayroon kaming isang papel na ginawa ng aking kasama, nagsulat kami ng isang komprehensibong bakas ng mga Pilipino. Sinubukan naming isulat ang kasaysayan ng mga fossil, mga bungo ng tao noong araw hanggang sa kasalukuyan. Sa unang pagkakataon hindi siya naging madali, naging hamon ang mga terminong hindi kayang diretsong isalin. Pero nang ideliver namin ang papel sa kumprehensiya gamit ang Filipino natanggap at naintindihan nila ang konsepto na ginawa namin. Kaya kakayanin naman talaga pero kailangan mayroon kang adbokasi na bahagi ng iyong isinusulong. Hindi naman lagi sa lahat ng panahon dapat ay Filipino, kailangan naman mag-Ingles ka minsan.

May pagkakataon ba na nahirapan kayong isalin ang isang konsepto? Paano ninyo ito nilutas?

Maraming ganoon, halimbawa, kami ng aking kasamang si Dr. Paz ang kaniyang ispeling ng archaeology ay iba sa aking archaeology. Sa kaniya kasi arkeoloji na may "ji" ang akin kasi mas gusto ko arkeyologo o arkeyolohiya. Ang kaniya kasi hindi ko tanggap, magkakaiba kami. May ilang mga salin na ginagamit ng iba na tingin ko hindi na tama dahil nawawala ang kahulugan kapag masyadong literal ang pagkasalin.

Ano ang mga hamon sa mga estudyante at kasamahan ninyo sa paggamit ng wikang Filipino at pagsulong dito?

Sa akin, ang wika ay isang porma at bahagi ng paglalahad o komunikasyon. Maaaring nasa Ingles, sa Filipino, at sa iba pang mga wika. Ang mahalaga ay maging masinop sa paggamit at maiparating mo sa iyong kausap ang iyong mensahe. Sa akin hindi masyado mahalaga ang grammar dahil ang importante ay ang mensahe. Gamitin mo ang wikang alam mo at wikang mauunawaan ka ng mga magbabasa at makikinig sa iyo. Para sa akin, kung kakayanin mas madalas sanang gamitin ang wikang Filipino pero kung hindi puwede rin sa wikang Ingles, ang mahalaga ay maiparating mo ang mensahe.

May nais pa ba kayong idagdag o banggitin?

Nagbabago ang mundo ng arkeolohiya. Sa ngayon gusto sana namin hindi basta sa Pilipinas lang ang pag-aaral kung hindi pati sa ibang lugar, pero sa aming karanasan kahit ang aming mga banyagang fakulti mayroon din silang ginagawa para matutunan at maunawaan ang kultura at wikang Filipino. Kaya sa tingin ko naman lumalawak ang paggamit at pagtanggap sa wikang Filipino bilang isang mahalagang wika.

Portia P. Padilla

Kolehiyo ng Edukasyon
Unibersidad ng Pilipinas Diliman

Si **Portia P. Padilla** ay Propesor sa Kolehiyo ng Edukasyon sa Unibersidad ng Pilipinas Diliman kung saan nagtapos siya ng Master sa Arte ng Edukasyon major sa Edukasyon sa Pagbasa. Dalubhasa siya sa wika at edukasyong pagbasa at pagsulat.

Sa palagay ninyo, ano ang kahalagahan ng wika sa inyong disiplina sa pagtuturo sa akademya?

Mahalaga ang wika sa pagtuturo, sa pamamagitan ng wika naipapahayag ang iba't ibang kaisipan, konsepto, at ito ang nagsisilbing daluyan ng mga konseptong ito. Kung walang wika, mahirap isipin kung paano magkakaintindihan ang isang guro at kaniyang mga estudyante. Kaya sa palagay ko, mahirap ding maisip kung paano nangyayari ang pag-iisip, mismo ang pag-iisip mahirap isipin kung paano nangyayari kung walang wika na dinadaluyan.

Pabor ka ba na—Filipino na batay sa Tagalog, o magkaroon tayo ng code switching? Ano ang mas mahalaga o epektibong wika na kailangang gamitin?

Ang wika ay buhay, basta ginagamit. Kaya sa usapin kung magcocode switching o gagamitin ba ang Filipino na nakabatay sa Tagalog o maghihintay muna hanggang sa maging intellectualized ang isang wika. Sa palagay ko, ang mga usaping iyan ay bahagi lang ng isang natural na proseso sa ebolusyon ng isang wika. Sa aking personal na karanasan hindi naging madali ang paggamit ng wikang Filipino sa pagtuturo sa di-gradwadong antas sa Unibersidad. Aaminin ko, noong unang semestrenang gawin ko ito madalas ay gumagamit pa din ako ng wikang Ingles. Karamihan, kung hindi man lahat ng mga babasahin at materyal na ginagamit ko sa aking pagtuturo sa klase ay nasa wikang Ingles pa rin, na siyang nakagisan ko sa aking pag-aaral at pagtuturo dito sa kolehiyo.

Kaya lang sa paglipas ng mga semestre, kasama na doon ang pagnanais ko na mas matuto pa sa wikang ito ay mas dumami na ang gamit ko sa wikang Filipino kaysa sa wikang Ingles. Napansin ko lang na sa paglaon ay hindi na ako basta nagsasalin lang sa isip ko, kasi nang naunang mga semestre sa isip ko lang nangyayari ang pagsasalin na iyon.

Sa iyong palagay, may impact ba kung wikang Filipino ang gamit sa pagtuturo?

Ayon sa mga pag-aaral sa larangan ng wika at pagkatuto, hindi maikakaila na ang mga resulta ng pag-aaral na ito sa ibang bansa man o dito sa Pilipinas ay nagsasabi na mas natututo ang isang mag-aaral kung ang kaniyang wika ang ginagamit sa pagtuturo. Mayroong perspektiba na

nagsasabi na mas magandang tingnan ang usapin ng wika sa silid-aralan, sa unibersidad man o sa mababang paaralan bilang wikang ginagamit ng bata sa pagkatuto sa halip na punto de vista ng guro na ang tinatawag ay wikang panturo. Marahil mas maganda na sa halip na tingnan natin ang wikang panturo ng guro, itanong natin kung saang wika ba natututo ang estudyante. Sa halip na wikang panturo, wika ng pagkatuto.

Magiging competitive pa rin ba ang mga Pilipino kapag natuto sila sa sariling wika o kailangang sundin ang batas sa wika ng Pilipinas na may dalawang wika, isang opisyal na ginagamit sa negosyo, pamahalaan, at politikal at isang wikang bernakular na para sa komunikasyon at pang-araw-araw na gawain. Ang paggamit ng wika at pagkatuto gamit ang alinmang wika ay hindi dapat tingnan bilang isang kompetisyon ng isang wika laban sa iba. Isa iyang maling pananaw ng iba, lalo na nang simulan ng Kagawaran ng Edukasyon (DepEd) ang tinatawag na mother tongue based multilingual education. Mayroong iba na sinasabi na ang sariling wika ay iyong tinatawag na mother tongue o bernakular, sabi ng iba, laban iyan sa Filipino at laban sa Ingles. Pero sa larangan ng wika, ng pagkatuto ng wika, at ng edukasyon hindi naman nag-aaway-away at walang kompetisyon ang mga resulta ng pag-aaral. Ang sariling wika ay ang daan papunta sa Filipino at papunta sa iba pang wika, banyaga man o ibang wika sa Pilipinas. Hindi ito sariling wika laban sa Filipino. Hindi ito sariling wika laban sa Ingles. Ang usapin na tinatawag na internasyonalisasyon, makikita naman natin na ang salitang ugat nito ay ang salitang nasyon o sa Ingles ay nation. Mahirap yata magka "inter" kung wala ka munang "nation." Sabi nga ng kabataan sa kanilang hugot, kumbaga raw sa relasyon mahirap pumasok sa isang relasyon kung hindi mo kilala ang sarili mo at hindi buo ang sarili mo. Kahit na romantikong tingnan na ang pagmamahal ay parang dalawang magkabiyak na puso, ang pagmamahal ay mas magandang tingnan bilang dalawa o higit pang pusong buo na nagdesisyon na magsama at magtulungan. Ang internasyonalisasyon ay hindi rin marahil magandang tingnan bilang kompetisyon kung hindi pagtutulungan ng iba-ibang bansa, na may iba-ibang nasyon, na may iba-ibang wika, at bawat isa ay nirerespeto. Maliban na lang kung gusto natin na maging kagaya ng ilang puti sa Britanya, na dahil hindi puti ang ibang tao doon ay kung ano-ano na ang mga sinasabi at pinapaalis na at sinisipa para makarating daw o makabalik sa kanilang pinanggalingan. Internasyonalisasyon, gamit ang wika hindi kompetisyon kung hindi tulungan at respeto, dahil walang isang wika ang nakahihigit sa iba pang wika. Walang ganoong kalikasan ang wika at kahit saan ka man pumunta sa mundo, kahit ano pa man ang basahin, wala naman sigurong magsasabi at walang makikita na ebidensiya na likas na nakaaangat ang isang wika laban sa iba. Siguro kung mayroon ngang wika na nakaangat laban sa iba, ito ay ang sariling wika ng isang tao. Dahil ang wikang ito ang ginagamit niya hindi para lang mag-isip, ngunit para magnilay at makipagtalastasan sa kapuwa tao.

Neil Martial R. Santillan

Departamento ng Kasaysayan
Kolehiyo ng Agham

Panlipunan at Pilosopiya
Unibersidad ng Pilipinas Diliman

Si **Neil Martial R. Santillan** ay Propesor ng Kasaysayan sa Unibersidad ng Pilipinas Diliman. Naglingkod siya bilang Bise-Tsanselor para sa Usaping Pangmag-aaral noong Mayo 2014–Setyembre 2016 at Kawaksing Dekano para sa Administrasyon at Gawaing Panlabas ng Kolehiyo ng Agham Panlipunan at Pilosopiya noong Agosto 2010–Abril 2014.

Nagtapos siya ng kaniyang batsilyer (*magna cum laude*), masterado, at doktorado sa larangan ng kasaysayan sa Unibersidad ng Pilipinas Diliman. Ginawaran siya ng Global Democracy Fellowship (2017) mula sa Korea Democracy Foundation, Young Historian's Prize (2009) mula sa Pambansang Komisyon para sa Kultura at mga Sining (NCCA), Philippine Young Scholars Grant (2004) para sa ika-7 International Conference on Philippine Studies sa University of Leiden, The Netherlands, at Fulbright Summer Institute Fellowship (2001) sa New York University. Nagsilbi siyang pinuno ng iba't ibang organisasyon tulad ng Young Critics Circle Film Desk at UP Katipunan ng mga Nakababatang Guro. Pinangunahan din niya ang iba't ibang gawain tulad ng UP Diliman Junior Faculty Congress, UPCSSP@30 Anniversary Celebration, at MartialLaw@40 commemorative activities sa UP Diliman. Patuloy siyang nag-aambag ng mga publikasyon na pumapaksa sa kasaysayan at kulturang Pilipino.

Ano ang kondisyon sa UP nang pumasok kayo dito bilang estudyante hanggang maging guro?

Pumasok ako sa UP bilang estudyante noong taong 1990. Nagsimula ang Palisi sa Wika noong 1989 na hindi pa ginagamit ng maraming guro ang wikang Filipino sa pagtuturo ng Kasaysayan. Sa katunayan, karamihan ay nagtuturo sa wikang Ingles sa kabuuan ng aking pag-aaral bilang bahagi ng programang batsilyer ng Departamento ng Kasaysayan. Piling-pili ang gumagamit ng wikang Filipino, pero ang tingin ng Departamento ay ideolohikal ang paggamit ng pambansang wika sa akademya. Ang wika

ay ang imbakan at kuhanan ng alinmang kultura. Para maintindihan natin na may kabuluhan sa kulturang Filipino ang ating nakaraan, kailangang nakabatay sa pag-unawa ng wika.

Mahalaga na may Palisi sa Wika na naaprubahan ng BOR at mauugat rin ito sa Pantayong Pananaw mula noong dekada 1970. Isa sa haligi ng pagsulong sa paggamit ng wikang Filipino sa pagtuturo ng kasaysayan ay si Dr. Zeus Salazar, kinilalang haligi ng tinatawag na Pantayong Pananaw. Importante na batayan sa pagsulong ng Pantayong Pananaw sa Kasaysayan ang paggamit ng wikang Filipino, sa pagsusulat at pagtuturo hindi lang sa pananaliksik. Kaya sa lahat ng larangan dapat sinusulong natin ang paggamit ng wikang Filipino. Naging tagapayo ko si Dr. Salazar sa aking tesis masterado at maraming nahikayat si Dr. Salazar na isulong ang pagtuturo at pananaliksik sa kasaysayan gamit ang wikang Filipino.

Maaari ba kayong magbigay ng isang pangyayari noong bata kayo na sinabi ninyo na Cebuano ang nakasanayan ninyong wika.

Noong bata ako ang nakasanayan kong wika ay Cebuano, mula noong nasa sekondarya at elementarya ako, gusto ko na talagang gumamit ng wikang Filipino kaya hindi na ako nahirapang matuto ng wikang Filipino. Sa kabila nito, malaking hamon pa rin sa akin ang pagsulong sa paggamit ng Filipino dahil para sa mga Cebuano, mas ginagamit namin ang sariling wika at wikang Ingles sa pakikipagtalastasan. Bunsod nito, hindi naging madali para sa mga Cebuano na gamitin ang Filipino bilang wikang intelektuwal. Mas tinitingnan ito bilang daluyan ng komunikasyon sa lansangan ng mga Pilipinong magkaiba ang mga wikang rehiyonal. Bagaman komportable na ako sa paggamit ng Filipino sa pakikipagtalastasan noong kabataan ko, kailangan ko pa ring magsanay na mapayabong ang paggamit ng wikang Filipino sa larangang akademiko.

Nabanggit ninyo ang diskurso kaugnay ng mga katutubo hinggil sa kanilang lokal na konsepto. Ano ang papel ng wikang Filipino para mas maisulong ang mga ganitong diskurso?

Maraming lumitaw noon na mga diskursong pangkasaysayan, halimbawa, sa isang pag-aaral ni Prop. Nancy Kimuell-Gabriel na pumapaksa sa mga timawa sa kasaysayan. Tiningnan niya ang timawa sa pagpapakahulugan nito sa agos ng kasaysayan at mula sa iba't ibang grupong etniko. Maaaring magkaiba ang tingin ng mga Bisaya at Tagalog sa maraming usapin, tulad ng paglitaw ng mga Timawa. Kaya lalong yumaman ang wikang Filipino, ang isang konsepto pala ay may iba't ibang pagpapakahulugan. Sa palagay ko, mahalaga na naipayabong niya sa kaniyang pag-aaral na mayroong

pagkakaiba pero mas mahalaga na makita ang pagtatagpo ng mga ito. Isa ring pag-aaral ng yumaong propesor na si Dante Ambrosio, naglunsad siya ng pag-aaral na pumapaksa sa *balatik*, isa itong panimulang pag-aaral sa etno-astronomiya. Tiningnan rin niya ang iba't ibang pagpapakahulugan sa etno-astronomiya mula sa iba't ibang wikang rehiyonal. Nakabuo siya sa kaniyang disertasyon ng mga termino sa wikang Filipino na may kaugnayan sa etno-astronomiya. Ang pagsulong ng wikang Filipino ay isang kolektibong pagpupunyagi. Ang wikang Filipino ay pagsusulong ng isang pambansang wika gamit ang iba't ibang wikang rehiyonal.

Nang nabuo ni Prop. Ambrosio ang kaniyang pananaliksik sa “Balatik,” ano ang naging reaksiyon ninyo at ng mga kapuwa guro ninyo sa departamento?

Bilang tagapagtaguyod ng Pantayong Pananaw at sa pagsulong ng wikang Filipino, naging mahalaga ang ambag ng *Balatik* sa pagsulong ng pag-aaral sa kasaysayan sa isang paksa na labas ng mga kumbensiyonal na usapin sa disiplina. Nagsilbing inspirasyon ito sa maraming batang guro mula pa noong dekada 90 na gumawa ng mga makabuluhang pag-aaral sa kasaysayan sa labas ng mga kinagisnang paksa. Kasama rin sa mga inspirasyon ang mga naunang pag-aaral ni Dr. Salazar sa bagong henerasyon ng mga historyador na naninindigang isulong ang paggamit ng wikang Filipino sa historiograpiya.

Sa pagtuturo, gaano kabukas ang mga estudyante sa paggamit sa Filipino?

Bilang guro ng Kasaysayan, tinitingnan ko ang wika bilang isang kaparaanan na naglalayong mapalawak ang talastasan sa klase. Noong unang semestre ko sa UP, gumamit ako ng wikang Ingles sa pagtuturo ngunit napansin kong nahirapan ang maraming estudyante sa artikulasyon ng kanilang pananaw o opinyon. Nang nagsimula akong gumamit ng wikang Filipino, naging mas madali ang daluyan ng pakikipagtalastasan sa klase. Bunsod nito, tinitingnan ko na isang participatory na kaparaanan ang paggamit ng wikang Filipino at mas napayayabong ang kaalaman ng mga estudyante. Batay rin sa karanasan ko, mas maraming estudyante ang pabor na gamitin ang Filipino sa pakikipagtalastasan sa loob ng klase sa Kasaysayan.

Nabanggit ninyo kanina na magkaiba ang pagsusulat at pakikipag-usap sa wikang Filipino. Ano ang obserbasyon ninyo sa mga estudyante ninyo sa kanilang pagsusulat at pakikipagtalastasan sa Filipino?

Sa talastasan sa klase, ginagamit ang wikang Filipino, pero kapag nagsusulat nagpapaalam sila sa akin kung maaaring magsulat sa wikang Ingles. Kaya sa tingin ko mayroong language schizophrenia ang mga estudyante. Kapag talastasan sa klase ginagamit ang wikang Filipino, pero kapag nagsusulat

mas nadadalian silang magsulat sa wikang Ingles. Sa palagay ko sintomas ito ng sistema sa pagtuturo ng wikang Filipino sa batayang edukasyon. Baka kailangan natin ng higit pang pagsasanay para sa ating mga guro sa wikang Filipino sa sekondarya at elementarya.

Mula sa pangunguna nina Dr. Salazar at Prop. Ambrosio sa kanilang pananaliksik, ano pa ang naging inisyal na mga gawaing pangpananaliksik sa inyong departamento?

Sa departamento namin, ginagamit ang wikang Filipino sa karamihan ng aming pananaliksik. Sa katunayan, mas aberration sa Departamento ng Kasaysayan kung gumagamit ka ng wikang Ingles, kasi karamihan sa amin o higit sa 70% na nagtuturo ngayon sa Departamento ng Kasaysayan ay gumagamit ng wikang Filipino sa pagtuturo. Sa kanilang pananaliksik, naniniwala sila na dapat ang mga ito ay sinusulat sa wikang Filipino at kahit ang mga tesis masterado at disertasyon karamihan ay sinusulat na rin sa wikang Filipino. Bilang isang departamento, tinitingnan namin ang pagsulong ng wikang Filipino sa pamamagitan ng paggamit ng wikang Filipino sa pagtuturo, pananaliksik, at gawaing ekstensiyon. Bahagi na ito ng tradisyon ng departamento.

Kailangan may pagkilala ang mga Pilipino sa sariling wika. Marami sa mga datos sa kasaysayan natin ay nakasulat sa ibang wika. Kapag pupunta ka sa National Archive o National Library marami sa ating mga dokumento ay nakasulat sa wikang Espanyol at marami rin sa wikang Ingles. Ngayon ang lenteng kultural na ginamit natin ay mula sa mga Amerikano at Espanyol, kaya sa pagbasa ng mga dokumento kailangan ang lenteng kultural na ginagamit ay mula sa kulturang Filipino. Bilang halimbawa, mababakas ang iba't ibang tawag sa bigas o mga kaugnay na salita nito sa iba't ibang wikang Pilipino dahil angking katangian na ng kabihasnang Pilipino ang pagtatanim ng palay. Babalikan ko ang pagpapakahulugan ng Filipino ay iba sa pagpapakahulugan ng mga Kastila at Amerikano. Para sa mga makabagong historyador ng Pilipinas dapat mula sa lenteng kultural ng mga Pilipino tinitingnan ang mga dokumentong kolonyal at iyon ay maiintindihan ng mga Pilipino. Ang wika ay kailangang gamitin bilang impukan at puhunan ng pag-unawa ng kasaysayan at kultura.

Nabanggit ninyo kanina ang usapin tungkol sa iba't ibang tawag sa bigas?

Mayroon akong nabasang artikulo mula sa isang iskolar na taga-kanluran. Isa siyang antropologo na kolektibong binansagan ang lahat ng ating kakanin bilang mga rice cake. Malalaman mo na lamang kung anong uri ng rice cake ang inilalarawan ng iskolar batay sa mga sangkap at pamamaraan ng pagluluto na kaniyang inilahad. Kung Pilipino ang nagbasa sa kaniyang

artikulo at malay ito sa mga kakaning Pilipino, alam mong may iba't ibang tawag sa kaniyang tinawag na mga rice cake—biko, suman, at iba pa. Para sa nabanggit na dayuhang antropologo na hindi lubog sa kultura natin, lahat ng mga kakanin na may pangunahing sangkap na bigas ay pawang mga rice cake at tinukoy niya ang mga ito bilang rice cake no. 1, rice cake no. 2, rice cake 3, at iba pa. Pero para sa isang historyador o isang iskolar na nag-aral ng kulturang Filipino, mahalagang mapakita ang ating mayamang tradisyon ng paggawa ng kakanin na napapahayag at napapaliwanag sa sariling wika.

Sa paggamit ng wikang Filipino sa mga ganiyang uri ng saliksik, ano ang naging kaugnayan nito sa pagbubuo ng kamalayan?

Mahalaga ang wika bilang impukan-kuhunan ng alinmang kultura at bilang saligan sa pagbuo ng kamalayan. Bilang halimbawa, makabuluhang mapag-aralan ang iba't ibang dimensiyon ng kulturang Pilipino na hindi nabibigyang-halaga tulad ng etno-astronomiya, kultura ng pagtatanim ng palay, o kalinangang nakabatay sa bigas.

Sa labas ng akademya, mahalaga ang papel ng midya sa pagbubuo ng kamalayan. Natatandaan ko bilang mag-aaral ng hayskul, noong dekada 80 ang pangunahing wika sa mga programang news at public affairs ay nasa Ingles. Ito ang naging wika ng talastasan sa mga programa sa GMA at mga istasyong pantelebisyon na kontrolado noong panahon ni Pangulong Marcos. Bukod sa kontrolado ng pamahalaang Marcos ang nilalaman ng mga programa, hindi rin naging malawak ang talastasang pampubliko dahil naging hadlang ang paggamit ng wikang Ingles. Lumawak ang talastasang pampubliko noong dekada 90 dahil karamihan ng mga istasyong pantelebisyon ay gumamit na ng wikang Filipino. Bunga nito, masasabi natin na ang paggamit ng Filipino bilang pangunahing wika ng midya ay isang kaparaanang demokratiko. Nagbunsod ito ng pagpapalawak ng talastasang pampubliko dahil mas nauunawaan ng maraming Pilipino ang nilalaman ng mga programa sa telebisyon.

May ibang reaksiyon pagdating sa midya sa pagpasusulong ng wikang Filipino. Halimbawa may gumagamit ng bulusok pero ang tinutukoy na ibig sabihin ay pagtaas, ginagamit ito sa presyo ng langis. Sa madaling salita parang ang midya ay naging daluyan din ng maling konsepto. Ano ang remedyo na nakikita ninyo para rito?

Sa palagay ko, importante na may talaban na idea at may debate sa paggamit ng wika. Wala namang may monopolyo ng kaalaman kung ano ang tamang gamit ng mga salita. Mahalagang may talaban o debate sa wika na marapat na maisadokumento at mabigyang-saysay ng mga institusyon tulad ng Komisyon sa Wikang Filipino (KWF) o ng Sentro ng Wikang Filipino–UP Diliman (SWF–UPD). Higit sa ortograpiya ang tunguhin

ng debate dahil maaaring nakatuon ito sa pagpapakahulugan o pagbabago ng kahulugan ng mga salita. Paano natin gagamitin ang mga salita at sa anong wika ito hahalawin? Halimbawa, kapag pinag-uusapan natin ang disaster, karamihan ng mga terminong ginagamit sa midya kaugnay ng nabanggit na paksa ay nasa wikang Ingles. Sa palagay ko, napapanahon nang gamitin natin ang mga salita sa wikang Filipino ukol sa disaster dahil mas madali itong mauunawaan ng mas maraming Pilipino.

Bilang isa sa bahagi ng administrasyon, gaano kahalaga ang suportang dapat binibigay ng mga nasa administrasyon partikular sa pagsulong ng Palisi sa Wika sa pagsulong ng Filipino bilang wikang pambansa at bilang lunsaran ng pagbuo ng kaalaman sa ating unibersidad?

Bilang dating administrador sa isang kolehiyo na nagsusulong ng wikang Filipino, karamihan ng aking mga memorandum ay nasa wikang Filipino. Sa aking kasalukuyang posisyon, karamihan ng mga memorandum ay nasa wikang Ingles. Sa usapin naman ng pakikipagtalastasan, naniniwala ako sa paggamit ng wikang Filipino sa aming mga miting at sa iba't ibang aktibidad sa layong mapalawak ang mga usapan hinggil sa pagsulong ng karapatan at kagalingan ng mga mag-aaral at mga kawani sa aming opisina. Sa usapin naman ng pagsulong sa paggamit ng wikang Filipino sa klasrum, mahalagang maraming mahikayat sa labas ng kaguruan ng Kolehiyo ng Agham Panlipunan at Pilosopiya at Kolehiyo ng Arte at Literatura—dalawang kolehiyo na pangunahing tagapagsulong ng wikang Filipino sa unibersidad. Patuloy na pangunahing hamon sa pagpapatupad ng Palisi sa Wika ang maraming kolehiyo na naniniwalang Ingles ang pangunahing midyum ng pagtuturo. Bunga nito, kinakailangang mag-isip ng maraming inobasyon ang SWF-UPD na mahikayat ang ibang kolehiyo na gamitin ng kanilang mga guro ang wikang Filipino sa kanilang pagtuturo.

Maria Tatjana Claudeene M. Medina at Jose Miguel R. Salvo

Departamento ng
Inhenyeriyang Industriyal
Kolehiyo ng Inhenyeriya
Unibersidad ng Pilipinas Diliman

Sina **Maria Tatjana Claudeene M. Medina** at **Jose Miguel R. Salvo** ay mga mag-aaral ng Inhenyeriyang Industriyal ng Kolehiyo ng Inhenyeriya, Unibersidad ng Pilipinas Diliman. Sila ang grupo ng mga estudyante na nagsagawa ng isang keyboard layout na idinisenyo batay sa dalas ng paggamit ng mga letra sa wikang Filipino mula sa proyektong Bantay Wika. Layon nitong mas mapadali ang gawain ng mga Filipino lalo na ang mga manggagawa na nag-eencode gamit ang wikang Filipino.

Ang *Ergonomic Keyboard Layout Designed for the Filipino Language* ay nakasali sa 7th International Conference on Applied Human Factors and Ergonomics sa Florida, USA noong Hulyo 2016 at siya ring tinanghal na Pinakamahusay na Proyekto ng Departamento ng Inhenyeriyang Industriyal at Saliksik ukol sa Operasyon ng UP Diliman.

Mga mag-aaral kami ng UP Diliman, College of Engineering. Gumawa kami ng keyboard layout sa Filipino language para sa subjek naming Ergonomics. Ang slogan ng Ergonomics, "Fitting the Machine to the Man." Kaya pinapahusay pa ang mga bagay o proseso para mas madaling magamit ng mga tao. Ang naisip namin ay gumawa ng keyboard layout na mas madaling gamitin para sa wikang Filipino.

Pamana ang ipinangalan namin sa keyboard. Madalas kasi kapag may proyekto, kombinasyon ng mga apelyido ang ipinangalan. Naisip namin na bakit hindi natin lagyan ng mas malalim na kahulugan. Makikita rin natin sa homerow ng keyboard at maaaring i-spell ang salitang pamana. Gusto rin namin ipamana ito ng College of Engineering sa wikang Filipino.

Ano ang kaibahan ng keyboard na ginawa ninyo sa keyboard na ginagamit natin ngayon?

Sa keyboard layout na ginawa namin, nakalagay sa gitna ng keyboard ang mga madalas na ginagamit na letrang Filipino para mas madali itong

maabot. Hindi tulad ng sa qwerty layout na ang mga letra tulad ng **A** ay nasa dulo, pati ang **N** at **G** na mahirap abutin. Ang tatlong letrang ito ang pinakamadalas gamitin sa Filipino. Kaya ginawa po namin ang mga letrang madalas gamitin sa Filipino ay nasa gitna para mas madaling maabot at mag-type kumpara sa qwerty layout.

Sa ibang keyboard ang mga letra na pinakaginagamit ay naka-assign sa mga daliri natin na hindi gaanong malakas kumpara sa middle finger or sa index finger. Halimbawa, sa bagong layout ang pinakaginagamit na letra ay **A** na nasa homerow at naka-assign sa isa sa malakas na daliri natin kumpara sa qwerty na nasa hinliliit na daliri.

Ano ang gusto ninyong malutas sa paggawa ng ganitong klase ng keyboard?

Ang gusto namin masolve na problema ay ang hirap at pagod sa pagtype lalo na ang nararanasan ng mga nagtatrabaho sa newspaper industry na nagtatype ng Filipino. Siyempre araw-araw iyon ang ginagawa nila. Sa paggamit ng ganitong layout, maaaring mapadali ang trabaho, maging mas efficient, at maiwasan ang injury sa pagtatype upang sa gayon ay mas mapagaan ang trabaho nila.

Ang maganda sa keyboard layout na nagawa namin—libre ito at maaaring i-adapt ng kahit sino. Kung makikita ninyo ang layout at nais ninyong gamitin may mga program ito na ang mga key o letra sa keyboard ay maaaring iayos sa nais mo. Maaari itong gamitin sa bahay o trabaho, hindi na kailangan pa ng karagdagang hardware. Ang layout ng keyboard na ito ay mas ergonomic para sa mga Filipino. Makikita natin na ang pinakamadalas na gamiting letra sa Filipino ay nasa gitna tulad ng **A**, **N**, **G**, **S**, at **T** na mas madaling mapindot at maabot ng mga daliri kumpara sa qwerty keyboard layout. Ang mga hindi madalas gamiting letra tulad ng **Q** ay nasa dulo.

Sa una mahirap ito matutunan dahil bago talaga ang layout kaya isa iyon sa kailangan isaalang-alang. Ang ginawa naming layout ay batay sa bilang o dalas na gamit ng letra sa mga salita sa Filipino, hindi pa ito nasusubukang magamit. Sa palagay ko, maaaring gawin ang testing ng ibang mga estudyante na may interes din dito.

Sa inyong palagay, saan nanggagaling ang hirap sa paggamit nito?

Siguro ang hirap ay dahil sa mga technology natin, halos lahat galing sa ibang bansa. Halimbawa, ang mga keyboard na ginagamit natin ngayon ay galing sa ibang bansa at dinesinyo para sa wika nila. Tayo ang nagpipilit na

mag-adjust batay sa kung ano ang binibigay sa atin. Kaya kung magkakaroon tayo ng para sa atin maaari na tayong tumakbo sa sarili natin, hindi na natin kailangan mag-adjust. Dagdag pa, marahil dahil sa colonial mentality natin—minsan hindi natin minamahal ang sarili nating wika. Maaaring ang mga ganitong proyekto ay makatutulong para magkainteres tayo sa sarili nating wika. Kaya tayo nahihirapang i-adapt ito dahil sa kapaligiran natin. Kung mayroong mga device tulad nito na maaaring makapanghikayat sa paggamit sa sarili nating wika maaaring makatulong ito.

Kami ay galing sa isang branch lamang ng engineering, sa industrial engineering. Paano pa iyong ibang estudyante na mula sa ibang kurso na may interes sa wikang Filipino, isipin natin ang maaari pa nilang magawa. Maraming bata na sobrang idealistic, marami pa silang ibang maaaring magawa o maambag sa ating wika.

Nakikita naman natin ang nagagawa ng ibang departamento para sa progreso ng Filipino. Sa katunayan ang mga text at data na nakuha namin na 10.7 milyon na salita ay mula sa tulong ng Electrical and Electronics Engineering Institute (EEE). Sila ang nangalap ng data sa pamamagitan ng web crawling, kaya sa tulong ng ibang engineering department, ng Sentro ng Wikang Filipino-UPD (SWF-UPD), at iba pang departamento nagawa namin ang keyboard layout na batay sa wikang Filipino. Kaya marahil sa ibang mga disiplina at kolehiyo, lalo na kung pagsasamahin natin lahat ng kaalaman at kakayahan natin ay maaari itong makatulong sa ating wika.

Sa palagay ninyo, ano ang magiging reaksiyon ng mga gagamit nito?

Sana magustuhan nila ang keyboard layout na proyekto namin. Ang maganda sa proyektong ito ay ang pagbubukas ng pagkakataon sa ibang mga pag-aaral. Ang susunod na mga mag-aaral ay maaaring magtest kung ang layout ng keyboard ay mas maganda para sa Filipino at kung magugustuhan ito ng mga respondent. Maaari din nilang pag-aralan kung paano ito mas mapapahusay. Sa ngayon, kaya kami nahikayat na gumawa ng ganitong proyekto dahil wala pang alternative keyboard layout para sa Filipino pero sa ibang wika ay mayroon na. Tulad sa Ingles at sa French, mayroon silang alternative keyboard layout para sa French. Maganda rin ito dahil nagbubukas ito ng pinto para sa ibang mga mananaliksik.

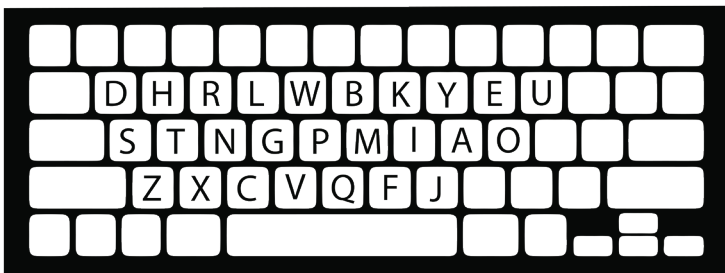
Para mabuo ang keyboard layout na ito, gumamit kami ng multidisciplinary approach. Ginamit namin ang mga idea mula sa aming subjek na Ergonomics.

Tiningnan namin ang mga konsepto na maaari pang mapaganda, kung paano mapapaganda at mapapahusay ang paggamit sa keyboard. Komunsulta din kami sa SWF-UPD para malaman ang istruktura ng wikang Filipino, kung paano namin ibabatay ang keyboard sa Filipino. Pinagsama namin ang kaalaman namin mula sa Ergonomics at ang data tungkol sa wika na mula naman sa SWF-UPD. Sinuri namin ang istruktura ng text, frequency, at pattern ng mga letra para maisaalang-alang ang pattern sa pagtatype. Gayundin, ang dalas ng paggamit sa letra para malagay ang pinakagamit na letra sa lugar o posisyon na mas madaling maabot ng mga daliri. Mula doon ay gumawa kami ng bagong keyboard layout.

Ano ang inaasahan ninyong patutunguhan ng proyekto ninyo bilang mga bagong imbentor at higit sa lahat ay ang pagtataguyod ng wikang Filipino sa mga mananaliksik?

Hindi naman namin inaasahan na maka-adjust lahat ng makakagamit, pero umaasa kami na magamit ito dahil kung may sarili na tayong keyboard layout maiisip natin lagi na mas madaling gamitin ang Filipino dahil may disenyo na tayo para dito. Tulad ng ibang mga paaralan, nagsisimula na silang magturo ng ibang mga subjek sa Filipino tulad ng Math at Science. Isa rin itong paraan para hindi tayo mapag-iwanan ng ibang bansa dahil maganda at mayaman ang ating wika.

Sana maging inspirasyon din ang aming proyekto sa ibang mga estudyante at gamitin din nila ang Filipino sa kanilang mga disiplina para mas mapalaganap at mapayaman pa natin ang ating sariling wika, dahil ang benepisyo sa ating wika ay magiging benepisyo din ng lahat. Sapagkat, atin ito at kultura natin ito.

Larawan ng keyboard layout para sa Wikang Filipino (PAMANA keyboard).

Mga Editor

Si **Rommel B. Rodriguez**, ay guro ng panitikan at malikhaing pagsulat sa Departamento ng Filipino at Panitikan ng Pilipinas, Kolehiyo ng Arte at Literatura, Unibersidad ng Pilipinas, Diliman. Awtor siya ng mga librong *Lagalag ng Paglaya* (University of the Philippine Pres, 2011) at *Mga Apoy sa Ilaya* (UP Press, 2018). Naging kasamang editor din siya ng mga antolohiyang *Kathang-Isip: Mga Kuwentong Fantastiko* (Ateneo de Manila University Press, 2011), *Transfiksyon: Mga Kathang In-transit* (UP Press, 2014), *Like/Unlike: Facebook Status at ang Politika ng Agam-agam* (Flipside Publishing, 2014) at *Wagi/Sawi: Mga Kuwentong Lualhati at Pighati* (UP Press, 2016). Naging punong editor din siya ng *Daluyan: Journal ng Wikang Filipino* mula 2015–2018. Bukod sa mga ito, dalawang ulit na siyang nagwagi para sa pagsulat ng maikling kuwento sa Don Carlos Palanca Memorial Awards. Taong 2015, naging exchange research fellow siya sa University of Shizuoka, Japan at naging writing fellow noong 2017 sa Placemaking Research Conference in Southeast Asia sa pangunguna ng Southeast Asian Research Foundation (SEASREP Foundation) sa Thailand. Ilang ulit na rin siyang naimbitahang maging panelist sa mga pambansang palihan sa malikhaing pagsulat at tagapagsalita sa mga pambansang kumperensiya hinggil sa wikang Filipino at panitikan ng Pilipinas. Isa rin siyang mananaliksik at tagapagsulong ng karapatang pantao sa bansa. Tinatapos niya sa kasalukuyan ang pagtipon ng naratibo ng mga bilanggong politikal sa Pilipinas sa suporta ng Enhanced Creative Work and Research Grant ng Unibersidad ng Pilipinas.

Si **Carlo Gabriel “Choy” Pangilinan**, propesor ng UP film Institute sa Kolehiyo ng Komunikasyong Pangmadla, Unibersidad ng Pilipinas, Diliman. Nagtuturo siya ng World Cinema, Kasaysayan ng Pelikulang Pilipino, Pelikula bilang Sining at produktong Kultural, Sine Pinoy, at Introduksiyon sa Pelikula at Pagsulat ng Iskrip. Nagtapos siya ng Bachelor of Arts in Philippine Studies sa Unibersidad ng Pilipinas–Diliman. Kasamang editor ng *Communications in Media Theories* (University of the Philippines Press, 2014). Naglathala ng kaniyang mga kritikal na sanaysay sa *Plaridel: Journal for Communication and Media, Philippine Humanities Review, Kontra Gahum, Academics Against Political Killings, Serve the People, Radical na Kasaysayan ng Unibersidad ng Pilipinas, ArtPh*, at *Transfiksyon: Mga Kathang In-transit*. Nakagawa na rin siya ng mga dokumentaryo para sa QCINEMA, Sentro ng Wikang Filipino–UP Diliman, at para sa iba pang mga progresibong institusyon. Kasalukuyang miyembro ng Film Desk of the Young Critics Circle at ng Congress of Teachers and Educators for Nationalism and Democracy (CONTENT). Nagdirihe ng ilang mga pelikula kabilang ang *Tanabata’s Wife* at ang dokumentaryong *Bingat*.

ALMORO, PERCIVAL F.
ANGELES, CHITO N.
ARCENAS, AGUSTIN L.
CAPILI, JOSE WENDELL P.
CONSTANTINO, PAMELA C.
GUEVARA, ROWENA CRISTINA L.
GUIEB, EULALIO III R.
GUILLERMO, RAMON G.
LUMBERA, BIENVENIDO L.
MACEDA, TERESITA G.
MANALILI, ANGELITO G.
MEDINA, MARIA TATJANA CLAUDEENE M.
MIJARES, ARMAND SALVADOR B.
PADILLA, PORTIA P.
PAZ, CONSUELO J.
PAZ, VICTOR J.
SALVO, JOSE MIGUEL R.
SANTILLAN, NEIL MARTIAL R.
TIONGSON, NICANOR G.

Ang proyektong ito'y hindi lamang nakatuon sa pagtipon ng panayam. Higit pa layunin nitong magsagawa ng dokumentasyon sa alaala, pananaw, karanasan, idea't saloobin ng mga guro't mag-aaral na naging saksi sa pagsisimula, pagbuo, praktika, pagsulong, at patuloy na pag-unlad ng wikang Filipino sa loob at labas ng Unibersidad. Sa mga panayam natukoy ang kritikal na ambag ng wikang Filipino sa pagpapataas ng kalidad ng ating sistema ng edukasyon, antas ng kamalayan ng guro, mag-aaral at mamamayan sa pangkalahatan. Hindi maitatangi na nananatiling hamon ang paggamit sa sariling wika sa pag-aaral, pagtuturo, at pananaliksik sa loob at labas ng Unibersidad. Habang nananatili ang pangangailangan sa pagbuo at pagsulong ng mga kilusang masa, tulad ng nangyari sa mga naunang dekada upang patatagin ang wikang Filipino bilang wikang pambansa na may layuning pag-isahin ang bansa. Gayumpaman, bagaman may kani-kaniyang posisyon ang mga akademiko hinggil sa usaping pangwika, sa pamamagitan ng pagtipon ng mga panayam na ito, naging tulay ang diskusyon hinggil sa wikang Filipino upang tumungo at magtuon sa usapin sa ambag nito sa ating pambansang pagkakaisa at pagkakakilanlan. Sa mga panayam nabuo ang mga patunay na daluyan ang wikang Filipino upang maimapa ang tunguhin ng bansa.

ISBN 9786218196308

9 786218 196308